

NIELS ROSENDAL JENSEN, KIRSTEN ELISA PETERSEN
OG ANNE KNUDE WIND

DAGINSTITUTIONER I UDSATTE BOLIGOMRÅDER

PÆDAGOGISK UDVIKLING I ARBEJDET MED
UDSATTE BØRN OG FAMILIER

ET FORSKNINGS- OG UDVIKLINGSPROJEKT

AARHUS UNIVERSITET

Niels Rosendal Jensen, Kirsten Elisa Petersen
og Anne Knude Wind

Daginstitutioner i udsatte boligområder

Pædagogisk udvikling i arbejdet med udsatte børn og
familier. Et forsknings- og udviklingsprojekt

Titel:

Daginstitutioner i udsatte boligområder
Pædagogisk udvikling i arbejdet med udsatte børn og familier
Et forsknings- og udviklingsprojekt

Forfattere:

Niels Rosendal Jensen, Kirsten Elisa Petersen og Anne Knude Wind

Udgivet af:

Institut for Uddannelse og Pædagogik (DPU), Aarhus Universitet, 2015

© 2015, forfatterne

1. udgave

Kopiering tilladt med tydelig kildeangivelse

Omslag og grafisk tilrettelæggelse:

Knud Holt Nielsen

Forsidefoto: (indsættes senere)

ISBN:

978-87-7684-785-2 (e-udgave)

978-87-7684-786-9

DOI:

10.7146/aul.16.14

Indhold

FORORD	5
KAPITEL 1 INDLEDNING	6
1.1 PROJEKTETS FORMÅL	10
1.2 PROJEKTETS FORLØB	10
1.3 RAPPORTENS OPBYGNING	12
KAPITEL 2 PROJEKTETS TEORETISKE GRUNDLAG	13
2.1 PERSPEKTIVER PÅ MARGINALISERING I UDSATTE BOLIGOMRÅDER	16
2.1.1 Parallelsamfund – realitet eller myte?	17
2.1.2 Ghetto – realitet eller myte?	24
2.1.3 Bourdieus begreber om felt og kapital	27
2.1.4 Voksende ulighed?	29
2.2 DAGINSTITUTIONER OG PÆDAGOGISK ARBEJDE MED UDSATTE BØRN OG FORÆLDRE	34
2.3. PROFESSIONELLE PÆDAGOGERS KOMPETENCER I ARBEJDET MED UDSATTE BØRN OG FAMILIER	37
2.4. OPSAMLING	41
KAPITEL 3 PROJEKTETS METODISKE GRUNDLAG	43
3.1 PRAKSISFORSKNING SOM METODE	44
3.2 DATAINDSAMLINGSMETODER I PROJEKTET	45
3.3 PRÆSENTATION AF DELTAGENDE DAGINSTITUTIONER.....	47
KAPITEL 4 ANALYSE AF PROJEKTETS DATA	49
4.1 BØRNELIV I UDSATTE BOLIGOMRÅDER	49
4.2 DAGINSTITUTIONERNE I PROJEKTET	52
4.3 UDVIKLINGSFORLØBET I DE DELTAGENDE DAGINSTITUTIONER	56
4.4 SÆRLIGE PÆDAGOGISKE INDSATSER I DAGINSTITUTIONER I UDSATTE BOLIGOMRÅDER	59
4.5 DE PROFESSIONELLE PÆDAGOGERS KOMPETENCEUDVIKLING	70
4.6 OPSAMLING AF ANALYSEKAPITEL	74
KAPITEL 5 KONKLUSION OG FREMADRETTEDE PERSPEKTIVER	78
REFERENCER	83
BILAG 1	88

Forord

Denne rapport formidler hovedresultater fra et forsknings- og udviklingsprojekt med titlen Tidlig-Bo-Go. Projektet er finansieret af BUPL's forskningsfond. Rapporten er anden del af et samlet forskningsprojekt, der har forsket i udsatte børn og familier og daginstitutionens arbejde med disse børn og familier – vel at mærke når daginstitutionerne er beliggende i såkaldt udsatte boligområder. Den første rapport udkom i 2012 og indkredsede, hvordan pædagogikken tilrettelægges og udføres i daginstitutioner i udsatte boligområder, mens denne rapport omhandler et forsknings- og udviklingsprojekt, hvor målet har været, at pædagogerne udvikler deres pædagogiske arbejde i daginstitutioner i udsatte boligområder. Begge rapporter kan læses hver for sig, men deler i høj grad en fælles teoretisk forståelse af udsathed, pædagogers kompetencer og udsatte boligområder.

Vi vil gerne allerede her i forordet benytte lejligheden til at takke de tre daginstitutioner, som har deltaget med stor energi gennem de tre år, projektet har varet. Vores tak går både til ledelserne og til det pædagogiske personale, som har brugt tid og kræfter på at udvikle og forandre deres egen praksis.

Der skal også rettes en tak til de forældre, som har bidraget med deres tid til interview undervejs i projektforsløbet, og hvis viden om daginstitutionen, pædagogers arbejde og perspektiver på børn og hverdag i udsatte boligområder har været værdifulde i projektforsløbet for både forskere og pædagoger.

Ligeledes skal der rettes en tak til Bettina Høgenhav, som har læst korrektur på rapporten, og til Knud Holt Nielsen, som har varetaget opsætning og publicering af selve rapporten.

Til slut også en særlig tak til BUPL's forskningsfond, der sikrede det økonomiske grundlag for projektets gennemførelse.

*Niels Rosendal Jensen, Kirsten Elisa Petersen, Anne Knude Wind
December, 2014*

Kapitel 1

Indledning

Hovedtemaet for denne rapport er daginstitutionens indsatser rettet mod udsatte børn og familier, når daginstitutionen vel og mærke er beliggende i såkaldte udsatte boligområder.

Gennem de senere år er der både politisk, forskningsmæssigt og i den pædagogiske praksis for alvor kommet fokus på betydningen af tidlige og forebyggende indsatser overfor udsatte børn, inden skolestart påbegyndes. Den primære tanke er, at netop daginstitutionen, som er barnets første møde med det samlede danske uddannelsessystem, rummer en lang række muligheder for at forbedre udsatte børns livsforhold og muligheder for at forberede denne gruppe børn til skolelivets krav og udfordringer (Jensen et al., 2012).

Gennem social- og uddannelsespolitiske love og vedtagelser træder dette fokus frem, bl.a. i Dagtilbudsloven (2013), hvor det eksplicit beskrives, at daginstitutionen skal medvirke til at;

”... forebygge negativ social arv og eksklusion, ved at de pædagogiske tilbud er en integreret del af både kommunens samlede generelle tilbud til børn og unge og af den forebyggende og støttende indsats over for børn og unge med behov for en særlig indsats, herunder børn og unge med nedsat psykisk og fysisk funktionsevne...” (Dagtilbudsloven, 2013 § 1, stk. 3).

Som det fremgår af ovenstående citat fra Dagtilbudsloven, skal daginstitutionen således både medvirke til at forebygge og samtidig medvirke til at etablere støttende indsatser. Parallelt med de senere års politiske fokus er forskningen på dette område også vokset betragteligt, og der er således for nuværende en lang række undersøgelser, der på forskellig vis udforsker daginstitutionens arbejde rettet mod udsatte børn (Nordenbo et al., 2008, 2009, 2010; Larsen et al., 2011a, 2011b, 2013). Bl.a. peger Nordenbo et al. (2008, 2009) på, at den eksisterende forskning i både dansk og nordisk sammenhæng inden for daginstitutionens område (førskolen) i høj grad knytter an til henholdsvis et fokus på udsatte børn i et samfundsmæssigt perspektiv, udsatte børn i et individorien-

teret perspektiv og et fokus på eksklusionsmekanismer, der er på spil i relation til det udsatte barn i daginstitutionen.

I en gennemgang af den eksisterende forskning træder der imidlertid en interessant problemstilling frem, der medvirker til at betone et *fravær* af forskningsundersøgelser rettet mod udsatte børn i daginstitutionen, som samtidig inddrager børnenes bolig- og opvækstmæssige forhold og disse forholds betydning for både børn, forældre og pædagoger. Netop dette fravær af børnenes bolig- og opvækstmæssige forhold medvirker til, at forskningen om udsatte børn, deres livsvilkår og opvækstbetingelser præsenterer et ofte *forenklet* syn på denne gruppe børns livsforhold og betingelser for udvikling. Alt for ofte i forskningen nævnes udsatte børns bolig- og opvækstmæssige forhold som en del af en opremsning af fx risikofaktorer – uden at vi vel og mærke ved, hvordan disse forhold ser ud for barnet, hvilke dilemmaer, udfordringer og vanskeligheder forholdene rummer, og ikke mindst hvilke muligheder der er til stede for udvikling på trods af udsatte livsforhold.

Når vi forbinder børnene til de steder, de vokser op, og ikke løsrevet herfra, i de institutionelle sammenhænge, hvor hverdagen foregår, og børneliv leves sammen med andre børn og med de voksne og sammen med deres forældre, er der mulighed for at opnå en anden form for viden. En viden der naturligvis er mere kompleks, men som samtidig også medvirker til at skabe viden om, hvilke pædagogiske indsatser der kan iværksættes for at hjælpe og støtte udsatte børns udvikling.

Fra tidligere forskning på området ved vi, at selvom alle børn i dagens Danmark stort set er i daginstitution, er der stor forskel på de forskellige daginstitutioner, og dermed også forskel på (alle) børns oplevelser, erfaringer, muligheder og handlinger knyttet til daginstitutionens pædagogiske praksis (Petersen, 2009, 2011; Jensen et al., 2012).

Der er tale om store forskelle både i struktur og indhold i det pædagogiske arbejde, i personaleresourcer og også i fokus på pædagogikken. Denne forskel tager særligt sit afsæt i, hvorvidt daginstitutionen er beliggende i udsatte boligområder, hvor der angives at være mange børn, som har det særligt svært i deres livsforhold. Petersen har således identificeret tre overordnede typer af daginstitutioner med afsæt i det pædagogiske personales vurderinger i forhold til arbejdet med udsatte børn i daginstitutionen:

Type A: Der omfatter daginstitutioner, hvor det pædagogiske personale vurderer, at de ikke har nogen udsatte børn. Denne type daginstitution er primært fysisk beliggende i villa- og parcelhusområder.

Type B: Der omfatter daginstitutioner, hvor det pædagogiske personale vurderer, at der er en stor gruppe udsatte børn, samtidig med at der også er en stor gruppe af

"normalt velfungerende børn". Endvidere indkredses der også her at være en voksne gruppe børn, en såkaldt "gråzonegruppe", der omfatter børn, som det pædagogiske personale i forskelligt omfang er bekymret for enten periodisk eller over længere tid. Denne type daginstitution er ofte beliggende på grænsen mellem forskellige typer af boligbebyggelse, fx mellem almennyttige boligområder og parcelhusområder, og modtager således børn fra forskellige områder af bybilledet.

Type C: Der omfatter daginstitutioner, hvor det pædagogiske personale vurderer, at størstedelen af deres børn kan karakteriseres som udsatte, og hvor gruppen af såkaldte normale børn er meget lille. Type C daginstitutionen er yderligere karakteriseret ved fysisk at være beliggende i udsatte boligområder. I type C daginstitutionen ved vi også fra tidligere forskning, at det pædagogiske personale i højere grad arbejder ud fra socialpædagogiske forståelsesrammer (Jensen, 2006), som i praksis betoner betydningen af familiearbejde, støtte til forældrene i forskellige former såvel som en lang række særligt tilrettelagte indsatser, der fokuserer på at udvikle udsatte børns sociale, emotionelle og kognitive kompetencer (Petersen, 2009, 2010).

En daginstitution er således ikke blot en daginstitution, selvom disse institutioner, når man træder ind af døren, umiddelbart kan fremtræde meget ens i fysisk udformning; en masse børn, legetøj, grupperum, børnetegninger osv. Der er meget, der tyder på, at det pædagogiske personale i type C daginstitutioner har særlige kompetencer og udfører en lang række ekstraordinære og meget specifikke arbejdsopgaver, som ligger væsentligt uden for de traditionelle almenpædagogiske opgaver (Jensen et al., 2012).

I nærværende sammenhæng er det netop daginstitution type C, der er i fokus. Denne type daginstitution er ofte fysisk placeret midt inde i et boligområde omgivet af boligkarrer og er i flere tilfælde også på regeringens liste over såkaldte udsatte boligområder. I 2010 foretog regeringen udpegning af almene boligområder til en såkaldt ghettoliste. Under overskriften *Ghettoen tilbage til samfundet* præsenterede den daværende regering en opfattelse af, at der var steder i Danmark, hvor danske værdier som frihed til forskellighed, lige muligheder for mænd og kvinder, ansvar for det fælles, folkestyre og respekt for samfundets love ikke længere var bærende. Disse steder blev kaldt ghettoer, og kriterierne på ghettolisten var følgende:

'Særligt udsatte boligområder identificeres som ghettoer, hvis de har 1.000 eller flere beboere, og hvis mindst to af de tre nedenstående kriterier er opfyldt:

- Andel af indvandrere og efterkommere fra ikke-vestlige lande overstiger 50 pct.
- Andel af 18-64 årige uden tilknytning til arbejdsmarked eller uddannelse overstiger

- 40 pct. (opgjort som gennemsnit over de seneste fire år)
- Antal dømte for overtrædelse af straffelov, våbenlov eller lov om euforiserende stoffer pr. 10.000 indbyggere overstiger 270 personer (opgjort som gennemsnit over de seneste fire år).’ (Regeringen, 2010).

En del af aftalen om udarbejdelsen af en ghettoliste var også, at der hvert år i oktober skulle offentliggøres en revideret liste. Hvilke udsatte boligområder der officielt har haft status som ghetto, har således varieret fra år til år.

I juni 2013 foretog den nuværende regering en udvidelse af kriterierne på listen fra tre til fem. Ghattolisten kaldes fra februar 2014 ikke længere en ghettoliste, men en liste over *særligt udsatte boligområder*, og kriterierne for, hvornår et område defineres som særligt udsat, er følgende:

- Andelen af 18-64 årige uden tilknytning til arbejdsmarkedet eller uddannelse overstiger 40 pct. (gennemsnit for de seneste 2 år).
- Andelen af indvandrere og efterkommere fra ikke-vestlige lande overstiger 50 pct.
- Antal dømte for overtrædelse af straffeloven, våbenloven eller lov om euforiserende stoffer overstiger 2,70 pct. af beboere på 18 år og derover (gennemsnit for de seneste 2 år).
- Andelen af beboere i alderen 30-59 år, der alene har en grunduddannelse (inkl. uoplyst uddannelse), overstiger 50 pct. af samtlige beboere i samme aldersgruppe.
- Den gennemsnitlige bruttoindkomst for skattepligtige i alderen 15-64 år i området, eksklusiv uddannelsessøgende, er mindre end 55 pct. af den gennemsnitlige bruttoindkomst for samme gruppe i regionen (Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter, 2014).

Når betegnelsen ghetto indledningsvist benyttes her, hænger det sammen med, at betegnelsen ghetto på tidspunktet for forskningsprojektets opstart var den officielle for de boligområder, der ønskedes undersøgt. Betegnelsen *udsatte boligområder* er i højere grad dækkende for disse boligområder, idet denne betegnelse fremhæver, at der er tale om boligområder, som er udsatte og sårbare, fordi mange beboere befinder sig i udsatte positioner i samfundet. Betegnelsen *udsatte boligområder* anvendes således fremadrettet til at belyse de boligområder, som inddrages i nærværende forskningsprojekt.

1.1 Projektets formål

På ovenstående baggrund har formålet med forskningsprojektet primært været at besvare følgende forskningsspørgsmål:

1. Hvordan arbejder pædagoger i type C daginstitutioner med udsatte børn?
2. Hvilket udviklingspotentiale indfries, når pædagoger fra type C daginstitutioner deltager i et toårigt lokalt forankret udviklingsprojekt rettet mod det pædagogiske arbejde med udsatte børn?
3. Hvilke praksisforandringer af betydning for udsatte børn kan iagttages, når pædagoger og ledere udfordres til at tænke forebyggende indsats gennem et børneperspektiv?
4. Hvilke nye metoder, indsatser eller værktøjer udvikles i løbet af forskningsprojektet i forhold til a) den pædagogiske praksis i type C daginstitutioner og b) udviklingsarbejde rettet mod pædagogiske handlekompetencer i type C daginstitutioner?

Forskningsprojektets forventning var at give følgende forskningsresultater:

1. En beskrivelse af, hvordan pædagoger i type C daginstitutioner arbejder med tidlig forebyggende indsats i udsatte boligområder.
2. En analyse af, hvad den pædagogiske profession kan bidrage med fremadrettet i forhold til at forebygge og begrænse risikoen for marginalisering som resultat af børneliv i udsatte boligområder.
3. En samling praksisvaliderede metoder, indsatser og værktøjer, der kan a) støtte pædagogers arbejde i type C daginstitutioner samt b) bruges i andre pædagogiske metode- og praksisudviklingsforløb rettet mod den tidlige forebyggende indsats.

1.2 Projektets forløb

Tre daginstitutioner har deltaget i forskningsprojektet. To af daginstitutionerne er mindre institutioner, der fysisk er placeret tæt på hinanden i samme udsatte boligområde i en mindre dansk by. Den ene af disse er en vuggestue, den anden er en integreret institution med både vuggestue og børnehave. Den tredje institution er en større integreret institution med vuggestue, børnehave og fritidshjem beliggende tæt ved to udsatte boligområder i København.

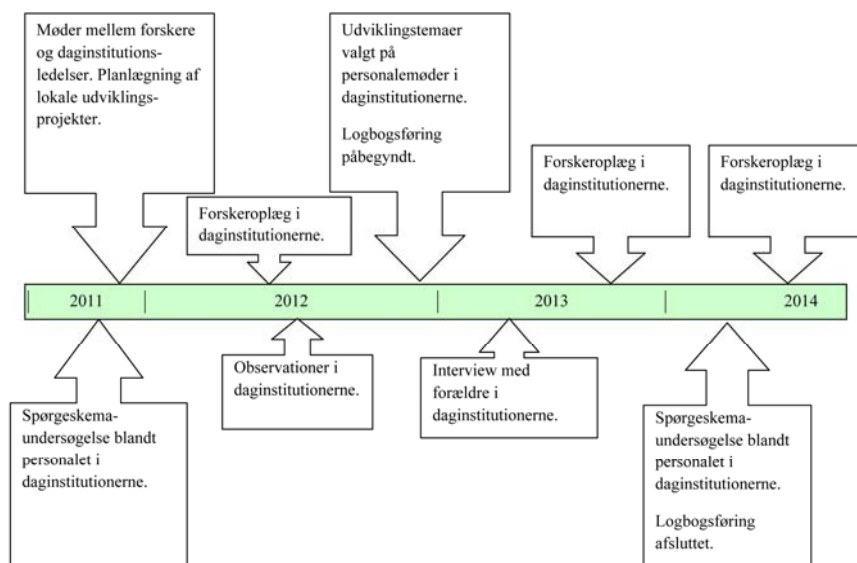
Forskningsprojektets overordnede tilgang er et praksisforskningsperspektiv. Det indebærer, at praksis undersøges ud fra praktikerens perspektiv, og at det pæagogi-

ske personale fungerer som medforskere i udviklings- og forskningsprocessen (Højholt, 2005; Petersen, 2009). Der er tale om en rolle, hvori de professionelle forventes at være aktive medskabere og deltagere i hele forskningsprojektet fra detailplanlægningen over indsamlingen af viden til analyse og konklusion, mens forskerne indtager en initierende, faciliterende, rådgivende eller rammesættende rolle, der kan bidrage med ny viden udefra, hvis det kræves. Der er tale om et meget tæt samarbejde mellem forsker og praktiker omkring en fælles defineret udviklingsopgave med videnskabelig vidensudvikling som en sideløbende proces. Det er forskning udført SAMMEN med pædagoger i modsætning til forskning OM pædagoger, idet praktikerne opfattes og behandles som eksperten på sit felt og i sit liv. Det betyder også helt konkret, at det er *pædagogernes perspektiv* som aktivt handlende professionelle i deres hverdag, der er i fokus. Deres oplevelser, erfaringer og handlinger af den pædagogiske praksis, muligheder og begrænsninger, konflikter og dilemmaer i hverdagens arbejde.

Fra begyndelsen af projektet har mødet mellem forskere og personale i institutionerne været centralt, og projektet er over årene bygget op omkring en proces med skiftevis dataindsamling i daginstitutionerne og forskeroplæg i samme. Oplæggene har omhandlet forskning på området og specifikke vinkler på området efter aftale med de enkelte daginstitutioner.

Nedenstående figur nr. 1 viser en oversigt over udviklings- og projektforsløbet over den treårige periode.

Figur 1.

1.3 Rapportens opbygning

Rapporten indeholder 5 kapitler. Kapitel 1 præsenterer forsknings- og udviklingsprojektets baggrund, formål og problemstillinger. Kapitel 2 præsenterer de forskningsmæssige og teoretiske perspektiver, der danner grundlag for forskningsprojektet og for selve rapportens udformning. Rapportens tredje kapitel præsenterer projektets metodiske grundlag, herunder praksisforskning som metodisk tilgang til det pædagogiske arbejdsområde og som metode til udvikling af pædagogisk praksis. I samme kapitel belyses dataindsamlingen i projektet. I rapportens fjerde kapitel præsenteres analysen af det indsamlede datamateriale. I rapportens femte kapitel konkluderes på hele rapportens indhold, og projektets resultater sammenfattes. Rapporten afsluttes med referenceliste og en liste over øvrige publikationer i forbindelse med forskningsprojektet.

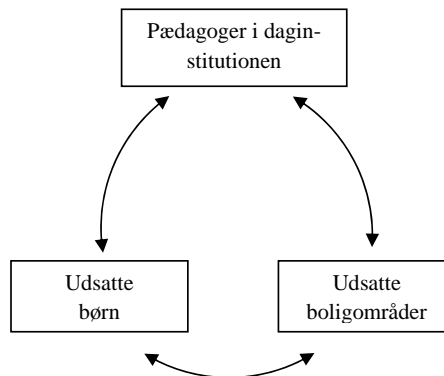
Kapitel 2

Projektets teoretiske grundlag

I dette kapitel uddybes de forskningsmæssige og teoretiske perspektiver, der danner grundlag for forsknings- og udviklingsprojektet. Kapitlet behandler indledningsvist tre hovedspørgsmål: *for det første* hvad eksisterende forskning viser om daginstitutionens arbejde med udsatte børn og familier, og hvad eksisterende forskning viser om betydningen af forebyggende indsatser overfor udsatte børn og familier (Petersen, 2009, 2011; Jensen et al., 2012). *For det andet* belyses udvikling af professionel faglighed gennem introduktion til en teoretisk forståelse af profession inspireret af Nygrens handlekompetencebegreb (2004), der senere danner grundlag for at forstå og analysere professionelle pædagogers udvikling af kompetencer gennem forsknings- og udviklingsprojektet. Kapitlet afsluttes *for det tredje* med et afsnit om teoretiske perspektiver på marginalisering i udsatte boligområder og en dekonstruktion af begrebet 'ghetto' (Wacquant 2010, Bourdieu 1996).

I nedenstående figur belyses de tre sammenhængende områder, som binder projektets teoretiske grundlag sammen og danner afsæt for det videre empiriske og analytiske materiale i nærværende rapport.

Figur 2.

Denne figur illustrerer en problemstilling, der har tendens til at blive overset i forskning – uanset om fokus er på udsatte børn, forståelser af udsatte boligområder eller professionelle pædagogers kompetencer. Disse områder betragtes som værende adskilte uden at blive sat i relation til – eller forbundet med hinanden. Således ser vi eksempelvis inden for det sociale og psykologiske område, hvorledes viden om udsathed blandt børn og familier ofte anskues som noget, der er iboende familierne, og hvis barnet har problemer og fremtræder udsat, så skal årsagerne findes i familien, særligt i samspillet mellem barn og forældre. Dette forhold er især påpeget af Burman (1994). Denne mangel står imidlertid ikke alene, al den stund at forskningen inden for udsatte boligområder også har tendens til at anskue mennesker, der bor der, som dem der har problemet, fx med kriminalitet, misbrug og arbejdsløshed, mens selve boligområdet fremtræder som en objektiv baggrund, der ikke har betydning for menneskers bolig- og levetilstand (Wacquant, 2000). Lignende vanskeligheder præger også det tredje område af figuren, nemlig professionsforskningen, hvor pædagogers kompetencer anskues som noget fælles, som alle pædagoger er i besiddelse af, og som tilegnes gennem uddannelsesforløbet. Pædagogers kompetencer fremtræder som værende ens for alle pædagoger uanset arbejdssted- og område (Petersen, 2009, 2010, 2011). Fælles for de tre områder er en tendens til dekontekstualisering (Dreier, 2004), hvor mennesker udforskes og analyseres løsrevet fra de kontekster, hvor de rent faktisk lever deres liv, og hvor de arbejder.

Analyserne af det empiriske materiale vil imidlertid vise, at der er stor forskel på de forskellige kontekster – fx i forhold til sammensætningen af det boligområde, som daginstitutionerne ligger i. Derfor giver det ikke mening at fastholde, at menneskers liv og hverdag kan udforskes løsrevet fra de kontekster, hvor hverdagen har betydning og udspiller sig for både børn og voksne. Der findes ikke to daginstitutioner, der er ens, ligesom boligområder heller ikke er det. Projektets teoretiske grundlag tager omvendt afsæt i at forbinde menneskers liv og hverdag til de steder, hvor livet leves.

De teoretiske perspektiver, der er valgt her, hænger sammen med den type af uddannelsesforskning, som betragter udsathed blandt børn og familier som en del af den samfundsmæssige chanceulighed (Hansen, 2003; Jensen et al., 2012). Den ulige fordeling er afgørende for de muligheder, børn har for at klare sig gennem daginstitution, skole og et videre uddannelses- og arbejdsforløb i livet (se også rapport nr. 1, hvor der særligt sættes fokus på forståelse af udsathed).¹ Dansk uddannelsesforskning har præciseret, hvorledes børn fra familier uden lang uddannelse og uden tilknytning til arbejdsmarkedet på overførselsindkomst har langt vanskeligere ved at klare sig godt

¹ Jensen et al. (2012). *Daginstitutionens betydning for udsatte børn og deres familier i ghetto-lignende boligområder*. København: Institut for Uddannelse og Pædagogik, Aarhus Universitet.

gennem daginstitution og skole og uddannelse i ungdomslivet (Palludan, 2005; Hansen, 2003, 2005; Jensen et al., 2012). Det har ikke meget at gøre med børnenes egne evner, men er derimod udtryk for ulighed i de samfundsmæssige strukturer. Heraf følger, at nogle børn klarer sig dårligere i uddannelsessystemet end andre.

I en uddannelsessociologisk ramme har især Hansens (1986, 1988, 2003, 2005) generationsforskning udforsket *social reproduktion* og *social mobilitet*. Til trods for velfærdssamfundets udvikling er det fortsat vanskeligere for børn fra arbejderklassen at opnå adgang til længere videregående uddannelser, bedre job og derigennem også bedre boligforhold og andre sociale goder. Begrebet *livschancer* viser forskelle i samfundsmæssige positioner og dermed også den samfundsmæssigt sociale ulighed, der viser sig i forskelle i leveforhold mellem de forskellige sociale klasser (Hansen, 2003, 2005). Begrebet *chanceulighed* fremhæver strukturelle og samfundsskabte forskelle i adgang til uddannelse og arbejde. I samme åndedræt afvises argumenter om, at uligheder nærmest er en følge af, at barn eller unge ikke påtager sig et eget ansvar og udviser passende vilje i forhold til at gennemføre en skolegang og uddannelse.

Eksempelvis viser Erik Jørgen Hansens undersøgelser, at børn fra ikke-faglærte arbejderhjem ofte selv forbliver i ufaglært arbejde. Samtidig er uligheden både *generel* og *systematisk*. Ved *generel* forstås, at den sociale ulighed genfindes indenfor alle de komponenter, som der undersøges. Ved *systematisk* forstås, at de gode og eftertragtede levevilkår findes blandt de bedst uddannede – og omvendt, at de belastede levevilkår genfindes blandt de dårligst uddannede. Hansen (1986, 1988) påviser endvidere, at forhold som sygdom, skilsmisse, generelt dårlige levevilkår såvel som arbejdsmæssige bevægelsesmuligheder direkte er knyttet til forældres (og børnenes) skole- og uddannelsesforhold. Kort fortalt er ligningen den, at jo højere uddannelse jo bedre levevilkår set i et generelt perspektiv. I forbindelse med vort forskningsarbejde har vi fastholdt forståelsen af, at livschancer er et spørgsmål om få eller mange valgmuligheder gennem livsforløbet (Hansen, 2003).

På grundlag af denne overordnede tilgang vil vi i de følgende afsnit i dette kapitel beskrive og analysere daginstitutionens indsats og betydning i forhold til udsatte børn og familier, suppleret med viden om udsatte boligområder, og tillige diskutere, hvordan professionelle pædagogers kompetencer træder frem i det pædagogiske arbejde i daginstitutioner.

2.1 Perspektiver på marginalisering i udsatte boligområder

I forlængelse af den fremlæggelse af begrebet livschance, der er foretaget i det foregående, vender vi os nu til et af de steder, hvor man fysisk kan se livschancerne, som der er i et udsat boligområde.

I dette afsnit fremdrages nogle væsentlige teoretiske forståelser, som anvendes til at indkredse, hvordan marginalisering opstår og udvikles. I første del gennemgås en række myter, som er særdeles hårdnakkede og stærkt påvirkende, fordi de igen og igen fylder i medierne. I anden del opsummeres årsagsforklaringer af mere objektiv art. Grundtanken er følgende: samfundsmæssig marginalisering kan på den ene side måles ud fra objektive kriterier såsom arbejdsløshed, afhængighed af sociale ydelser, bortfald eller tab af sociale relationer, institutionel og politisk diskriminering mv., mens den på den anden side kan ses i følelsen af at være lukket ude fra den sociale verden. Den prekære sociale situation skaber indtryk af, 'ikke at høre til', 'at være overflødig eller uønsket' eller 'ikke at have ret til deltagelse i det normale liv'. Ud fra dette subjektive perspektiv deler samfundet sig i et 'indenfor' og et 'udenfor', hvor forskellige udgrænsningsprincipper lægger sig oven på hinanden og for det enkelte menneske bliver til en ubestemmelig magt, der undertrykker enhver handling. De objektive betingelser for marginalisering og eksklusion får på den måde en yderligere dimension i den individuelle erfaring, som er vanskelig at indfange i statistiske opgørelser og sociologiske teorier. Det gør selvsagt ikke sådanne erfaringer mindre væsentlige, når det er vigtigt at se på følgerne af en sådan social situation.

Forestillingen om, at samfundet falder fra hinanden i et centrum og en periferi, bryder med den mere kendte horisontale differentiering af sociale grupper, som dannes og integreres via lønninger, eksamensbeviser og adgang til beslutningspositioner (Touraine, 1997: 19). Det vertikale perspektiv på de sociale relationer har ikke kun vanskeligt ved at identificere midten og kanten, men gør også de symbolske og materielle goder og informationsudvekslingen i midten til det afgørende kriterium for samfundsmæssig deltagelse. Det betyder, at når vejen til centrum er spærret, så får den enkelte vanskeligt ved at formulere sit sociale tilhørsforhold. Ligeledes bliver det vanskeligt at formulere en samfundsmæssig konflikt. Den prekære situation bliver til individuel lidelse, som omsættes i en individualisme på grund af en manglende ramme (Castel, 2000: 407). Det betyder ganske enkelt samtidig, at evnen til at indtage en afstand til den sociale situation bliver til en særlig udfordring for individet. Disse overvejelser vil præge de følgende præsentationer og diskussioner.

2.1.1 Parallelsamfund – realitet eller myte?

Et udgangspunkt for forskning i børn i udsatte boligområder kunne være indvandring/integration, som har det med at lande i en overskrift: "parallelsamfund" og derefter i en række mere eller mindre gennemtænkte interventionsmuligheder for at begrænse, at der opstår "underklasse-ghettoer" eller "etniske kolonier". Man kunne ud fra den politiske debat forledes til at tro, at parallelle strukturer udvikler sig nærmest med lynets hast, og at indvandring nærmest per definition fører til parallelsamfund eller parallelverdener. Som regel tænkes her på indvandrerens religiøse fællesskaber. På det seneste har der dog kunnet høres kritiske røster angående de velstilledes op-hobning i særlige kvarterer. Bortset fra det er det tilsyneladende også synligheden, der spiller ind. Der ses en koncentration af indvandrere i bestemte bydele eller kvarterer, og det bruges som bevis på, at integrationspolitikken er slået fejl. Men skulle man virkelig undersøge, om politikken er slået fejl, burde man jo begynde med at finde ud af, hvor mange år hvilke indvandrere bor i bestemte kvarterer. Som tema indgår det overhovedet ikke i den offentlige debat, og det afslører så at sige en alvorlig manko i regnskabet. En anden manko kan tilføjes, nemlig at der stort set ingen spørgsmål stilles ved "majoritetssamfundets" mulige strukturelle forandringer for netop at imødekomme, at vi lever i en transnational verden, hvor indvandringsprocesserne bliver stadigt mere komplekse.

Her sætter vi os for at dekonstruere forestillingen om parallelsamfund. Især er der grund til at fastholde, at hvad, der diskuteres under overskriften "parallelsamfund", hverken er empirisk eksisterende eller begrebsligt rammende. Det har sin rod i folkelige eller populære forestillinger, i det politiske liv og i medierne. Den tankegang kunne godt fortjene at blive gået på klingen af videnskabelige, empirisk baserede undersøgelser. Desuden fortjener den at blive sat i perspektiv som en politisk støttet inklusions- og eksklusionsproces.

Men lad os starte med at indkredse, hvordan et parallelsamfund kan forstås. I Danmark har vi at gøre med en national selvforståelse, der ikke ligner den engelske eller franske (her skal medlemmerne af statsnationen bekende sig til de politiske grundværdier), men i højere grad den tyske (homogen afstamning og en fælles delt kultur, som i alt væsentligt bygger på herkomst). Parallelsamfund er primært en politisk og mediemæssig sag; som begreb er det overvejende negativt konnoteret, hvilket ikke mindst skyldes, at denne metafor benyttes igen og igen, når det drejer sig om at forklare vanskeligt forståelige, mestendels kriminelle, men altid fremmedkulturelle hændelser og handlingsmotiver. Det sås, da de unge i de parisiske forstæder gennemførte gadekampe med politiet, og det sås også i forbindelse med 11/9 2001 henholdsvis senere i terrorbegivenhederne i London og Madrid.

Vi har med et fænomen at gøre, som rammer ind i "talkshow-opmærksomheden" og i en debat, der mest af alt ligner en politisk kampagne. Altså kan man kun tildele begrebet et begrænset rationelt diskussionsgrundlag. Videnskabeligt betragtet skulle et parallelsamfund ikke alene opfylde kravene til kulturel, religiøs og etnisk homogenitet, men også indeholde en nærmest fuldstændig fordobling af alle relevante institutioner i majoritetssamfundet og på den måde samtidig også en vidtgående segregation i livsverden, civilsamfund og økonomi. Billedet af et parallelt samfund består helt grundlæggende af, at der eksisterer institutionelt lukkede og afgrænsede, bestående samfund side om side. Det må siges at have meget lidt med realiteterne i de moderne samfund at gøre. Eksempelvis er moderne byer ikke mindst blevet til det, de er blevet til, gennem indvandring/tilvandring, og byliv er præget af tiltagende diversitet. Det ved de fleste godt, om ikke andet så via egne erfaringer, og man kan derfor undre sig over, at denne erfaring tilsyneladende sættes ud af kraft. Måske kan forklaringen være, at der her tales om et "følt eller fornemmet" parallelsamfund (Bukow et al., 2007), som udviser en høj grad af immunitet i forhold til erfaringer og information. Bestandigheden kan endvidere forklares ud fra den skepsis, som fremkaldes af forandringsprocesserne i moderniteten, og ud fra en angst for at miste sikre privilegier. Det kunne formuleres således: diffuse og komplekse samfundsmæssige ændringer skaber en angst for det fremmede, og ved hjælp af talen om parallelsamfund bliver det diffuse og vanskeligt håndterlige placeret et sted og gøres forklarligt.

Endnu en side af sagen bør frem: i medierne og politikken nævnes uden videre belæg, at segregation af indvandrere forhindrer integration af dem. At tale om at forhindre integration vil ofte afhænge af de teorier om integration henholdsvis assimilation, som man betjener sig af. På baggrund heraf formoder "vi", at der sker de frygteligste ting i kvarterer med høj indvandrerandel.

Mekanismer

Hvilke mekanismer er på spil i skabelsen af talen om parallelsamfund? Selve rammebetingelserne kommer først på plads over tid, nemlig i det øjeblik hvor et oprindeligt ("første") (majoritets)samfund synes at stå over for et senere tilkommet ("andet") (parallel)samfund. Allerede på dette sted må man spørge, om kæden er hoppet af? Kan det senere tilkomne samfund overhovedet siges at have sådanne startbetingelser, at det kunne udvikle sig parallelt? Svaret er: jo, kæden er hoppet af; det, man kalder parallelsamfund, er ikke virkeligt parallelt. Men når snakken hænger ved, skyldes det i særdeleshed, at det er fremtrædende medlemmer af det første samfund, der udtaler sig til medierne, når de beskriver egenskaberne ved dette andet samfund. Temaerne er kendte: stening af eller indespærring af mødre og piger i eget hus skulle være muslimske

religiøse værdier. Indførelsen af sharia-lovgivning hører med til billedet, og begge dele betragtes som farer for de kulturelle og nationale grundværdier eller befolkningens sikkerhed. Teknikken er, at bestemte begivenheder sættes i forbindelse med bestemte grupper i befolkningen, hvorpå de nævnte grupper fremstilles som en enhed med homogene egenskaber. Tillige skandaliseres hele befolkningsgrupper, som udgjorde de et absolut homogent handlende fællesskab. Terrorangrebet på World Trade Center i 2001 eller mordet på den hollandske filmmand Theo van Gogh i 2004, som var forbrydelser begået af muslimske attentatmænd, blev bragt i forbindelse med tilsyneladende almengyldige værdiholdninger hos et lige så tilsyneladende homogent islamistisk religionsfællesskab. Der udvikledes med andre ord en forestilling om, at segregerede indvandrere, ikke mindst med muslimsk baggrund, havde skabt en egen verden med antivistlige værdier. Det svarer til Georg Simmels vise ord i 1908: *"Derfor bliver de fremmede heller ikke set som individer, men som fremmede af en bestemt type..."* (Simmel, 1908: 512). Simmel beskriver her, hvordan forskelle ikke betragtes som noget individuelt, men som egenskaber hos en hel gruppe. Attentater som de nævnte linkes til den islamiske religion som sådan, og dette forstærkes af hvert eneste terroranslag, der betragtes som islamistisk motiveret. Vi kunne for så vidt også have nævnt temaer som tvangsægteskab, stening eller æresdrab. Der er kort sagt tale om en kraftig forenkling af den mulige baggrund for de nævnte eksempler, og på den måde bliver hændelser af denne slags tillagt en bestemt gruppe af samfundets medlemmer eller et helt samfund. I denne proces er enhver form for differentiering pist borte. Dette skal naturligvis ikke tages til indtægt for, at rapportens forfattere indtager en naiv, godmodig position. Vi er helt på det rene med de aktuelle europæiske diskussioner om islam, men vi gør ikke den diskussion til det afgørende.

Ved hjælp af disse tilskrivningsprocesser skabes langsomt, men sikkert to modstående, parallelt forløbende elementer. Ved siden af skandaliserende begivenheder spiller desuden negative symboler som fx hovedtørklæder eller sharias formentlige forrang for den statslige retsorden en afgørende rolle. Derved fremstår det første samfund som det normale, fordi de normale, den vestligt beskrevne majoritet, hører til her. De synes således at leve her helt oprindeligt eller altid og dermed at være legitime arvtagere til riget. Deres måde at forholde sig på og tænke på svarer til en vestlig-kristent præget værdiforestilling, som er kendt for enhver, der er socialiseret her, og dermed synes "god". I modsætning hertil eksisterer en anormal, fremmed, afvigende og slet minoritet. Disse konstruktioner af "vi" og "de andre", hvorved den anden kategori, altså "de", går for at være anderledes og illegitime, kan føre til en forandret opfattelse af fremmede og en selv hos forskellige medlemmer af samfundet og i sin konsekvens også forstærket identifikation med ens egen oprindelseskultur. Det genkender vi, når

unge i skuffelse over optagelandets behandling af dem (de kan fx ikke få en læreplads) trækker sig tilbage til deres egen etniske minoritet. Denne selv-segregation forstærker i næste omgang de negative tilskrivninger fra majoritetssamfundet.

”Ved siden af”, ”udenfor” – hvad betyder det?

I den næste del vil vi drøfte forholdet mellem ”ved siden af” og ”udenfor”.

Herved forstår vi tre scenarier:

1. parallel – ”ved siden af”, forstået som et ”ved siden af” eller hierarkisk ”over hinanden”. På et givet område har kun et samfund eksistensberettigelse; derfor er der ikke plads til et andet samfund, som derfor ignoreres eller ”presses bort”, dvs. at parallelsamfundet i majoritetssamfundets øjne stiller spørgsmålstegn ved normalitetsforestillingerne og den dermed forbundne integrationsmodel.
2. parallel – ”udenfor”. Parallelsamfundet synes placeret ”udenfor” ”kernesamfundet” i de samfundsmæssige randzoner (stødt ud gennem segregationsprocesser), dvs. det synes at være ukontrollerbart og ikke at høre til.
3. parallel – ”ved siden af”, forstået som afvigende eller endda ”imod”. Parallelsamfundet ser for (majoritets)samfundet ud til at komme på tværs eller stå i vejen, dvs. det beskrives som afvigende eller bekæmpende og dermed som truende (”snigende islamisering”).

Betragterperspektivet er klart ”majoritetssamfundets”, hvilket betyder, at der heller ikke her er tale om en parallel.

Vedrørende første scenario: her går man ud fra, at et og kun et samfund har eksistensberettigelse på et bestemt territorium. Vi er det danske folk i medfør af vores historie, vores landområde osv. Omvendt kunne det siges: et samfund passer lige præcis til et bestemt landområde og findes altså der. Tanken er, at der inden for et nationalstatsligt territorium begynder at dannes et minoritetssamfund ved siden af majoritetssamfundet. Dermed trues selve grundantagelsen, idet der efterhånden kommer til at eksistere to samfund. Det betyder, at man i en vis fart må sørge for at lægge mindretallets kasse ind i flertallets.

Vi møder her en container-tænkning, hvor nationalstaten fungerer som container på nationalstatslig jord, og hvor der helst ikke skal dannes andre containere ved siden af den officielle. Denne form for integration eller nok rettere assimilation er kun mulig, hvis vi fastholder container-tænkningen. Containeren er også et særligt rum – i den forstand, at den er en realitet helt hinsides handling, kroppe og mennesker. Alle, der hører til i kassen parallelsamfund, er potentielle ”normalitetsafvigere”, mens omvendt

alle, der tilhører kassen majoritetssamfund, betragtes som normale. Netop derfor drejer det sig om at homogenisere, altså at gøre alle mennesker i samme kasse ens (for at "normalisere" dem).

Ud fra et rumteoretisk perspektiv holder denne tænkning ikke. Ikke alene er homogeniseringsforestillingerne uholdbare, men det samme gælder også for forestillingen om dobbelt kassetænkning eller tankegangen om, at verden består af kasser, der står ved siden af hinanden. Udfordringen er: Konfrontationen mellem og samtænkningen af forskellige rum er ikke længere mulig via homogenisering og territorial tænkning om verden. Der findes ikke længere de samme rammer for den tænkning i lyset af globaliseringen.

Vedrørende andet scenario: Vi har netop konstateret, at et parallelsamfund ikke er velkomment inden for samme område, men heller ikke hører til det egentlige samfund. Denne "inde-ude-position" ser ud til at medføre forskellige problemer, eftersom de mennesker, der bebor et bestemt geografisk område hører sammen i kraft af de nationalstatslige rammer. De knyttes sammen i kraft af fx sociale sikringsystemer, hvilket har medført, at de bedrestillede ikke længere vil betale for mennesker uden for deres egen ingroup eller indgruppe. Her kan bysociologisk teoridannelse levere et godt grundlag for et forklaringsmønster: aktuelle samfundsmæssige udviklinger førte til polarisering af levevilkårene henholdsvis til sociale spaltningssprocesser, som manifesterer sig rumligt. Den sociale segregationsproces viser, hvordan social ulighed omsættes i en segregation af de sociale rum, hvis staten intet foretager sig. Dette bevirker i næste omgang selvforstærkende sociale selektionsprocesser, som i sidste instans fører til, at vi ser kvarterer, som er ramt af en kumulativ nedgang. På hvert af trinnene nedad mod bunden skærpes de sociale problemer, og de familier, der fortsat råder over valgmuligheder, forlader kvartererne; hermed tiltager tætheden og koncentrationen af sociale problemer.

Denne bysociologiske segregationsdiskurs bestræber sig endvidere på at påpege, hvor denne fremmede etniske koloni befinder sig, nemlig ikke udenfor, men "i randen" af " eget territorium". Vi ser altså en territorial manifestation af en "ny underklasse", og dermed lokaliseres beboerne i de identificerede bydele og gadestrøg som værende "afkoblede" og "moderniseringstabere". Dette befæster samtidig i rumlig form grænsedragningen mellem en borgerlig ingroup og en outgroup i parallelsamfund under udvikling (Kessl & Reutlinger, 2007: 98). På den måde udgør segregerede kvarterer et problem for et moderne samfund, fordi disse kvarterer så at sige ophober alle aktuelle samfundsmæssige problemsituationer. I talen om parallelsamfund fremstilles det, som om disse kvarterer er homogene. Men sagen er faktisk den, at der bor langt flere fattige uden for disse kvarterer end i dem. Vi kan for Danmarks vedkommende

ikke sammenligne med ghettoiseringsprocesser i USA eller situationen i de parisiske forstæder. Det interessante er også, at disse kvarterer med hensyn til kulturelle fællesheder (sprog, oprindelse osv.) viser sig at være ekstremt heterogene og ikke udgøre homogene parallelsamfund. Vi kan derfor heller ikke fastholde en forenklet "inde-ude-tilskrivning", dvs. inklusion henholdsvis eksklusion. Grundlæggende er det sådan, at den sociale polarisering i det sociale rum i langt højere grad finder sted i overensstemmelse med de små, fine, men ikke desto mindre afgørende forskelle, som hele tiden (re)producerer de sociale forskelle og ikke primært på grund af bestemte geografiske grænsedragninger mellem enkelte bydele. Det er ikke kvarteret, der er årsag til sociale polariseringer, men derimod de højt ulige fordelte muligheder for at have rådighed over henholdsvis tilgang til sociale, økonomiske og kulturelle ressourcer og således også indskrænkede muligheder for at erobre (definitions)magten over, hvordan rummene skal arrangeres. Det væsentlige her er at have øje for de forskellige rådigheds/tilgangsmuligheder, hvorved det gøres muligt at tematisere de bagvedliggende magt- og herskabsforhold (Reutlinger & Wigger, 2010).

Vedrørende tredje scenario: Begge rum kommer på tværs af hinanden. Tankegangen er, at medlemmerne af det samfund, der beskrives som fremmed, synes mere eller mindre afvisende over for majoritetssamfundets normer og værdiforestillinger. Ud fra flertallets perspektiv opfører de sig som "udenfor" for anden gang. Derved har vi ikke alene med eksklusionsforestillinger ("ved siden af hinanden") og placeringen i udsatte boligkvarterer som udgrænset position ("udenfor") at gøre, men også beskrevet, at der på et og samme territorium findes et "tilbagestående rum" ved siden af et "fremskridtsorienteret rum". Sidstnævnte er på grund af det førstes afvigende holdninger truet i sin grundvold ("ved siden af" optræder her i betydningen "imod"). På nationalt plan udspiller sig således en kulturkamp (Huntington, 1998), og i denne kamp tillægger medlemmer af majoritetssamfundet parallelsamfundet (som andet eller fremmed) en tidsforskel ("middelalderligt", "traditionalistisk"), og på baggrund heraf konstrueres et "mørkt, middelalderligt modrum". Sigtet er naturligvis at diskvalificere det rum, der ligger parallelt med det "egentlige" samfund. I denne bipolære forestilling om en moderne, vestlig verden ("vi") og en overfor liggende verden af forældede, middelalderlige værdiforestillinger ("dem") skjuler sig en klassisk moderniseringsteoretisk udviklingsforestilling. Fra Rostows stadieteori (Rostow, 1960) kan erindres om, at moderniseringen tænktes at blive fuldbyrdet gennem en videreudvikling i en lige linje af de vestlige industrisamfund, som dermed indtog positionen som "pionersamfund" såvel tidsmæssigt som geografisk og tillige tænktes at fungere som forbillede for de underudviklede samfund (periferien). Den vestlige model blev altså tolket som ide-

almodel, hvilket vil sige, at alt, hvad der afviger fra dette ideal, betegnes som fejl- eller underudvikling.

Erobring via islamisering?

Ideen om, at der eksisterer et "tilbagestående" rum ved siden af et "progressivt", antyder en samtidighed af usamtidige udviklingsstadier, og dette fremkalder angst for at miste egne privilegier, fordi man videre forestiller sig, at de "tilbagestående" vil have det samme som de "fremskredne". Man frygter således også en erobring, som hele diskursen om islamisering fint træffer på kornet. Derfor udgør det en fare, der må bekæmpes. Derfor hører vi atter og atter udråbet "the boat is full", fordi der hverken er ressourcer eller plads til "flere" samfund. Konsekvensen er, at minoritetssamfundet må fordrives med tvang; "hullerne" må stoppes, og den imaginære eller faktisk eksisterende strøm af indvandrere må forhindres. Dette giver kun mening, hvis man fastholder forestillingen om nationalstaten som container/holder, der allerede er fuld, og som ikke har mere plads at give væk af. Når denne måde at tænke på fortjener at blive smidt på møddingen, skyldes det, at den faktisk ikke stemmer overens med realiteterne. Vi kan teoretisk overbevise om, at der måske kunne findes parallelsamfund, men går vi ideen nærmere efter i sømmene, vil det vise sig, at linjerne faktisk skærer hinanden og ikke ligger parallelt. Ligger de parallelt, vil de ifølge Euklids geometri aldrig kunne skære hinanden. Faktisk ved vi, at på et og samme sted overlapper flere sociale processer hinanden. Det vil sige, at vi må opgive tanken om den absolutte grænse mellem det ene kvarter og det næste og erstatte den med et relationelt syn. Sociale rum kan ikke betragtes som givne eller endda absolutte enheder/elementer, men snarere som et stadigt (re)produceret væv af sociale praktikker (Kessl & Reutlinger, 2010: 20).

Den socialpædagogiske opgave på baggrund af disse overvejelser vil være ikke længere at bruge ord og begreber som parallelsamfund, men hellere tale om forskellige måder at konstruere rummet på, dvs. fæstne blikket på det, Lefebvre kaldte "rummets (re)produktion" (Lefebvre, 1974) og de dermed forbundne dominans- og magtkonstellationer. Derved indtages en position, der kunne kaldes en reflektiv rumlig holdning. Den indebærer, at man har øje for de forskellige aktører og deres perspektiver på aktuelle samfundsmæssige forandringsprocesser. I stedet for parallelsamfund og ghettoer ville interessen da forskyde sig i retning af at ville forstå de transnationale perspektiver (nye mobilitets- og sammenfletningsammenhænge) og de situationer, som er ubekendte, nye, fremmede og usikkerhedsproducerende. Men det vedrører også at forstå bestemte kvarterer i flere funktioner: de er både fritids-, sports-, arbejds- og familiesfære. Hvis mennesker er glade for et kvarter, men ellers bruger det på forskellig måde, er der ikke tale om en homogen gruppe, hvor alle ligner hinanden, ser ens ud, vælger

at gå på samme side af gaden, har samme indkøbsposer med sig eller for så vidt har en ensartet fysisk konstitution. Hvis vi forsøgte at gøre mennesker i et givent område til en fuldstændig homogen gruppe, ville vi snart opdage, at forskellene ville materialisere sig, og at ulighederne snarere ville blive (re)producerede end blive udlignede.

2.1.2 Ghetto – realitet eller myte?

Efter denne overordnede faglige drøftelse af begrebet "parallelsamfund" går vi i det følgende tættere på diskussionen om ghettoer i Danmark. En ghetto har siden 2004 været defineret som værende et alment boligområde, der opfylder to af følgende tre kriterier: Mindst 50 % indvandrere og efterkommere i området; mindst 40 % af beboerne uden tilknytning til uddannelse eller arbejdsmarked og mindst 270 dømte pr. 10.000 indbyggere (Regeringen, 2010: 37). Med Larsens ord:

"Ganske kort opsummeret har ghettoerne i en dansk kontekst således bevæget sig fra hverdagssproget og avisforsiderne til at være en statsanktoneret realitet, der efterfølgende er blevet vedligeholdt og understøttet bureaukratisk såvel som politisk" (Larsen, 2011: 48).

Men er der tale om ghettoer i Danmark? Med udgangspunkt i Wacquants model for sociospatiale afsondringsprocesser konkluderer Larsen, at man ikke kan bruge begreber som ghetto, men derimod hellere skulle kalde områderne forsømte. Pointen er, at *"... en væsentlig del af de problemer, der konkret opleves i forsømte boligområder i dag, til dels skyldes en politisk, institutionel og planlægningsmæssig sporafhængighed"* (Larsen, 2011). Lad os kort trække på Larsens fremstilling:

En sociospatial afsondring er en proces, hvor særlige sociale kategorier og aktiviteter isoleres i særlige dele af det fysiske og sociale rum. Afsondringen kan vedrøre forskellige populationer, faciliteter eller aktiviteter. Modellen arbejder med to dimensioner. Vertikalt handler det om afsondringens position i det boligsociale hierarki – er positionen i bunden eller i toppen af samfundet? Den horisontale dimension vedrører, hvorvidt beboerne bor i det pågældende område frivilligt og har valgt det til, eller om der er tale om ufrivillighed og tvang. Modellen kan gøre det tydeligt, om der tale om en ghetto, en etnisk enklave eller et forsømt boligområde. Men for at få en klarere forståelse af den moderne tale om ghettoer må vi lige en omvej over den klassiske forståelse. I sin klassiske udgave karakteriseres en ghetto af fire elementer: stigma, sociale og økonomiske begrænsninger, (tvungen) rumlig afgrænsning og (tvungen) institutionel afgrænsning (Wacquant, 2000: 377). Vi har således at gøre med en social og organisato-

risk opfindelse, der i praksis har ført til dannelsen af "en by i byen". En ghetto er i sin klassiske form et afsondret fysisk område i byen med egne separate institutioner for varetagelsen af beboernes basale fornødenheder i fravær af almene eller kommunale henholdsvis statslige institutioner (politi, skole, foreninger, sundhedsinstitutioner mv.). Alle ghettoer er ikke af den grund fattige. Det vil afhænge af både interne og eksterne faktorer (demografi, boligpolitik, hvordan økonomien i det omgivende miljø organiseres, og hvordan de økonomiske konjunkturer arter sig). Alle ghettoer er ikke fattige, og alle fattige områder er ikke ghettoer. Alle ghettoer er segregerede, men alle segregerede områder er ikke ghettoer. I eksempelvis områder nord for København er der typisk tale om homogenitet i forhold til indkomst, uddannelse og etnicitet. De nævnte områders segregering er frivillig, og funktionen er at udnytte beboernes sociale position til at sikre de goder og den service, som de efterspørger. Et dækkende begreb kunne være sociale enklaver eller elitære enklaver.

Hvad sker der i en afsondringsproces? Processen kan dreje sig om forskellige populationer (arbejdere, migranter, etniske eller religiøse grupper osv.); den kan angå faciliteter (hospitaller, skoler, butikker osv.), og endelig kan den også vedrøre aktiviteter (uddannelse, beboelse, produktion mv.). Naturligvis kan der også være tale om en kombination af de tre elementer. Ud fra de tidligere nævnte to dimensioner (den vertikale og den horisontale) kan det fastslås, om det pågældende område hører hjemme i toppen eller bunden af samfundet, henholdsvis om der er tale om frivillighed eller tvang.

Wacquant bygger sin model på Bourdieus bysociologi. Med udgangspunkt i kapitalbegrebet defineres byen som afhængig af den spatiale akkumulation og koncentration af forskellige former for kapital (økonomisk, socialt, kulturelt og symbolsk). Kapital har kun værdi i de felter, hvori den produceres og altså kun værdi, hvis mennesker og institutioner har en interesse i det. Det vil sige, at der vil optræde en samtidighed mellem byen og dens beboere. Fordi beboerne er til stede samtidig i det fysiske rum såvel som det sociale rum, eksisterer der en gensidig relation mellem de to rum: de er struktureret af og strukturerer hinanden. Det betyder, at strukturen i det fysiske rum kan læses som en repræsentation af afstandene i det sociale rum og omvendt. Betydningen af et sted består i relationen mellem strukturen af den rumlige fordeling af goder, varer og serviceydelser og strukturen af den rumlige fordeling af agenter eller mennesker med de ressourcer, de repræsenterer (omfanget af deres kapitaler mv.). Derved bliver den plads, som en agent, en institution eller et boligområde optager i det fysiske rum, også et udtryk for sociale relationer, dvs. magtrelationer (Bourdieu, 1995). Det bliver således også vanskeligt at forestille sig et sted i et hierarkisk opbygget samfund, der ikke også er hierarkiseret. Det sociale rum og dets sociale strukturer er på

den måde både et produkt af og et medium for forskellige former for magt og sociale kampe mellem sociale grupper, der søger at fastholde eller forbedre deres position i det sociale og fysiske rum (Wacquant, 2010: 165). Tillige bliver effekten af et sted fordoblet. For det første som en særlig rumlig koncentration af forskellige former for kapital (dvs. hvad stedets kapitalmæssige "værdi" er). For det andet som agenternes internalisering af betydningen af et sted: i sproget, i deres kategorier, i kroppen og således i deres dispositioner (altså deres habitus).

Ikke ghetto, men noget andet

Larsen argumenterer grundigt for, at ghetto-begrebet er misvisende. De fleste i de forsømte boligområder lever i heterogene bebyggelser (60%). De har også – nok bortset fra hovedstadsområdet – mulighed for at flytte fra boligområdet (altså fra lejebolig til ejerbolig). Tilsyneladende kan nogle af disse områder, hvor koncentrationen af indvandrere og efterkommere er særlig markant, bedre kaldes midlertidige "etniske enklaver", der fungerer som brohoveder på vejen mod kulturel assimilation og sociospatial integration. De udgør på den måde en midlertidig og fleksibel afsondring, der slet ikke tåler sammenligning med fx ghettoens permanente form for afsondring.

Med udgangspunkt i Wacquants fire elementer i, hvad der definerer en ghetto, viser der sig følgende: Der er ikke tale om en *rumlig afgrænsning* i en dansk kontekst. Flyttefrekvensen er generelt høj, og bevægelser til og fra de forsømte områder er reglen snarere end undtagelsen. I dansk sammenhæng har der været peget på, at ressourcestærke flytter ud, mens nye beboere uden tilknytning til arbejdsmarkedet flytter ind. Dermed er forestillingen om den rumlige afgrænsning skudt ned. *Sociale og økonomiske begrænsninger* – sammenlignet med amerikanske ghettoer på op til 100.000 indbyggere udgør boligområderne ikke nogle enorme størrelser; i gennemsnit er der tale om 2.500 beboere. Områdernes størrelse skulle dermed ikke i sig selv udgøre en direkte økonomisk eller social begrænsning. Men er de så fysisk afskærne fra resten af samfundet, som det ofte hævdes? Det ser ikke ud til at være tilfældet. I samtlige forsømte boligområder findes der inden for korte afstande skoler, daginstitutioner, bibliotek, nærpolti, beboerhuse med aflæggere af socialforvaltning og jobcentre og indkøbsmuligheder for dagligdagsvarer (så som Netto, Irma og SuperBrugsen). De er altså heller ikke fysisk afskærne fra resten af samfundet. Derimod er områderne monofunktionelle (dvs. primært boligkvarter eller "soveby"), men det gælder også en række velhaverenklaver. Med hensyn til *stigma* fremtræder det primært i den offentlige, politiske debat siden 2004. Endelig til *institutionel afgrænsning*, med Wacquants termer "statens tilbagetrækning" og i Bourdieus term "fraværet af staten" (Bourdieu, 1996: 149). I dansk sammenhæng kan man ikke få øje på statens

tilbagetrækning. Der findes både transport-, indkøbs-, uddannelses- og pasningsmuligheder inden for en relativt kort afstand. Samtidig er der igangsat en række sociale, boligsociale, integrations- og arbejdsmarkedsorienterede projekter, der intervenserer direkte i de nævnte boligområder. I en del tilfælde er der ligefrem tale om overlappende projekter i indbyrdes kappestrid om beboernes opmærksomhed.

Opsamlende kan vi herefter konstatere: De forsømte boligområder er altså hverken ghettoer eller etniske enklaver. Deres funktion er dobbeltsidet: på den ene side fungerer de som social parkeringsplads for dele af samfundets svageste medborgere. På den anden side udgør de også springbræt for andre sociale grupper, der fx er ramt af arbejdsløshed eller skilsmisse, som udsætter dem for negativ social mobilitet. Tilsvarende gælder det flygtninge, der efter påtvungen boligplacering gives mulighed for at flytte til et af de forsømte boligområder for at kunne finde bedre fodfæste der. Desuden er der tale om studerende, som efter afsluttet uddannelse fraflytter området igen. Endvidere og som rosinen i pølseenden vil vi gerne fremhæve en netop udgivet rapport, der peger på, at strukturelle forandringer (dvs. fysiske forandringer, der ændrer bebyggelsens arkitektoniske logik) medfører sociale forandringer. Der er med andre ord etableret evidens for, at denne type forandringer kan aflæses i indkomstniveau, uddannelsesmønstre og arbejdsløshed (Hansen, 2014).

2.1.3 Bourdieus begreber om felt og kapital

Hvis vi betragter et forsømt boligområde som et felt, er det kendetegnende, at næsten alt i et boligområde er offentligt tilgængeligt. Beboerne kan naturligvis lukke deres dør og trække gardinerne for, men ellers er der ingen grænser for, hvilke andre mennesker der kan træde ind i dette rum. Vi er stærkt inspirerede af Bourdieus kritiske og relationelle tilgang til rummet. Ved hjælp af Bourdieu kan vi komme bag om en række selvfølgheder og umiddelbare observationer. Pointen er, at selvfølgheder og erfaringer med forsømte boligområder overser, at det styrende princip findes et helt andet sted, nemlig i fraværet af staten (Bourdieu, 1996: 149). Det fysiske og sociale rum ligger i Bourdieus forståelse i forlængelse af hans teori om habitus og felt. Et fysisk rum er på en og samme tid en lokalitet og en relation (Bourdieu, 1996: 150). På den ene side kan mennesker kun være til stede et sted på en gang, men samtidig giver det for os at se god mening at tale om en lokalitet og dennes placering i forhold til andre lokaliteter. På den måde er det fysiske rum også kendetegnet ved relationer. Disse relationer er ikke kun fysiske; de er også sociale og dermed et resultat af magtudøvelse og fordeling af kapitaler. Relationen mellem fordelingen af agenter og fordelingen af goder skaber et socialt tingsliggjort rum med værdsatte positioner. Argumentet er altså, at det fysiske rum er resultatet af det hierarkiserede sociale rum. Det fysiske rum sender så at

sige signaler om strukturer, men i særdeleshed om sociale positioner og relationer. Mens det fysiske rum defineres gennem den gensidige udvendighed mellem parterne, defineres det sociale rum gennem den gensidige udelukkelse mellem de positioner, som udgør det (Bourdieu, 1996).

Vores grundlag for at se et forsømt boligområde som et felt i bourdieu'sk forstand er for det første, at det er et fysisk, geografisk sted, der på samme tid er en lokalitet og et socialt rum, som kan analyseres. For det andet er brugen af området en af de ting, som beboerne har fælles med andre, "tilfældigt" forbipasserende, gæster eller opsøgende medarbejdere. Boligområdet bliver dermed en kilde til at opnå viden om beboerne, her især deres børn og unge, men også som socialt fænomen, når og hvis det fysiske område også bruges af andre. Et felt er kendetegnet ved til stadighed at definere sig selv gennem de kampe, der foregår i feltet om fordelingen af de forskellige ressourcer. Tager vi fx de økonomiske forhold, kan de blandt andet bruges til at indkredse et felt af forbrug, indkomst eller offentlige ydelser, lønnet arbejde og opsparing. Sociale og kulturelle relationer kan ligeledes anvendes til at definere et felt. En interessant iagttagelse hos Bourdieu er, at de forskellige felter har tendens til at overlape hinanden – altså det fashionable indkøbskvarter med alle de rigtige forretninger over for de steder, der samler alle de resourcesvage. Det vil sige, at der finder en symbolisering sted af steder med positive henholdsvis negative kendetegn (Bourdieu, 1996: 152). Som allerede nævnt bygger alle felter på kapitaler både som ressourcer, der kan indsættes i kampen om feltet, og som ressourcer, der kæmpes om, og som dermed medvirker til at definere feltet. Et felt kan ikke forstås uafhængigt af den kapital, der definerer det. Når vi argumenterer for, at et forsømt boligområde kan forstås som et felt, vil også dette være afgrænset af kapitalformer. Spørgsmålet bliver derfor, hvordan økonomisk, social, kulturel og symbolsk kapital kan afgrænses på en relevant måde i forhold til et forsømt boligområde. Ifølge Bourdieu skal en sådan analyse bestå af tre nødvendige og indbyrdes sammenhængende momenter:

"Først må man bestemme feltets placering i forhold til det overordnede magtfelt. ... For det andet må man kortlægge de objektive relationer mellem de forskellige aktører eller institutioner, der fra forskellige positioner i feltet kæmper om den legitime og specifikke autoritet, feltet er bærer af. For det tredje må man analysere aktørernes habitus, de forskellige holdningssystemer, de har tillagt sig gennem internalisering af en bestemt type sociale og økonomiske forhold, der udfoldet i et individuelt livsforløb har større eller mindre mulighed for at blive til virkelighed i et givet felt" (Bourdieu & Wacquant, 1996: 91).

Økonomisk kapital handler enkelt udtrykt om, hvilken valuta der gør sig gældende, og hvordan den er fordelt. Til kulturel kapital hører at få kendskab til, hvad man skal vide for at kunne begå sig i feltet. Hvad er nødvendigt og også værdifuldt at vide i forhold til at leve i et forsømt boligområde? Social kapital lægger op til at indkredse personligt netværk. Også dette er vigtigt for projektet, idet det handler om personlige kontakter, venskaber og familieforbindelser i som uden for boligområdet. Under alle omstændigheder er det vigtigste at finde ud af, hvordan disse kapitaler "forvaltes", "forbruges" og "reproduceres". Man kan pege på to overvejende strategier i kampen om rummet. Den første tager *individuel form*. Den kan vise sig i rumlig mobilitet inden for generationerne – flytning fra oprindelsesland til Danmark (flygtningelejr) og derefter fra flygtningelejr til forsømt boligområde og muligvis videre fra lejer til ejerbolig. I forskningsprojektet kan den slags eksempler tjene som øjenåbnere. Var det kontakter og bånd uden for, der gav muligheden? Kunne de, der blev tilbage, også have benyttet sig af den? Den anden strategi er *kollektiv*. Eksempelvis kan peges på den nationale boligpolitik eller på kommunale beslutninger om at lægge denne eller hin institution ud i et forsømt boligområde, renovere, bygge om og til, tildeling af boliger og lignende. Staten er en særlig vigtig policymaker: den kan styre boligpolitikken, ligesom den kan orientere uddannelses- og arbejdsmarkedspolitikken på en måde, der bidrager til at løse udfordringerne i de forsømte boligområder.

I de foregående afsnit har vi indkredset en overordnet diskurs om parallelsamfund og prøvet at dekonstruere den med det til følge, at den udelukkende hører hjemme i politiske kampagner og mediemæssig dækning af dem.

Derefter har fremstillingen gået nærmere ind på forståelsen af ghettoer i Danmark. Også her lod det sig påvise, at ghettoer er et direkte misvisende begreb. Et begreb som etnisk enklave rammer heller ikke kernen i sagen. Derfor konkluderes i dette afsnit med at anbefale termen "forsømt boligområde".

I det følgende bevæger vi os nærmere ind i årsagsforklaringer og diskussioner af fattigdom, segregation og selektion.

2.1.4 Voksende ulighed?

I de senere år er fattigdommen taget til. Det opgjorte antal fattige synes ganske vist at være en smule for nedadgående, men bag dette skjuler sig nogle alvorlige problemer. Dem skal vi benytte som ramme om det pædagogiske arbejde. I byerne ses en voksende fattigdomsbefolkning, som kan aflæses af et højt antal modtagere af overførselsindkomster og antallet af langtidsarbejdsløse. Derved opstår et relativt nyere fænomen, som kunne kaldes "bydeling" eller "udgrænsning". I forhold til de traditionelle former for fattigdom udgør udgrænsning en proces, som betyder, at enkeltpersoner eller hus-

holdninger udskiller sig fra den gennemsnitlige samfundsmæssige standard for livsførelse. I *økonomisk* henseende, fordi de enten ikke kan komme tilbage til arbejdsmarkedet eller slet ikke har været der; i *institutionel* henseende, fordi der opbygges uoverstigelige skranke mellem dem og de politiske eller sociale institutioner; i *kulturel* henseende, fordi stigmatisering og diskriminering indebærer tab af følelsen af selvværd og tab af moralske kvalifikationer, som er en forudsætning for et integreret liv; endelig i *social* henseende, når social isolation og livet i et lukket miljø afbryder eller nedbryder broerne til det normale samfund.

Nu rammes befolkningsgrupper ikke ens af udgrænsning. Hos nogle arbejdsløse bider arbejdsløsheden sig fast, hvilket kan ses i langtidsarbejdsløshed, eller når mennesker har opbrugt arbejdsløshedsdagpengene. Faren for nedturen vokser og er forbundet med ændringerne af familie- og husholdningsstrukturerne, idet mulighederne for at opfange denne nedadgående bevægelse gennem uformelle netværker af familie-kreds og bekendtskaber forringes under indtryk af såvel formindskelsen af familiernes størrelse som af væksten i individualiserede livsformer. Enlige mødre er stærkt pressede af langvarig fattigdom, mens indvandrere og etniske minoriteter kan udsættes for udgrænsningsprocesser, fordi der kan udvikles et sammenfald af manglende politiske rettigheder og social henholdsvis kulturel marginalisering. Udgrænsningsprocesserne virker stærkest, når mennesker i forhold til de fire nævnte dimensioner befinder sig langt fra samfundets centrum. Mens de her nævnte fænomener er ret kendte, er det ikke desto mindre vigtigt at tilføje endnu en dimension, som ikke har nydt samme bevågenhed. Der finder i byerne en stærkere social segregation sted, som fører til, at den marginaliserede del af befolkningen koncentrerer sig i bestemte kvarterer eller bydele. Derved opstår også en rumlig udgrænsning, som lægger sig i halen på den subjektive afkobling.

Segregation

Marginalisering og udgrænsning kan opstå, udvikles og forstærkes gennem en fysisk koncentration af mennesker, som på ensartet måde er forarmede, diskriminerede og forfordelte. Dermed peger videnskabelige analyser og teorier på faren for social disintegration i storbyerne, hvorunder der opstår en *new urban underclass* (Wilson, 1987), som har været heftigt omstridt (Jencks & Peterson, 1991). Mens dette har været eksempler fra USA, har der været lignende resultater i Europa, fx Frankrig, hvor der har været peget på de store sociale boligbyggerier i udkanten af de franske storbyer (Dubet, 1994). Det overordnede forklaringsmønster i den eksisterende forskning går i korthed ud på, at udgrænsningsprocesser via en stærkere social segregation fremkaldes af

samvirket mellem tre forandringer, som igen udspringer af økonomiske og sociale ændringer i storbyerne:

- For det første findes der ikke længere de samme muligheder for at få ufaglært arbejde, fordi mange industiarbejdspladser ikke længere eksisterer (fx værfterne i København og Svendborg), samtidig med at serviceområdet ikke er i stand til at samle arbejdsløse industiarbejdere op (de er ikke umiddelbart til at opkvalificere eller omskole);
- For det andet har byerne alvorlige finansielle vanskeligheder, bl.a. som en følge af øgede udgifter til dagpenge og kontanthjælp og mindskede skatteindtægter. Det betyder, at sociale ydelser søges reduceret eller i det mindste ikke udvidet i det omfang, som det ellers ville være tilfældet (kontanthjælpsreformen som eksempel);
- For det tredje ser mobilitet i byområderne ud til at opløse de socialt blandede kvarterer, hvorved der opstår en stærkere sortering af bybefolkningen i henhold til indkomst, livsstil og nationalitet. Sorteringen indebærer, at der skabes kvarterer, som typisk koncentrerer taberne i den socialøkonomiske forandring, og disse kvarterer bliver på den måde til steder for social eksklusion.

Polarisering

Det er også her vigtigt at være opmærksom på, at de nævnte forandringer ikke virker ens i boligområderne. I nogle kvarterer mærker man dem kun i ringe grad eller nærmest ikke, mens forandringer går stærkere i andre kvarterer. Det kan betragtes som et resultat af en socialrumlig polarisering, som forårsages af voksende sociale uligheder.

Strukturen i en by, som vi her taler om, er en følge af boligkvarterernes forskelligartede attraktivitet, af forskelle i valg af bolig og især af den enkelte families købekraft. Jo mindre boligmarkedet er reguleret, desto mere direkte er markedsprocesserne udslagsgivende. Boligpriser afgøres af boligens kvalitet, herunder dens samlede situation i området, og – hvad der er særlig væsentligt her – den prestige, som boligsøgende forbinder med et givet kvarter. Er der tale om eksklusive boliger, er priserne naturligvis højere, og det kendes fra ejendomsmæglerens annoncer. Derved opstår – ikke overraskende i øvrigt – en klar overensstemmelse mellem et boligområdes sociale profil og boligmarkedets logik.

Den sociale segregation er tiltaget siden 1990'erne, når vi tager udgangspunkt i den nederste del af samfundspyramiden (Hamnett, 2003; Maloutas, 2004). Nutidens billede er, at vi kender til boligkvarterer eller bydele i alle landets byer, hvor sociale problemer og konflikter hober sig op i en sådan grad, at der er behov for at afhjælpe

problemerne. Tidligere taltes om "sociale brændpunkter", som mere end antydede, at brandslukning kunne træde i kraft hurtigt og effektivt. Det viste sig dog, at de nævnte problemer ikke bare var overfladefænomener. I dag tales der i langt højere grad om strukturelle processer, som ikke kan klares i en håndevending. Den nye sortering af befolkningen rammer ikke alle kvarterer og heller ikke alle grupper, hvilket betyder, at vi kunne fange problemet mere rammende ved at tale om en residualiseringsproces (dvs. en proces, der så at sige skaber særlige begrænsninger).

Hvad er årsagerne?

Grunden til, at der dannes problembelastede boligkvarterer, kan bedst forklares ved at henvise til voksende social ulighed i befolkningen, i de velaflagtes behov for afstand til de marginaliserede og i en samtidig manglende regulering af boligudbud. Ulighed i indkomst og etnisk tilhørsforhold har i en periode spillet en mere fremtrædende rolle i medier og politiske diskurser, og dette genspejles så at sige i byens socialrumlige struktur. Fx har den hermed opståede spaltning været et tema i forskningen i et par år under overskriften spaltning eller dualisering (Fainstein, Gordon & Harloe, 1992). Dualisering vil sige en forandring af storbyen eller købstaden, der igen er resultatet af økonomiske forandringsprocesser, afnationalisering af økonomisk regulering og reduktion i social omsorg.

Arbejdsløshed og nedgang i indkomst har betydet, at realindkomsten er faldet for nogle grupper af befolkningen. Sideløbende med dette fald hos nogle ser vi andre inden for områder som edb, it, konsulentvirksomhed, marketing og kommunikation, som har stigende indkomster. Vi ser altså en kløft i fordelingen af indkomst og har desuden også med en polarisering af indkomststrukturen at gøre. Uden at udgøre en direkte gruppe af fattige i ordets oprindelige forstand (altså armød) er en stigende del af befolkningen landet under velstandstærsklen.

Det afspejler sig også i de kvarterer, der før kaldtes arbejderkvarterer. I takt med, at det ufaglærte arbejde i fabrikker og værksteder mindskes, bliver ufaglærte arbejdere ikke længere opsuget, og manglende uddannelse – især erhvervsfaglig uddannelse – angives som den væsentligste årsag. Mange tilvandrere – danske som udenlandske – støder altså på barrierer i forhold til at finde en plads på arbejdsmarkedet. Arbejderkvarterer bliver på den måde til arbejdsløshedskvarterer.

Selektiv mobilitet

Problemet er kort sagt, at der skabes kvarterer eller bydele, hvor de overflødige koncentrerer. Der er tale om marginaliserede mennesker, der ikke længere kan skaffe sig en bolig i de bedre kvarterer. Samtidig finder en afvandring sted, som omfatter dem,

der stadig har del i velstanden. De foretrækker en bolig i det grønne, enten i udkanten af eller helt uden for byen. Årsagerne til denne afvandring er ønsket om at slippe væk fra et dårligt miljø, få sig et hus med have (især hvis der er børn) og også at lægge afstand til naboer, hvis kultur og vaner man ikke bryder sig om. Fraflytterne erstattes ofte med tilflyttere, der ikke har andre muligheder. Der er også her tale om selektionsprocesser.

Hvor man tidligere kunne betragte denne selektion som en følge af et misforhold mellem en dårlig og saneringsmoden boligmasse på den ene side og socialt marginaliserede beboere på den anden, er dette ikke længere tilfældet. Der er ikke længere en direkte sammenhæng mellem boligstandard og marginalisering. Uden at ville frakende boligstandardens betydning ser det ud til, at de kulturelle konflikter betyder mere. Når fremmedsprogede børn ikke længere udgør et mindretal på den lokale skole, stemmer man med fødderne. De, der kan og vil, forlader det blandede, heterogene kvarter til fordel for et socialt homogent kvarter. Det gør sig gældende for både danskere og indvandrere.

Skal vi sammenfatte denne argumentationskæde, kan det gøres i en enkel beskrivelse: Et problemfyldt kvarter opstår enten via den selektive til- henholdsvis afvandring eller på grund af manglende arbejdspladser. Når arbejdsløsheden stiger, falder købekraften, mens den synlige fattigdom tager til, og de lokale forretninger begynder at ændre i deres sortiment af varer osv.

Social ulighed forvandles til socialrumlig segregation, som på sin side medfører selvforstærkende processer af social selektion. Resultatet vil blive en udvikling i nedadgående spiral. Hvert trin i denne nedadgående spiral betyder, at de, der endnu kan, forlader kvarteret, og dette indebærer yderligere ophobning af sociale problemsituationer. Denne proces er som nævnt selvforstærkende, med mindre den brydes gennem koordineret indsats fra beboere, boligselskaber, næringsdrivende og politikere.

Er det reelt et problem?

Segregation er ikke i sig selv et socialt problem, hvis de eksklusive rigmandsenklaver inddrages. Hverken socialforvaltninger eller byplansafdelinger finder eksistensen af rigmandskvarterer alarmerende. I lighed hermed behøver en rumlig segregation af migranter heller ikke være et problem i sig selv. Etniske kolonier kan udgøre en beskyttelseszone for tilvandrere, hvor de anerkendes for deres identitet og kultur, optages i tætte sociale netværk og lærer deres nye hjemland at kende på godt og ondt. For at trække på Robert Putnam ser vi her både *bonding* (at man er godt integreret indadtil) og *bridging*, hvor styrken i *bonding* benyttes som grundlag for integration i modtagesamfundet (Putnam, 2000: 22-24). Boligkvartererne kan tilbyde en beskyttet erfarings-

dannelse, der indeholder en garanti for at kunne trække sig tilbage. Sådan kan vi male et idealbillede. Dette billede kan naturligvis krakelere og vende sig til sin egen modsætning, hvis fx religiøse begrundelser påtvinger beboerne en bestemt adfærd, som isolerer dem fra det øvrige samfund. Igen afhænger det af en række faktorer, bl.a. om man er tvunget til at bo i det pågældende kvarter eller vælger det selv. En ufrivillig koncentration fører til påtvungen isolation.

Igen skal man være sig for at forfalde til romantisering. Hvis vi nemlig sammenligner med eksempelvis tidligere arbejderkvarterer, der var relativt homogene, og som kunne betragtes som modkulturer, kan vi langt fra hævde det samme om de nye kvarterer. De er nemlig i modsætning til de gamle kvarterer ikke præget af et kulturelt fællesskab, men derimod meget heterogene og konfliktfyldte miljøer. Beboerne er marginaliserede indfødte, der bor dør om dør med tilvandrere, der endnu ikke har fundet en farbar og bæredygtig adgang til optagesamfundet. Grundene til at bo netop dér er meget forskellige, og der skabes ikke en subkultur, fordi der ikke altid er tale om fælles interesser og derfor heller ikke en overgribende solidaritet. Der er heller ikke patentmedicin at uddele. Stærk individualisering forstås her som isolation og hjælpeløshed.

Selve det fænomen, at byer består af en mosaik af små verdener, er ikke en nyhed. Det blev allerede formuleret af Robert Park i 1920'erne. Han kunne vise, at sådanne små verdener med deres særlige subkulturer eller miljøer havde en integrerende funktion, når de stabiliserede beboernes identiteter og udgjorde en formidlende instans i forhold til den dominerende kultur ved at svække eller ophæve de disintegrerende virkninger af bestemte adfærdsmåder. Denne indsigt blev der trukket på i bysæneringen i 1970'erne.

2.2. Daginstitutioner og pædagogisk arbejde med udsatte børn og forældre

I de senere år er der kommet et øget fokus på daginstitutionsområdet i dansk og nordisk forskning, herunder på daginstitutionens betydning for udsatte børn og deres familier. Forskningen viser, at hvis der skal ændres ved problematikker omkring udsatte børn og deres familier, kan det med fordel ske gennem en tidlig indsats i dagtilbud (Nordenbo et al., 2008, 2009, 2010; Larsen et al., 2011b, 2012, 2013; Nielsen et al., 2014). Hvilken betydning daginstitutionen på langt sigt har for udsatte børn og deres familier, er det sværere at sige noget om ud fra dansk pædagogisk forskning. Der er i den pædagogiske forskning ikke tradition for at udføre longitudinelle effektstudier (Petersen, 2006; Larsen et al., 2011a). I jagten på forskning om daginstitutioners betydning på lang sigt bliver det derfor relevant at se nærmere på studier fra USA. Her findes en tradition for at udføre longitudinelle studier baseret på pædagogisk interventi-

on og et randomiseret kontrolleret design, med andre ord studier, der bygger på en pædagogisk intervention og ser på langtidsvirkningerne heraf ud fra en sammenligning af en interventionsgruppe og en kontrolgruppe. Et eksempel på et sådant studie er "The Ypsilanti Perry Preschool Project". Projektet fulgte gennem 30 år 123 børn med afroamerikansk og lav-socioøkonomisk baggrund. Børnene deltog i et dagtilbud og blev siden fulgt med fokus på bl.a. skolegang og ungdomskriminalitet. Resultaterne fra projektet viste bl.a., at de børn, der havde modtaget dagtilbuddet, havde højere skolegang, og færre af dem havde været involveret i kriminalitet (Jensen et al., 2003; Petersen, 2006; Larsen et al., 2011a). En del af sådanne nordamerikanske studier peger på, at dagtilbud kan have en positiv effekt på udsatte børns livschancer på længere sigt, særligt hvis der tilrettelægges en kombineret indsats i dagtilbud og overfor forældre (Larsen et al, 2011a). Disse studier bygger ofte på en pædagogisk intervention, et curriculum, der er udarbejdet af forskerne i projektet, og som implementeres overfor børn, pædagoger og forældre. Effekten af indsatsen måles herefter med generelle måleinstrumenter og skalaer.

I dansk pædagogisk forskning er der som nævnt ikke samme tradition for longitudinelle effektstudier. Gupta og Simonsen har dog ud fra eksisterende studier og statistik undersøgt effekter af dagtilbud i Danmark. De konkluderer, at tidlig indskrivning i daginstitution reducerer problemfyldt adfærd ved skolestart, at vuggestue fører til højere karakterer i folkeskolens afgangsprøve end dagpleje samt en højere sandsynlighed for at påbegynde en ungdomsuddannelse. De konkluderer desuden, at de positive effekter af dagtilbud er særligt stærke for drenge og for børn, hvis mødre har relativt lav uddannelse (Gupta & Simonsen, 2013).

Der har heller ikke været tradition for at se på effekter af dagtilbud gennem interventionsprojekter. Her er HPA-projektet og VIDA-projektet to væsentlige undtagelser. Forskningsprojektet 'Handlekompetencer i pædagogisk arbejde med socialt udsatte børn og unge – indsats og effekt', forkortet HPA-projektet, blev gennemført i perioden 2005-2009. Projektets formål var at undersøge, om det at arbejde målrettet og systematisk med pædagogiske forandringer i daginstitutioner og døgninstitutioner ud fra forskningsprojektets interventionsoplæg kunne bidrage til at modarbejde konsekvenser af negativ social arv. 60 daginstitutioner og 5 døgninstitutioner i 2 kommuner i Danmark deltog i projektet. HPA-projektet peger på, at stort set alle inddragede institutioner vurderer, at strategierne for arbejdet med udsatte børn har effekt, i hvert fald på kort sigt. Projektet konkluderer også, at effekten af intervention i projektet generelt peger mod øgede livschancer, men også at projektet primært, særligt på det socioemotionelle område, er til gavn for midtergruppen af børn og ikke som tiltænkt de mest udsatte børn, men at de mest udsatte børn ser ud til at blive styrket på visse kog-

nitiv områder, fx i forhold til matematiske kompetencer (Jensen et al., 2009a, 2009b).² Forskningsprojektet 'Vidensbaseret indsats over for udsatte børn i dagtilbud – modelprogram', forkortet VIDA, bygger videre på resultaterne fra HPA-projektet. Formålet med VIDA-projektet er at dokumentere, hvilke pædagogiske indsatser der kan sikre udsatte børn en bedre tilværelse. VIDA omhandler et særskilt fokus på programmer rettet mod forældre. Der blev udtrukket 129 daginstitutioner i forbindelse med projektet, 89 interventionsinstitutioner og 40 kontrolinstitutioner fra 4 kommuner i Danmark. Konklusionen fra projektet er bl.a., at VIDA har en effekt på alle børn i forhold til trivsel og socio-emotionel udvikling, men at programmet ikke i særlig grad løfter de udsatte børn. VIDA viser også, at forældreinvolvering har betydning for reducere af adfærdsproblemer hos de involverede børn (Jensen, 2013).³

I dansk og nordisk pædagogisk forskning er der som nævnt ikke tradition for longitudinelle effektstudier eller interventionsstudier. Der er i højere grad tradition for at undersøge udsathed i daginstitutioner ud fra et kvalitativt forskningsdesign og ud fra et samfundsperspektiv, et individorienteret og psykologisk perspektiv eller i lyset af in- og eksklusionsmekanismer (Petersen, 2006, 2009; Nordenbo et al., 2008, 2009, 2010; Larsen et al., 2011b; Palludan, 2005; Bundgaard & Gulløv, 2008; Jensen et al., 2012).

For at sige noget om daginstitutionens betydning for udsatte familier på lang sigt, er det som skitseret ovenfor derfor nærliggende at inddrage nordamerikansk pædagogisk forskning. Daginstitutionsområdet i USA og Danmark er dog væsensforskelligt organiseret, og det kan gøre det vanskeligt at overføre resultater fra de nordamerikanske studier til danske daginstitutioner. I USA eksisterer en lang række meget forskellige dagtilbud på førskoleområdet. Det dækker over både private og offentlige tilbud, over *preschools*, legegrupper, pædagogiske programmer rettet mod udvalgte grupper af børn og familier m.m. Der er desuden en stor variation i forhold til, hvor mange timer børnene og deres familier deltager i dagtilbuddene. I denne sammenhæng er det særligt relevant, at visse pædagogiske programmer i USA er rettet specifikt mod udsatte børn og familier. Det gælder fx de føderale programmer, *Head Start* og *Early Head Start*, der igen er fælles betegnelser for en række forskelligartede pædagogiske programmer/indsatser, der er rettet mod udsatte familier med børn i førskolealderen. I Danmark er der i forhold til USA et mere universelt dagtilbud. Daginstitutionsområdet er reguleret centralt af Dagtilbudsloven, og der ses en rimelig ensartethed i forhold til normering, uddannelsesbaggrund hos personalet og åbningstider i danske daginstitutioner. De fleste børn i Danmark deltager således mange timer dagligt i,

² Se også HPA-projektets hjemmeside: <http://edu.au.dk/forskning/projekter/vida/hpa>.

³ Se også VIDA-projektets hjemmeside: <http://edu.au.dk/forskning/projekter/vida>.

hvad der kan betegnes som dagtilbud af høj kvalitet (Larsen et al., 2011a; Gupta & Simonsen, 2013). I dansk pædagogisk forskning er der, måske som en følge heraf, en tradition for at se på daginstitutionen som en samlet størrelse. Christensen, Jensen, Petersen m.fl. har dog vist, at der er afgørende forskelle på danske daginstitutioner, når det gælder arbejdet med udsatte børn og familier (Christensen, 1996; Jensen, 2006; Petersen, 2009). Petersen inddeler, som beskrevet i kapitel 1, danske daginstitutioner i forskellige daginstitutionstyper i forhold til personalets arbejde med udsatte børn og familier og beskriver en sammenhæng mellem daginstitutionen som type og daginstitutionens fysiske beliggenhed (Petersen, 2009, 2011). Første delprojekt af 'Børneliv i ghettos' peger ligeledes på, at det pædagogiske personale i daginstitutioner i udsatte boligområder i Danmark varetager en række særlige opgaver (Jensen et al., 2012). Dagtilbuddene i Danmark er i modsætning til dagtilbuddene i USA som udgangspunkt universelle og ensartede, men den institutionelle hverdag viser, at de dagtilbud, der fysisk er placeret i udsatte boligområder i Danmark, indeholder særlige pædagogiske indsatser rettet mod udsatte børn og familier. Nærværende forskningsprojekt er en undersøgelse af disse særlige pædagogiske indsatser. Samtidig indeholder forskningsprojektet en intervention. Interventionen består ikke, som i omtalte fortrinsvis nordamerikanske studier, af et på forhånd fastlagt curriculum; interventionen er derimod med forskningsprojektets praksisforskningsperspektiv tilrettelagt som et udviklingsprojekt, der konkret er blevet udformet i et samarbejde mellem det pædagogiske personale i daginstitutionerne og forskerne på projektet. I 2 af de 3 deltagende daginstitutioner har personalet valgt, at der i udviklingsarbejdet skulle være fokus på samarbejdet med udsatte forældre/familier. I forskningsdesignet har der i forhold til alle 3 deltagende institutioner været fokus på at inddrage børne- og forældreperspektiver på det pædagogiske arbejde i daginstitutionerne.

2.3. Professionelle pædagogers kompetencer i arbejdet med udsatte børn og familier

Ifølge Egelund og Hestbæk (2003: 308) er det vigtigt at skabe sammenhæng mellem personalekulturen, børnekulturen og den overordnede struktur på institutioner. Det siges på følgende måde:

"På de institutioner, hvor lokalt fastsatte mål for institutionen svarer til intentionerne i mål, der er fastsat centralt i lovgivning, og til personalets værdier i arbejdet, opstår der en stærk personalekultur. Personalekulturen støtter op om institutionens idealer og bevirker, at de ansatte arbejder i overensstemmelse med dem. De institutioner, der klarede sig bedst, havde således en sammenhængende struktur, en stærk og positiv personalekul-

tur og enten, som konsekvens heraf, en stærk og positiv børnekultur eller en fragmenteret børnekultur, som dog ikke underminerede institutionens arbejde”.

Egelund og Hestbæk refererer ganske vist til en undersøgelse vedrørende døgninstitutioner, men hovedansvaret kan overføres til daginstitutionsområdet. Grundlæggende handler det nemlig om målbevidsthed, klarhed over principper og metode, enighed om værdier og arbejdsform, projektintegritet mv. (Egelund & Hestbæk, 2003: 315).

I den undersøgelse, vi har gennemført, har vi kunnet iagttage, at der både er målbevidsthed, principper og metode samt enighed om værdier. Det indebærer, at de valgte metoder ikke er tilfældige, men besluttet og gennemføres ud fra de erfaringer, der allerede eksisterer i institutionerne. Det fremgår, at der i de pågældende institutioner er tale om en høj grad af planlægning, som evalueres løbende som grundlag for den videre planlægning af arbejdet. Institutionerne har formuleret pædagogiske principper, og de er i almindelighed meget opmærksomme på, hvilke metoder der egner sig. Det er med andre ord ikke vanskeligt for medarbejderne at orientere sig i det pædagogiske grundlag og dets stadige udvikling, som de selv er en del af. Det er heller ikke vanskeligt for det omkringliggende miljø at finde ud af daginstitutionernes grundlag og kultur.

En anden væsentlig årsag til, at projekterne lykkes, skyldes stabilitet i personalegruppen. Af den gennemsnitlige ansættelsestid kan man udlede, at der generelt er tale om en høj grad af fastholdelse af personale, der vil og kan påtage sig de særlige opgaver. Hvis der, som i disse tre institutioner, er tale om en lav grad af udskiftning ("svingdørspædagoger"), betyder det en stabil arbejdskraft, stærkere kontinuitet i arbejdet, fastholdelse af ekspertise og deraf følgende lavere omkostninger til rekruttering af nye medarbejdere, færre vikarer og mindre tid at indkøbe nye og uprøvede kræfter. Omvendt kan faren være, at der indtræder en vis stagnation, som giver problemer, når der skal indføres forandringer, eller en vis immunitet over for nye ideer og fastholdelse af udlevede forståelser. Disse balancer mellem stabilitet og fornyelse opnås tilsyneladende bedst, når der på institutioner findes en fast og stabil gruppe af stammedarbejdere, som i kraft af deres årelange erfaring inden for feltet er blevet eksperter, og hvis denne samtidig fornyes ad naturlig vej: ældre medarbejdere ønsker nedsat tid, går på efterløn eller pension, og nye kommer til som novicer, der skal oplæres til at blive eksperter. Hvis der var en stadig strøm ind og ud af institutionerne (en gennemløbstid på under to år), ville de fleste medarbejdere aldrig nå længere end novice-stadiet. Det ser ud til at tage omtrent to år at udvikle det praktiske vidensgrundlag og de tilsvarende færdigheder til at arbejde selvstændigt. Pædagoger i de tre daginstitutioner har til op-

gave at sikre og beskytte udsatte børn og også deres familier. Det er et arbejde, som kræver en høj grad af professionel viden og professionelle færdigheder (Burns, 2012).

Et teoretisk begreb til at forstå og analysere det pædagogiske personales kompetencer er Nygrens handlekompetencebegreb, som er udviklet med inspiration fra den kritiske psykologi, sociokulturel læringsteori og virksomhedsteorien.

Det rummer fem samtidige dimensioner:

- 1) arbejdsrelevant kundskab,
- 2) arbejdsrelevante færdigheder,
- 3) arbejdsrelevant identitet,
- 4) kontrol og
- 5) handleberedskab.

Nygren definerer begrebet professionel handlekompetence som "en menneskelig resurs som blandt andet setter den enkelte personen og det aktuelle profesjonelle praksisfællesskabet i stand til at løse bestemte opgaver i bestemte sociokulturelle og materielle omgivelser" (Nygren, 2004: 28).

En grundlæggende antagelse i Nygrens handlekompetencebegreb er, at det består af to samtidige varianter, som altid er til stede på samme tid hos det enkelte menneske:

1. som almene elementer i den potentielle professionelle handlekompetence
2. som kontekstspecifikke elementer i handlekompetencen, således som den bliver realiseret hos mennesket i en konkret praksis indenfor en given kontekst.

Der er ikke tale om en klassisk instrumentel forståelse af, at man enten tilegner/eller ikke tilegner sig kompetencer, men derimod om en analyseramme, der sætter fokus på, hvilke dimensioner af handlekompetencen der udfoldes og udvikles i den pædagogiske praksis med udsatte børn.

Tættere på Nygrens (2004) handlekompetencebegreb kan hver af de fem dimensioner foldes yderligere ud, og i nærværende sammenhæng sættes særligt fokus på to centrale dimensioner, henholdsvis kundskab og færdigheder.

Arbejdsrelevante kundskaber omfatter flere samtidige aspekter af den pædagogiske praksis i relation til de professionelle. Nygren indkredser, at det for det første dels omfatter kundskab om de fænomener eller problemstillinger, som de professionelle i den specifikke praksis har *fået samfundets legitimitet til at arbejde med* (Nygren, 2004).

Dette aspekt af kundskaben omfatter således professionens interventionsobjekt. Derudover omfatter det kundskab om, hvilke fænomener eller problemer der hører til under professionens legitime interventionsobjekt. For det tredje skal professionens kundskab skabe grundlag for at vide, hvordan de fænomener eller problemer viser sig i professionens praksis, fx viden om omsorgssvigt. Under arbejdsrelevante kundskaber indgår også kundskaber om egne personlighedstræk, der viser hen til betydningen af at kunne samarbejde, løse konflikter og at kunne indgå i relationsorienterede samspil med andre. En væsentlig del af kundskabsbegrebet omfatter også viden om love og vedtagelser, der knytter an til de professionelle arbejde samt afslutningsvis også viden om samarbejdspartnere og væsentlige hjælpeforanstaltninger rundt om de professionelle praksis.

De arbejdsrelevante kundskaber kan have forskellige fremtrædelsesformer bestemt af, i hvilke sammenhænge kundskaberne er udviklet. Overordnet skelner Nygren (2004) mellem fem fremtrædelsesformer:

1. Eksplicit teoretisk viden, der er baseret på teori.
2. Tavs teoretisk viden, der omfatter viden, der er baseret på teori, der i forskellige sammenhænge kan gøres eksplicit i skriftlig eller verbal form.
3. "Stum" teoretisk viden, der henviser til den form for viden, der er kropsliggjort af "handlingsskemaer", og som ikke umiddelbart er mulig at italesætte eller skriftliggøre.
4. Personlig kendskab som viden, der omfatter personens viden om noget, der er opnået gennem konkrete personlige erfaringer.
5. "Kendskab til som viden", der anvendes til at beskrive den viden, personen har om en række generelle forhold på et overfladisk niveau, men som fungerer som retningsanvisning, hvis der opstår behov for dybere viden (se også Nygren, 2004: 187).

Den anden og centrale dimension i Nygrens kompetencebegreb, som er særlig relevant i en analyse af de professionelle kompetencer i arbejdet, er det, som Nygren betegner arbejdsrelevante færdigheder (min oversættelse fra norsk):

"Yrkesrelevante ferdigheter er alle de ferdigheter som i konkret profesjonell praksis viser seg å være en ressurs i profesjonsutøverens oppgaveløsning innenfor de profesjonelle virksomheter som samfunnet til enhver tid erklærer som legitime for den aktuelle profesjonsutøverens yrkespraksis" (Nygren, 2004: 195).

Det centrale handler således om at kunne omdanne den praksisrelevante viden om, hvordan, med anvendelse af hvilke teorier og metoder, det er muligt at opnå bestemte resultater knyttet til den professionelle praksis.

Netop de to ovenfor beskrevne dimensioner, henholdsvis kundskaber og færdigheder knyttet til professionelle pædagogers kompetencer, vil blive uddybet yderligere i selve analysen (kapitel 4), hvor analysen af datamaterialet fra forsknings- og udviklingsprojektet medvirker til at indfange, hvorledes pæagoger udvikler deres kompetencer gennem udvikling af den pædagogiske praksis i arbejdet med udsatte børn.

2.4. Opsamling

I dette kapitel har vi præsenteret forsknings- og udviklingsprojektets teoretiske grundlag. Grundlaget har omfattet bysociologiske perspektiver til forståelse af udsatte boligområder (Wacquant, 2010), betydningen af daginstitutioner beliggende i udsatte boligområder og endelig et teoretisk begrebsapparat til forståelse af professionelle pædagogers faglige kompetencer i udviklingen af det pædagogiske arbejde med udsatte børn og familier.

Vi har bestræbt os på at vise, at de enkelte dele af grundlaget er indbyrdes forbundne. Når delene forbindes med hinanden, opnår vi væsentlig viden om børns leve-
de liv, deres livsbetingelser, opvækstmuligheder og tilsvarende begrænsninger. Dermed udskiftes det traditionelle blik på det enkelte barns udsathed som noget iboende eller som noget, der "sker" på mystisk vis i samspillet mellem barn og forældre hen mod et fokus på, hvorledes samfundsmæssige strukturer og betingelser kan medvirke til at skabe udsatte livsforhold.

Grundtanken for hele forsknings- og udviklingsprojektet trækker på følgende tankefigur: samfundsmæssig marginalisering kan på den ene side måles ud fra objektive kriterier såsom arbejdsløshed, afhængighed af sociale ydelser, bortfald eller tab af sociale relationer, institutionel og politisk diskriminering mv., mens den på den anden side kan ses i følelsen af at være lukket ude fra den sociale verden. Forståelsen af de udsatte boligområder medvirker til at indkredse, at deres funktion er dobbeltsidet: på den ene side fungerer de som "social parkeringsplads" for dele af samfundets svageste medborgere. På den anden side udgør de også springbræt for andre sociale grupper, der fx er ramt af arbejdsløshed eller skilsmisse, som udsætter dem for negativ social mobilitet. Tilsvarende gælder det flygtninge, der efter påtvungen boligplacering gives mulighed for at flytte til et af de forsømte boligområder for at kunne finde bedre fodfæste der. Desuden er der tale om studerende, som efter afsluttet uddannelse fraflytter området igen. Netop disse teoretiske perspektiver på udsatte boligområder

vil blive belyst i selve analysen (kapitel 4), hvor disse dobbeltsidet funktioner træder frem mellem de inddragede udsatte boligområder i forsknings- og udviklingsprojektet.

Med hensyn til daginstitutionens betydning i forhold til udsatte børn og familier ved vi, at særligt tilrettelagte indsatser med fokus på udsatte børns sociale og kognitive udvikling ser ud til at kunne medvirke til at forbedre deres livschancer (HPA, VIDA) i en dansk sammenhæng. Sideløbende inddrages amerikanske undersøgelser, der viser, at særligt tilrettelagte indsatser for udsatte børn giver gevinst i forhold til skolegang, ungdomsliv og voksenliv, i forhold til arbejde, familie og i forhold til reduktion i kriminalitet.

Endelig har vi inddraget de professionelle pædagogers udvikling af deres egen praksis. Med støtte i Nygrens kompetenceforståelse (Nygren 2004) har vi argumenteret for, at pædagoger gennem dette forsknings- og udviklingsprojekt udvikler deres kompetencer i det pædagogiske arbejde.

I det følgende kapitel skal forsknings- og udviklingsprojektets metodiske grundlag præsenteres, som ligger tæt op af netop dette kapitels teoretiske perspektiver, særligt i forhold til at inddrage de professionelle pædagoger som såkaldte medforskere i forskningsprocessen, og i relation til at skabe metodisk grundlag for at følge de professionelles udvikling af deres kompetencer i arbejdet med de udsatte børn og deres familier.

Kapitel 3

Projektets metodiske grundlag

I dette kapitel præsenteres projektets metodiske grundlag. Først og fremmest præsenteres praksisforskning i denne sammenhæng som en metode til at forske i pædagogisk praksis, men også som en særlig forståelsesmåde, der i sin tænkning og form rummer mulighed for aktivt at inddrage de professionelle pædagoger, børnene og deres forældre i det metodiske arbejde (Højholt, 2005; Schwartz, 2007; Petersen, 2009, 2012). Projektets forskningsdesign placerer sig overordnet inden for praksisforskning, således som forskning i praksis er udviklet inden for den kritisk psykologiske tænkning (Markard et al., 2004; Højholt, 2005; Schwartz, 2007; Petersen, 2009), der har et specifikt fokus på subjekters forståelser og handlinger knyttet til deres specifikke ståsted. Begrebet position er centralt inden for denne tradition, idet subjektet altid forstår og handler ud fra sit specifikke ståsted (Dreier, 2004).

Forskning, uanset hvilken videnskabsteoretisk erkendelse og metode der anvendes, foretages netop altid fra en position, et sted at stå i verden så at sige, hvorfra betydninger, betingelser og muligheder medvirker til at bestemme positionen. På samme tid viser dette perspektiv også hen til et forskningsmæssigt ønske om at anerkende både det pædagogiske personale og forældre og børn som dem, der har viden om egen hverdag, og ikke udelukkende ud fra forskningsfeltets videnskabelse om det pædagogiske personale, forældre og børn. Der er i højere grad tale om et ønske om at anerkende subjekters position og den viden og de handlinger, der træder frem som følge af en specifik position i sociale praksisfællesskaber, end der er tale om at indsamle viden ud fra mere traditionelle videnskabeligt begrundede metoder, der præsenteres som sand viden om, hvordan personale, forældre og børn handler. Højholt (2005) argumenterer i den sammenhæng for, at praksisforskning kan forstås som både en særlig arbejdsmåde og på samme tid knyttes an til nye eller anderledes forståelser af viden, end de mere traditionelle videnskabsteoretiske perspektiver normalt fastholder. Helt centralt står Højholts argument om, at viden ikke kan skabes løsrevet fra praksis. Viden er således en fast og integreret del af de sociale praksisser, som mennesker deltager i: "*Viden skabes og udvikles i praksis gennem fælles handlinger, samarbejde, problemer, konflikter, dilemmaer, håndtering, strategier og erfaringer hermed*" (Højholt, 2005: 25). Praksisforskning åbner op for viden så at sige *indefra og ud*, altså fra den professionelle praktikers perspektiv, dvs. i det, der i kritisk psykologisk tradition betegnes som et 1. persons perspektiv

(Holzkamp, 1983). Dette indefra-og-ud perspektiv har til formål at inddrage praktikerens forståelse af sin egen praksis, sine handlemuligheder og problematiske forhold knyttet til det daglige arbejde.

3.1 Praksisforskning som metode

Forskning i praksis er ikke et entydigt begreb med en bestemt teoriramme. Derimod rummer begrebet praksisforskning samlet set en mængde forskellige teoretiske tilgange og empiriske metoder, der sammenfattende har det ene til fælles, at den på forskellig vis forsker og undersøger praksis. Der anvendes således generelt inden for praksisforskningen en række forskellige metoder, som fx interview, spørgeskema eller fokusgruppeinterview, ligesom praksisforskningen også rummer mange forskellige teori-traditioner. Schwartz definerer forskning i praksis som en forskning, der søger viden om en social praksis, og at interessen knyttes til at udvikle viden om de forskellige deltageres syn på og forståelse af, hvad den sociale praksis handler om (Schwartz, 2007). Mørck medvirker dog alligevel til at indkredse tre særlige karakteristika ved begrebet praksisforskning:

1. At forholdet mellem teori og praksis fungerer som en slags "joint venture" mellem forskere og praktikere. Her er det særlige karakteristika således, at forskeren ikke kommer udefra med en særlig ekspertstatus og viden, som så at sige skal lægges ned over praksisfeltet, men derimod tager fundamentalt udgangspunkt i, at praktikerens selv er eksperten på sit eget felt.
2. At praksisfeltet ikke anskues som en adskilt og isoleret del af praktikerens levede liv, men derimod nødvendigvis må ses i relation til samfundsmæssige vilkår og betingelser, der direkte eller indirekte knytter sig til det specifikke praksisfelt.
3. At forskeren arbejder med to samtidige perspektiver – *et kritisk dobbeltperspektiv*. Det ene perspektiv medtænker praktikerens i praksisfeltet sammen med andre praktikere, og det andet perspektiv medtænker samtidig *diskursen*, altså bestemte, til forskellige tider, samfundsmæssige måder at forstå og tale om praksis på. (Mørck, 2000)

Det, som således er særligt interessant i denne sammenhæng, er at undersøge, hvordan praktikerens arbejder, hvorfor og ud fra hvilke overvejelser og samfundsmæssige vilkår at praksis tilrettelægges, udvikles og forandres. Praksisforskning søger således gennem aktiv inddragelse af praksisfeltet og praktikerens at udvikle begreber, teorier og viden

om, hvordan det særlige praksisfelt egentlig ser ud på sine egne præmisser, frem for at udvikle teorier og modeller, som er løsrevet fra praksis og efterfølgende søges implementeret i praksisfeltet (Petersen, 2009).

3.2 Dataindsamlingsmetoder i projektet

I forskningsprojektet er anvendt en række metoder inden for den kvalitative forskningstradition, henholdsvis semistrukturerede interview, fokusgruppeinterview, deltagende observation og spørgeskemaer til hele personalegruppen til brug for dataindsamling. Personalet i institutionerne har desuden fra efteråret 2012 til foråret 2014 ført logbøger med registrering af aktiviteter i forhold til og refleksion omkring det valgte udviklingstema, og personalet på en af institutionerne har udarbejdet praksisfortællinger.

Oversigt over dataindsamling i projektet

ÅR	DATA	OMFANG
2012	Spørgeskemabesvarelser	Institution A og B: 20 besvarelser Institution C: 21 besvarelser
	Observationer	Institution A og B: 6 dage, 3-7 timer dagligt Institution C: 4 dage, 3-7 timer dagligt
2013	Observationer	Institution A og B: 3 dage, 1-2 timer dagligt Institution C: 1 dag: 3 timer
	Interview	Institution A: <ul style="list-style-type: none"> • Interview med lederen • 2 gruppeinterview med pædagogisk personale • Interview med forældre Institution B: <ul style="list-style-type: none"> • 3 gruppeinterview med pædagogisk personale inklusiv lederen • 2 interview med forældre • Institution C: <ul style="list-style-type: none"> • Gruppeinterview med ledelsen • 4 interview med forældre
	Praksisfortællinger	Institution C: 8 praksisfortællinger
2014	Spørgeskemabesvarelser	Institution A: 11 besvarelser Institution B: 10 besvarelser Institution C: 15 besvarelser
	Logbøger	Institution A: 4 logbøger, en fra hver stue i institutionen Institution B: 3 logbøger, en fra hver stue i institutionen

På baggrund af det indsamlede materiale er udviklet en række cases med henblik på at belyse forskellige pædagogiske indsatser knyttet til børn og familier og deres hverdag i daginstitutionen. Daginstitutionerne, det pædagogiske personale, børn og forældre, der har deltaget i projektets dataindsamling, er anonymiseret. Det er således ikke muligt at genkende hverken sig selv eller andre cases, der præsenteres. Enhver oplevelse

af genkendelse er således ikke reel, men måske i højere grad en fornemmelse af at have mødt de familiemæssige problemstillinger i andre sammenhænge. Ledelsen fra daginstitutionen, som har hjulpet forskergruppen med at etablere kontakt til forældrene, er naturligvis bekendt med de forældre, som har deltaget i interviewforløbene.

Indsamlingen af data i projektet er forløbet i perioden fra primo 2012 til medio 2014. Interviewene er optaget og efterfølgende transskriberet af videnskabelig assistent Anne Knude Wind.

Med inddragelse af tre daginstitutioner i udsatte boligområder er det vanskeligt at udlede, at verden og virkeligheden ser således ud i alle daginstitutioner rundt om i landet, i alle udsatte boligområder og for alle de pædagoger, der arbejder på disse institutioner. Fundene må i højere grad anskues som en indkredsning af muligheder, problemstillinger og udfordringer, der har åbnet sig gennem forskningsprocessen, og som giver andre grundlaget for at tage muligheden op og udforske den i nye problemstillinger. Hvorvidt fundene er generaliserbare, afgøres så at sige af forskningens resultater, direkte begrundet i muligheden for at udvide og overskride eksisterende dominerende forståelser samt muligheden for, at der kan opstilles nye problemstillinger og nye spørgsmål til forskningsfeltet, således som også Dreier (2004) tidligere har påpeget vedrørende generaliserbarhed inden for den kvalitative forskningstradition.

3.3 Præsentation af deltagende daginstitutioner

Tre daginstitutioner har deltaget i projektet. De ligger alle i eller tæt ved boligområder, der ved forskningsprojektets opstart var på den daværende regerings liste over ghettos i Danmark (Regeringen, 2010) og på den nuværende regerings liste over særligt udsatte boligområder i Danmark (Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter, 2014). Institutionerne er anonymiseret og kaldes i rapporten her *Institution A*, *Institution B* og *Institution C*.

Institution A og *Institution B* ligger fysisk tæt ved hinanden i samme udsatte boligområde i en mindre dansk by. *Institution A* er en integreret vuggestue og børnehave, og *Institution B* er en vuggestue. Institutionerne ligger fysisk placeret mellem boligblokkene i det udsatte boligområde og modtager primært børn, der bor i netop disse boligblokke, hvilket betyder, at de fleste forældre og børn kun har ganske få minutter til deres daginstitution hver dag. Institutionerne modtager dog også børn fra andre dele af byen. Særligt *Institution B*, som er en vuggestue, har en del børn fra andre dele af byen. Begge institutioner har valgt at have særligt fokus på familiesamarbejde i udviklingsprojektet.

Institution C er en større integreret institution, der rummer tre afdelinger; vuggestue, børnehave og fritidshjem. Den ligger i et socialt sammensat kvarter tæt på to ud-

satte boligområder i København. Personalet i *Institution C* har i udviklingsprojektet valgt at have fokus på overgange.

Kapitel 4

Analyse af projektets data

I dette kapitel præsenteres analysen af datamaterialet. Analysen har tre dele. Den første del af analysen bygger videre på den forskningsmæssige og teoretiske beskrivelse af marginalisering i udsatte boligområder, der blev præsenteret i kapitel 2. Denne del omhandler effekter af at vokse op i et udsat boligområde. Anden del handler om de definitioner af begrebet udsathed, der er brugt og udviklet i forbindelse med forskningsprojektet. Den tredje del af analysen omhandler det egentlige udviklingsarbejde i de tre deltagende institutioner. Her indgår en mere uddybet præsentation af daginstitutionerne, herunder det pædagogiske personale og personalets oplevelser af det pædagogiske arbejde i institutionen samt en analyse af daginstitutionerne som typer. I denne del af analysen beskrives desuden udviklingen i de enkelte daginstitutioner i forbindelse med forsknings- og udviklingsprojektet. Afsnittet indeholder desuden en række cases, der illustrerer de særlige opgaver, personalet oplever, der knytter sig til daginstitutionens placering og en relativ høj andel af udsatte børn og familier.

4.1 Børneliv i udsatte boligområder

Vi kan ikke baseret på omfattende forskning udtale os om effekterne af at vokse op i et sådant kvarter. Men vi kan tillade os at opstille en række formodninger og antagelser. Koncentrationen af udsatte påvirker de udsatte til yderligere udsathed, eller sagt på en anden måde: udsatte boligområder bidrager til at gøre deres beboere udsatte.

Ud fra denne arbejdsantagelse formoder vi, at et udsat boligområde har negative effekter i forhold til beboernes livschancer. Det skitserer vi i tre punkter:

For det første at der dannes en afvigende kultur, som også præger dem, der ikke er en del af den. Argumentet er i dette tilfælde den påvirkning, som herskende overbevisninger og særlige adfærdsmønstre i boligområdet forstærker. Social læring fører altså til måder at opføre sig og tænke på, som trækker deltagerne i en sådan kultur længere væk fra normer og adfærdsmønstre i normalsamfundet. Det indebærer ulemper, fordi de pågældende ikke kan gribe de muligheder, der trods alt byder sig til på fx arbejdsmarkedet. Her trækker vi på logikken fra den amerikanske version af underklasse, nemlig at være karakteriseret af negative adfærdsmønstre og legitimering af dem.

For det andet udmærker de udsatte boligområder sig ved, at livsførelsen er vanskelig, og/eller at handlemulighederne indskrænkes. Her kan peges på både fysisk-materielle kendetegn (boligstandard, nem adgang til sociale institutioner eller skoler) og på den institutionelle udrustning af serviceydelser.

For det tredje spiller et givet kvarters negative image en stor rolle. Disse kan være bygget på egne erfaringer eller på andre fordomme omkring kvarteret. Effekterne er stigmatisering, som virker begrænsende på beboernes handlemuligheder.

Virkningerne af et miljø af udsathed består frem for alt i socialiseringseffekter og begrænsede sociale interaktioner, dvs. begrænsninger i social erfaring og udvekslingsprocesser. Dette har vi forfulgt ud fra fire temaer:

1. Kvarteret som læringsrum

I et nabolag, hvor socialt diskriminerede bestemmer, kan afvigende normer og adfærd blive dominerende. Derimod er normale samfundsmæssige roller enten ikke eller kun svagt repræsenterede. Derved opstår en form for intern feedback, som fører til en stærkere dominans af afvigende normer, og disse afvigende normer udsender et krav om konformitet. Både gennem det sociale pres og gennem læring ved efterligning udbredes disse normer stærkere i kvarteret, og den afvigende kultur kan ende med at blive den dominerende kultur. Børn og unge får på den måde færre muligheder for at danne sig andre erfaringer og isoleres i forhold til den omkringliggende verden.

Det kendes der illustrative eksempler på: hvis børn og unge ikke har kendskab til nogen, som går regelmæssigt på arbejde, udvikler de ikke en forestilling om, at man skal stå op hver morgen på samme tid og på den måde opretholde en ydre og indre orden, som er medvirkende til at skabe muligheder i livet. Eller hvis børn og unge ikke kender nogen, der tjener til dagen og vejen gennem lovlig erhvervsvirksomhed, men kun det modsatte, og hvor den første har svært ved at få midlerne til at slå til, mens den anden lever i sus og dus, hvorfor skulle man så bruge tid og kræfter på skolegang? Problemet er i dette tilfælde, at børn og unge overtager afvigende roller og forventninger, som virker stærkt begrænsende på deres muligheder, fordi de normer og adfærdsmønstre, børn og unge træder frem mod, betyder udgrænsning i det øvrige samfund.

2. Boligområdet som socialt netværk

Områder præget af arbejdsløshed betyder mindre sociale netværk sammenlignet med folk i arbejde. Arbejdspladsen indebar kontakter, som går tabt, når man afskediges. Det er typisk, at den arbejdsløse søger en udvej i det private. Man opgiver kontakter, som

repræsenterer en livsmåde, man ikke længere selv har. Fattigdom udelukker aktiviteter, der koster penge. Den slags reaktioner kendes fra forskning i arbejdsløshed.

De sociale netværk bliver snævrere og mere homogene, og dette ændrer deres kvalitet. Løst koblede netværk, som er socialt heterogene, virker langt mere produktive og konstruktive end snævert lukkede sociale netværk, som er socialt homogene. Er man først nødt til at gå fra hus og hjem, altså at skifte bolig til et udsat boligområde, ses en kombination af rumlig mobilitet og nedadgående social mobilitet. Dette medvirker til at begrænse ens selvhævdelse, idet man i den nye situation kun kender folk, som har de samme eller lignende problemer som en selv og ikke har adgang til ekstra ressourcer. De tætte naborelationer i problemkvarteret tilbyder ikke informations- og interaktionsmuligheder, som rækker ud over den aktuelle situation. Den sociale handling indskrænkes til et udsat miljø.

3. Tab af social stabilitet

Tabet af integrerede grupper (familier, arbejdende, kvalificerede) forringer den sociale stabilitet i kvarteret. Det kan opvejes af lokale aktivister, men de er ofte de første til at fraflytte kvarteret, hvis muligheden byder sig. Det er typisk, at familier med børn lægger en større indsats i at højne kvaliteten i det lokale miljø gennem foreninger, initiativer til sociale sammenkomster osv. Når familier flytter, flytter meget med dem: et konfliktmodererende potentiale, anledningerne til at mødes og indgå i gensidigt samspil – fx i forhold til fritid, sport mv. Dette kan samtidig fremme gensidige afvisninger og fordomme.

4. Tab af anerkendelse

Til disse virkninger kan lægges eventuelle materielle ulemper, som kan opstå i kølvandet på en faldende købekraft i et givet kvarter (dårligere tilbud i forretninger, færre kulturelle tilbud osv.). Hertil kan så føjes labeling-processer (Becker, 1973), som påvirker både ens egen selvværdsfølelse og udenforståendes iagttagelser negativt, og som kan føre til fornemmelsen af, at man ikke længere er velkommen andre steder. Dette kan føre til en vurdering af, at samfundet ikke har brug for mig, og at jeg ikke skylder samfundet noget. Eller det kan udtrykkes i en voksende afstand til det politiske system, som kan aflæses i de lave stemmeprocenter i mange af disse udsatte boligområder.

4.2 Daginstitutionerne i projektet

I afsnittet her præsenteres de tre daginstitutioner, der har deltaget i forskningsprojektet. Præsentationen bygger primært på en spørgeskemaundersøgelse blandt personalet i de tre institutioner i begyndelsen af 2012.

Daginstitution A

Institutionen ligger i et boligområde i en mindre dansk by. Boligområdet er på listen over særligt udsatte boligområder i Danmark (Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter, 2014). Området lever op til samtlige af kriterierne på listen. Der er således mere end 1.000 beboere, mere end 40 % af de 18-64 årige, der er uden tilknytning til arbejdsmarked og uddannelse, mere end 50 % indvandrere og efterkommere fra ikke vestlige lande, mere end 2,7 % af beboerne over 18, der er dømt, mere end 50 % af beboere i alderen 30-59, der alene har en grundskoleuddannelse, og den gennemsnitlige bruttoindkomst for beboere i alderen 15-64 år er mindre end 55 % af den gennemsnitlige bruttoindkomst for samme gruppe i regionen.

Daginstitutionen ligger inde i det udsatte boligområde og har ligget der i mange år. Institutionen er en integreret institution med tre børnehavestuer og en vuggestue. Til institutionen er også knyttet en udflytterbørnehave, som fysisk ligger nogle kilometer fra boligområdet i et andet og ikke udsat område. Personalet fra udflytterbørnehaven har også deltaget i udviklingsaktiviteter i projektet, men der er primært samlet data i den del af daginstitutionen, der fysisk er beliggende i det udsatte boligområde. Der er omkring 13 ansatte i institutionen. Heraf er 3 ansatte i udflytterdelen. I den del af institutionen, der ligger i det udsatte boligområde, er der to faste medarbejdere på hver børnehavestue og tre faste medarbejdere i vuggestuen. Typisk er der en, der er ansat på fuldtid, og en der er ansat på deltid på hver stue. I børnehaven er der 14-16 børn på stuerne, i vuggestuen er der mellem 12 og 14. Den gennemsnitlige ansættelsestid for personalet i institutionen er mere end 10 år. Lederen har været ansat i mere end 20 år og er uddannet socialpædagog. Den del af personalet, der arbejder i det udsatte boligområde, svarer alle ja til, at de oplever at arbejde i et belastet/udsat boligområde. Bortset fra *en* svarer denne del af personalet også ja til, at det har fysisk/psykisk betydning for dem, at de oplever at arbejde i et belastet/udsat boligområde. Der angives fx, at de kan opleve en følelse af utilstrækkelighed, når de har børn, som trives meget dårligt og fx er meget udadreagerende, at det kan være psykisk hårdt at arbejde med omsorgssvigtede børn, og at det kan være svært at lægge visse problemer fra sig efter arbejdstid. Personalet oplever også, at deres arbejde adskiller sig fra pædagogisk arbejde i daginstitutioner, der ikke ligger i udsatte boligområder, ved at der her er flere udsatte familier, et anderledes familiesamarbejde, der indebærer sprogbarrierer, udvidet sam-

arbejde med andre faggrupper, flere indberetninger, guidning og vejledning af forældre i forhold til at begå sig i Danmark, en mere massiv mængde af pædagogiske opgaver, børn der kræver mere tid, omsorg og grænser. Personalet beskriver børnegruppen som en meget blandet gruppe. Der er både børn, der nemt falder ind i børnefællesskabet, og børn der har behov for meget voksenkontakt og hjælp til at begå sig i sociale relationer. Når personalet beskriver de børn, de ser som udsatte, er det fx børn, der bor i familier med krigstraumer, psykisk sygdom, arbejdsløshed, med unge forældre, med forældre, der er blevet skilt, og børn, der bor i plejefamilier. Børnene beskrives også som børn, der er motorisk usikre, der har svært ved at lege med andre, der går i meget beskidt og ødelagt tøj, der ikke passer i størrelsen, og børn, der har spiseproblemer. Børnene beskrives desuden som børn, der mangler struktur i deres hverdag, og børn, der har problemer i deres kontakt til andre voksne og 'hænger' på voksne, de ikke kender. Personalet oplever, at mellem halvdelen og ingen børn på deres stue er udsatte.

Daginstitution B

Institutionen ligger i samme udsatte boligområde som *Daginstitution A*. *Daginstitution B* har også ligget i området i mange år. Der er 10-12 ansatte i institutionen. I institutionen er der 3 vuggestuer med omkring 3 personaler på hver stue. Noget af personalet er ikke fastansat, men studerende. Den gennemsnitlige ansættelsestid er cirka 10 år. Også i institutionen her er dele af personalet ansat på fuldtid og dele af personalet ansat på deltid. I institutionen er i alt 30 børn, fordelt med 10 børn på hver stue. Hele personalegruppen svarer ja til, at de oplever at arbejde i et belastet/udsat boligområde. Bortset fra 2 oplever de også, at det har fysisk/psykisk betydning for dem at arbejde i et sådant område. Det angives fx, at personalet har været udsat for verbale overfusninger, og at børn og arbejdet fylder meget i tankerne, også i fritiden, fordi de hele tiden forsøger at finde nye veje og muligheder for at nå børnene og deres familier. Personalet oplever også, at deres arbejde adskiller sig fra pædagogisk arbejde i daginstitutioner, der ikke ligger i udsatte boligområder, ved at de arbejder med børn, der har belastede udviklingsmuligheder, børn der er omsorgssvigtede, at de bruger mere tid på basal omsorg, har større fokus på at opøve børnenes evne til at kunne indgå i udviklingsstøttende samspil, at de har et udvidet forældresamarbejde, at de bruger flere ressourcer på vejledning af forældre, at de ofte har kontakt med familieafdelingen eller PPR, samt at de i højere grad skal være rummelige og omstillingsparate. Personalet beskriver børnegruppen som en meget blandet gruppe, der kommer fra forskellige familietyper. Børn der har behov for trykthed, nærvær, faste forudsigelige rammer og tydelige voksne, samt børn der skal lære at indgå i et børnefællesskab. De børn, personalet oplever som

udsatte, beskrives som børn, der har lavt selvværd, børn der er usikre, virker forvirrede, mangler troen på sig selv, er udfarende og udadreagerende. De beskrives som børn, der ikke er blevet set og mødt, der kan have meget forskellige problemer, problemer med at indgå socialt, sproglige problemer, motoriske problemer, samt børn med en følelsesmæssig, motorisk og indlæringsmæssig udvikling, der ikke er alderssvarende. De beskrives også som børn, der har behov for tid, ro, ekstra omsorg, ekstra træning og ekstra indsatser. Personalet vurderer typisk, at de har 3-5 udsatte børn på deres stue.

Daginstitution C

Daginstitution C ligger i København. Den ligger ikke i et udsat boligområde, men tæt ved to boligområder, der ved projektets begyndelse var på den officielle liste over ghettos i Danmark (Regeringen, 2010). Der har i mange år været daginstitution i den bygning, som *Daginstitution C* ligger i. Inden for de sidste 10 år har der dog været større organisatoriske ændringer i bygningen, og man er gået fra at være flere institutioner under samme tag til at være en samlet integreret institution med vuggestue, børnehave og fritidshjem. Der er omkring 43 ansatte og mere end 200 børn fordelt på de tre afdelinger. Mindre end halvdelen af de ansatte har deltaget i spørgeskemaundersøgelsen. Besvarelsen giver derfor et noget mere usikkert billede af institutionen, end i *Daginstitution A* og *Daginstitution B*, hvor tæt på hele personalegruppen har deltaget i spørgeskemaundersøgelsen. Den gennemsnitlige ansættelsestid er omkring 3,5 år i vuggestuen, i børnehaven omkring 8 år og på fritidshjemmet omkring 13 år. Det spørgsmål i undersøgelsen, der går på, om de oplever at arbejde i et belastet/udsat boligområde, deler personalegruppen. 13 af de 21, der har deltaget i første runde af spørgeskemaer, svarer ja, mens 8 svarer nej. Personalet er i forlængelse heraf også delte i forhold til det spørgsmål, der går på, om det har fysisk/psykisk betydning for dem, at daginstitutionen ligger, hvor den gør. På spørgsmålet om, hvordan deres pædagogiske arbejde adskiller sig fra pædagogisk arbejde i et ikke-belastet boligområde, svarer flere således også, at det ikke adskiller sig, eller at der ikke er nogen forskel. Dele af personalet svarer dog, at de oplever et behov for et tættere samarbejde med familier, øget samarbejde med forvaltningen, at de skal kunne navigere mellem mange forskellige kulturer og nationaliteter, og at de løber meget stærkt, fordi de har samme normering, men har flere arbejdsopgaver end i institutioner i ikke-belastede områder. Børnegruppen bliver beskrevet som en meget blandet gruppe og bestående af børn, der kommer fra forskellige typer af familier. En angiver, at vuggestuebørnene typisk er middelklasse børn, der profiterer af den pædagogiske indsats, mens der er flere børn i børnehaven med sociale og læringsmæssige udfordringer, og det på fritidshjemmet er delt, så halvdelen

af børnene har mange ressourcer, og halvdelen har sociale og læringsmæssige udfordringer. Personalet er ligeledes delt i opfattelsen af, hvor mange udsatte børn, der er i institutionen, og en del svarer, at de ikke har nogen udsatte børn på deres stue.

Daginstitutionerne A, B og C som typer

Petersen har som beskrevet i kapitel 1 identificeret tre overordnede typer af daginstitutioner med afsæt i det pædagogiske personales vurdering (Petersen, 2009, 2010). Type C institutioner omfatter daginstitutioner, hvor det pædagogiske personale vurderer, at størstedelen af deres børn kan karakteriseres som udsatte, og hvor gruppen af såkaldte normale børn er meget lille. Type C daginstitutionen er yderligere karakteriseret ved fysisk at være beliggende i udsatte boligområder. I type C daginstitutioner ved vi også fra tidligere forskning, at det pædagogiske personale i højere grad arbejder ud fra socialpædagogiske forståelsesrammer (Jensen, 2006), som i praksis betoner betydningen af familiearbejde, støtte til forældrene i forskellige former såvel som en lang række særligt tilrettelagte indsatser, der fokuserer på at udvikle udsatte børns sociale, emotionelle og kognitive kompetencer (Petersen 2009, 2010). De daginstitutioner, der i rapporten her kaldes *Daginstitution A* og *Daginstitution B*, kan forstås som type C daginstitutioner.

Petersen beskriver type B institutioner, som institutioner, hvor det pædagogiske personale vurderer, at der er en stor gruppe udsatte børn, samtidig med at der også er en stor gruppe af "normalt velfungerende børn". Endvidere indkredses der også her at være en voksende gruppe børn, en såkaldt "gråzonegruppe", der omfatter børn, som det pædagogiske personale i forskelligt omfang er bekymret for enten periodisk eller over længere tid. Denne type daginstitution er ofte beliggende på grænsen mellem forskellige typer af boligbebyggelse, fx mellem almennyttige boligområder og parcelhusområder, og modtager således børn fra forskellige områder af bybilledet (Petersen, 2009, 2010). Petersen beskriver desuden en type D daginstitution. Type D henviser til den type af integreret daginstitution, hvor vuggestuen ikke har mange udsatte børn på trods af den fysiske beliggenhed i et udsat boligområde, mens børnehaven oplever det helt modsatte (Petersen, 2011; Jensen et al., 2012). Denne modsætning mellem børnegruppen i vuggestuen og børnegruppen i børnehaven i en og samme integrerede institution kan skyldes, at forældre, der er bosiddende udenfor et udsat boligområde, tager imod en plads i vuggestuen, fordi der her er relativ kort venteliste, men flytter deres barn til en anden institution, når de efterfølgende får plads der.

Den institution, der her kaldes *Daginstitution C*, er typologisk set en kompleks størrelse. Den kan dels forstås som en type B institution på grund af personalets beskrivelse af børnegruppen, dels som en type D institution på grund af forskellene mellem de forskellige afdelinger i institutionen. At daginstitutionen inden for de seneste 10

år har gennemgået en udvikling fra at være flere mindre institutioner med mange udsatte børn til at være en større integreret institution med færre udsatte børn, tilføjer yderligere kompleksitet til typologiseringen af *Daginstitution C*.

4.3 Udviklingsforløbet i de deltagende daginstitutioner

I afsnittet her præsenteres udviklingsforløbet i de deltagende daginstitutioner. Her beskrives både det konkrete forløb og resultaterne af udviklingsprojektet. Afsnittet bygger på den første indledende spørgeskemaundersøgelse blandt personalet i de tre deltagende daginstitutioner i begyndelsen af 2012 og den anden afsluttende spørgeskemaundersøgelse blandt personalet fra begyndelsen af 2014.

Udviklingsprojektets forløb

I efteråret 2012 valgte personalet i hver af de tre daginstitutioner, hvilket udviklingstema de ville arbejde med. I *Daginstitution A* valgte personalet at have fokus på familiesamarbejde, det samme gjorde personalet i *Daginstitution B*. I *Daginstitution C* valgte personalet at have fokus på overgange. Fra valget af udviklingstema i efteråret 2012 til udfyldelsen af afsluttende spørgeskemaer i begyndelsen af 2014 har personalet i daginstitutionerne ført logbog med refleksioner omkring deres udviklingstema.

Udviklingsprojekterne i de enkelte daginstitutioner har tilpasset sig hverdagen i institutionerne. Personalet i *Daginstitution C* havde fx ikke mulighed for at deltage i interview, hvorfor der her blev lavet et interview med ledelsen og udarbejdet praksisfortællinger fra det øvrige personales side.

Generelt har lederne af daginstitutionerne og det øvrige personale i *Daginstitution A* og *Daginstitution B* meldt tilbage, at de fandt fokus i projektet meget relevant for deres hverdag, men at det i en hverdag med et i forvejen øget arbejdspress har været en udfordring at finde tid til fx at føre logbog.

Figur nr. 1 på side 13 viser en oversigt over udviklings- og projektføreløbet over den treårige periode.

Daginstitution A

I alle spørgeskemabesvareelserne svares der ja til, at man oplever at arbejde i et belastet/udsat boligområde. Hvor personalet, bortset fra *en* enkelt, i første omgang svarede ja til, at det havde fysisk/psykisk betydning for dem, svarer personalet i anden omgang overvejende nej til dette spørgsmål. 7 ud af 11 svarer således nej til, at det har fysisk/psykisk betydning for dem, at de arbejder i et belastet/udsat boligområde, 3 svarer ja, og 1 har ikke besvaret. I løbet af den tid udviklingsprojektet har været i gang i insti-

tutionen, er der således sket et relativt stort fald i antallet af medarbejdere, der oplever, at det har fysisk/psykisk betydning for dem, at de arbejder i et udsat boligområde.

I forhold til hvordan personalet oplever, at det pædagogiske arbejde i deres institution adskiller sig fra at arbejde i et ikke-belastet område, er der både svar, der minder om svarene i første runde af spørgeskemaerne og nye svar, der dukker op. Det fremhæves fortsat, at der er mere familiearbejde, mere guidning og vejledning, mere omsorgsarbejde og mere samarbejde med andre faggrupper. Der fremhæves som noget nyt, at der her tages mere hensyn til børnene, at de børn, de passer på og er med til at udvikle, ikke har samme betingelser/forudsætninger som andre børn for at klare fx skolestart, at familierne her kæmper mange kampe, så det kan knibe med deres overskud, og at de både har et alment pædagogisk spor og et socialpædagogisk spor i det daglige pædagogiske arbejde. Personalet beskriver også i anden runde af spørgeskemabesvarelserne børnegruppen som en meget blandet gruppe, ligesom beskrivelsen af de børn, personalet ser som udsatte, heller ikke har ændret sig markant fra første runde af besvarelser. Personalet vurderer, at der er 5-12 udsatte børn på deres stue. Dette tal er noget højere end i første runde af spørgeskemabesvarelserne.

Daginstitution B

Hele personalet svarer også i anden runde af spørgeskemaundersøgelsen ja til, at de oplever at arbejde i et belastet/udsat boligområde. Ligesom de, igen bortset fra 2, oplever, at det har fysisk/psykisk betydning for dem at arbejde i et sådan område. Der angives i anden omgang, at det fx handler om, at de oplever massive problemer såsom misbrug og vold, som de må underrette om, og at det at gennemgå en underretning med en meget vred forælder kan opleves grænseoverskridende. I anden omgang angives, at arbejdet adskiller sig fra arbejde i ikke-belastede boligområder, ved at de oftere har opgaver, som vedrører familiens udfordringer på grund af boligområdet karakter, at der er et udvidet forældresamarbejde, hvor mange "normale" ting skal forklares, og der skal opbygges en tillid til systemet, at de har et kæmpe ansvar for at have et bredt fagligt repertoire, således at de kan gøre en forskel i mødet med det enkelte barn og barnets familie. Der angives også, at man i højere grad rådgiver og fx kan være nødt til at tage med et barn til lægen for at få formidlet de rigtige budskaber til lægen og sikre, at barnet får den rette behandling.

Personalet beskriver en meget blandet børnegruppe. De beskriver i højere grad end i første spørgeskemaundersøgelse en opdeling i børn fra karrierefamilier/ressourcestærke familier, der har problemer og børn fra udsatte familier, der har problemer. Karriereforældrene beskrives som havende for travlt til deres børn og meget fokuseret på, om deres børn udvikler sig og indgår i bestemte aktiviteter, mens det

i de udsatte familier mere handler om basale behov og betingelser. Beskrivelserne af de børn, personalet ser som udsatte, er i anden omgang mindre generaliserede beskrivelser og mere konkrete beskrivelser af individuelle børn. Personalet vurderer både i første og anden omgang typisk, at de har 3-5 udsatte børn på deres stue, det svarer til mellem 1/3 og 1/2 af børnene.

Daginstitution C

I *Daginstitution A* og *Daginstitution B* er det tæt på alle ansatte, der har besvaret spørgeskemaerne både i første og anden runde. I *Daginstitution C* er der omkring 43 ansatte. I første runde af spørgeskemaundersøgelsen er der 21 af de ansatte, der har besvaret og i anden runde er der 13 af de ansatte, der har besvaret spørgeskemaet. Der er således under 1/3 af de ansatte, der har deltaget i anden runde af spørgeskemaundersøgelsen, og det giver nogle forbehold i forhold til at udlede holdninger hos personalet ud fra spørgeskemaundersøgelsen. I både første og anden runde af spørgeskemaundersøgelsen er personalet delt i forhold til det spørgsmål, der går på, om de arbejder i et belastet/udsat boligområde. I første omgang svarede 13 ja, mens 8 svarede nej. I anden omgang svarer blot 4 ja og 9 svarer nej. I anden runde er der blot 2, der svarer ja til, at daginstitutionens placering har fysisk/psykisk betydning for dem. Ligesom i første runde er besvarelsenerne på spørgsmålet, om hvordan arbejdet her adskiller sig fra at arbejde i et ikke-belastet område, delte. Nogle svarer, at der ingen forskel er, og andre svarer, at de har et tættere forældresamarbejde og udfører mere socialpædagogisk arbejde. Personalet angiver desuden, at de har 0-6 udsatte børn på deres stue.

Udvikling af pædagogisk faglighed i daginstitutionerne

Forsknings- og udviklingsprojektet viser som tidligere undersøgelser, at personalet i type C institutioner varetager en lang række opgaver forbundet med institutionens placering i et udsat boligområde (Jensen, 2006; Petersen, 2009; Jensen et al., 2012). Særligt i *Daginstitution A* og *Daginstitution B* er der en opfattelse af, at arbejdet i en daginstitution i et udsat boligområde kræver særlige pædagogiske og socialpædagogiske indsatser. Der er i forlængelse heraf en opfattelse hos personalet af, at arbejdet kræver en meget bred pædagogisk faglighed. Det er også tydeligt, at de særlige opgaver og indsatser i daginstitutionerne ikke er systematiseret og ekspliciteret i en samlet beskrivelse af, hvordan det pædagogiske arbejde i disse daginstitutioner adskiller sig fra pædagogisk arbejde i andre daginstitutioner indenfor almenområdet. Det er snarere en del af den fælles erfaring, af kulturen i institutionen, at man her også varetager en række særlige opgaver. Personalet synes at have søgt arbejde i netop denne type institution eller at være blevet i institutionen, fordi det pædagogiske arbejde her kræver en

sådan bred faglighed. Som tidligere forskning på området har vist, giver de mange særlige opgaver dog også personalet en oplevelse af øget arbejdspress (Jensen et al., 2012).

Resultaterne af udviklingsprojektet peger på, at personalet i to af de deltagende daginstitutioner, *Daginstitution A* og *Daginstitution B*, igennem forløbet i højere grad beskriver konkrete pædagogiske og socialpædagogiske opgaver i arbejdet og i højere grad beskriver det særlige ved det pædagogiske arbejde i denne type af daginstitution fx gennem en beskrivelse af, at der både skal være et alment pædagogiske spor og et socialpædagogisk spor i institutionen. I *Daginstitution A* ses desuden et markant fald i oplevelsen af arbejdspress hos personalet. Det kunne pege på, at en mere systematisk og fokuseret tilgang til særlige krav til pædagogisk arbejde i daginstitutioner i udsatte boligområder kan lindre oplevelsen af arbejdspress hos personalet.

Personalet i *Daginstitution B* peger desuden særligt på struktureringen af den institutionelle hverdag som en løsningsmulighed. Det at rumme både særlige socialpædagogiske opgaver omkring udsatte familier og have et fokus på børnenes udvikling og læring i deres hverdag i institutionen stiller store krav til organiseringen af den pædagogiske hverdag i institutionerne.

I første delprojekt af 'Børneliv i ghettoer' har vi med udgangspunkt i en daginstitution i et udsat boligområde beskrevet, hvordan en del af de socialpædagogiske opgaver blev taget ud af hverdagen på de enkelte stuer i daginstitutionen gennem oprettelsen af et særligt familietilbud (Jensen et al., 2012). Dette ses også i *Daginstitution C*. I *Daginstitution A* og *Daginstitution B* arbejder personalet i højere grad med strukturen ved at have fokus på børnenes læring og udvikling i fastlagte aktiviteter om formiddagen og lægge øvrige opgaver på andre tidspunkter af dagen.

4.4 Særlige pædagogiske indsatser i daginstitutioner i udsatte boligområder

Forskningsprojektet har givet et grundigt indblik i, hvilke særlige pædagogiske indsatser der følger med en relativt høj andel af udsatte børn og familier i daginstitutionerne. Indsatserne kan overordnet set beskrives ved at være meget forskelligartede i indhold, omfang og niveau. Indsatserne afspejler herigennem, at daginstitutionerne har en høj andel af udsatte børn og familier, men at det at være udsat dækker over meget forskellige forhold og situationer for disse børn og deres familier.

I dette afsnit beskrives en række af disse særlige pædagogiske opgaver. Afsnittet bygger på logbogsregistreringer fra *Daginstitution A* og *Daginstitution B*, praksisfortællinger fra *Daginstitution C*, interview med forældre i *Daginstitution B* og *Daginstitution C* samt observationer i og interview med personale i alle tre daginstitutioner.

Indsatserne omkring udsatte børn og familier i de deltagende daginstitutioner er ikke på forhånd standardiserede metoder, som bruges fra A-Z. Der er i højere grad tale om, at personalet i institutionerne har en bred vifte af erfaring med pædagogiske indsatser, som de trækker på i mødet med de enkelte børn og familier. Indsatserne kan derfor ikke meningsfuldt beskrives løst fra den pædagogiske kontekst, de benyttes i. De beskrives derfor i nedenstående afsnit med udgangspunkt i en række cases. De cases, der beskrives, refererer ikke direkte til børn, familier og indsatser i de enkelte daginstitutioner, men bygger på beskrivelser af udsathed, børn, familier og indsatser, vi i løbet af projektet har hentet fra personale og forældre i institutionerne.

Case: Familier der er nye i Danmark

Mohammed er 3 år, da han starter i børnehaven. Børnehavestarten er Mohammeds første møde med en daginstitution. Mohammeds mor er født og opvokset i Danmark. Hendes forældre kom til Danmark fra Tyrkiet, da de var unge. Mohammeds far er opvokset i Tyrkiet og kom til Danmark som voksen, da han blev gift med Mohammeds mor. Både Mohammeds mor og far arbejder, men Mohammed har indtil børnehavestarten gået hjemme med sin mormor. Mohammeds familie og hans mors familie bor i og omkring det boligområde, hvor daginstitutionen ligger.

Mohammed, hans forældre, pædagogerne i børnehaven og de andre børn i børnehaven er alle spændte på Mohammeds første dag i børnehaven. Da Mohammed kommer i børnehaven med sin mor om morgenen, sætter hans mor sig i en sofa på stuen. Stuens børn samles til rundkreds, og pædagogerne siger til Mohammed, at han skal komme og sætte sig sammen med dem. Mohammed vil ikke hen i rundkredsen. En af pædagogerne tager Mohammed i hånden og forsøger at lede ham hen til rundkredsen, hvor de andre børn og pædagoger sidder. Mohammed stritter imod, trækker sig fri og rækker tunge af pædagogen. Pædagogen kigger på mor, der stadig sidder i sofaen, og siger, at det kunne være en god idé, hvis hun også kom med ned i rundkredsen og tog Mohammed med. Mohammeds mor smiler lidt undskyldende og forklarer, at Mohammed ikke er vant til, at der bliver stillet krav til, hvad han skal gøre på den måde. Pædagogen siger, at sådan er det, når man går i børnehaven, og der også er mange andre børn at tage hensyn til. Mohammeds mor kan ikke få Mohammed til at gå med i rundkredsen, og det ender med, at Mohammed og hans mor sidder i sofaen, mens pædagogen går hen til de andre børn og holder samling i rundkredsen med dem. Hverken Mohammed, hans mor eller pædagogerne på stuen synes, at børnehavestarten blev helt, som de kunne ønske sig. Næste dag kommer Mohammed ikke i børnehaven. Hans mor har ringet og sagt, at han er syg og bliver hjemme.

Personalet i børnehaven har allerede, før Mohammed begyndte i børnehaven, aftalt et møde mellem Mohammeds forældre, pædagogerne på den stue Mohammed skal gå, en interkulturel pædagog, der er tilknyttet børnehaven og en tolk. Mødet ligger på det, der skulle have været Mohammeds anden dag i børnehaven, men hvor han altså er blevet hjemme, fordi han er syg. På mødet fortæller pædagogerne om, hvordan de oplevede Mohammeds første dag i børnehaven. Mohammeds mor fortæller, at Mohammed ikke rigtigt er syg, men at hun ikke kunne få ham til at komme ned i børnehaven i dag. Mohammeds forældre og pædagogerne taler om opdragelsestraditioner og forventninger til opførelse i børnehaven. De udarbejder også i fællesskab et genogram, der giver pædagogerne et indblik i, hvordan Mohammeds familie og netværk er bygget op.

Mødet med Mohammeds forældre, der ligger kort efter Mohammed er begyndt i børnehaven, er en del af en mere udvidet indkøringsperiode, som personalet i børnehaven har erfaring med virker godt i forhold til familier, hvor en eller flere er nye i Danmark. Udover en indkøringsperiode, der strækker sig over en måned, og mødet med forældrene, har personalet forinden haft besøg af Mohammed og hans familie og givet dem en grundig rundvisning i institutionen. De har også udfyldt en forældrekontrakt, der beskriver, hvilke forventninger man i institutionen har til børnene og deres forældre. Det omhandler fx, at børnene møder udhvilet, at de har en sund madpakke med, at der er skiftetøj i institutionen m.m. Den udvidede indkøring indebærer også, at personalet generelt inviterer forældrene til at være lidt med på stuen, når de afleverer eller henter deres barn. Personalets erfaring er, at den udvidede indkøring giver forældrene et bedre indblik i, hvad en daginstitutionshverdag indebærer, hvordan man i institutionen er sammen med andre børn og voksne, og så giver det personalet en mulighed for at få et bedre indblik i, hvordan børnenes familier fungerer, og hvordan relationerne mellem barnet og forældrene er. Det giver ofte, også i forhold til Mohammeds forældre, en meget tæt relation mellem pædagoger og forældre.

Pædagogerne oplever, at de er enige med Mohammeds forældre om mange ting omkring børneopdragelse, men at de i mindre grad er enige med Mohammeds bedste-forældre, som har passet Mohammed, indtil han startede i børnehaven.

Mohammeds mor taler i den første tid i børnehaven med pædagogerne om problemer, hun oplever med Mohammed. Hun er bekymret for, at hans sprog ikke er alderssvarende, og hun har svært ved at få ham til at gøre, som hun siger derhjemme. Pædagogerne vejleder Mohammeds mor i, hvordan hun kan gøre det tydeligt for ham, at han skal gøre, som hun siger, når de er derhjemme. Mohammed kommer også med i en sproggruppe. Her arbejder udvalgte børn med sprogstimulering sammen med en sprogpædagog fra børnehaven.

I mødet med Mohammed og hans familie diskuterer pædagogerne på hans stue løbende indsatserne omkring familien. De reflekterer over, hvordan de kan forstå Mohammed og hans familie uden at komme til at putte dem i en stereotyp kasse. De reflekterer også over, hvordan de forstår deres egne normer i børnehaven. Og så diskuterer de, hvordan de må være bevidste om, at de ikke skal ind og konkurrere med Mohammeds forældre om at opdrage, men at de skal bakke op om forældrene, og at pædagoger og forældre skal give Mohammed noget forskelligt.

Case: Familier med unge forældre

Mia begynder i vuggestue, da hun er 6 måneder gammel. Da hun begynder i vuggestuen, kender hun allerede pædagogerne på den stue, hun skal gå på. Siden Mias mor var gravid i fjerde måned, har hun nemlig haft sin gang i vuggestuen. Mias forældre er i begyndelsen af 20'erne og har tidligere haft et stofmisbrug. Mias mor blev gravid kort tid efter, hun var blevet stoffri. En sagsbehandler indkaldte Mias mor til møde på kommunen og tilbød hende, at hun kunne deltage i et forløb med 'mødrepraktik' i en vuggestue. Mias mor blev vred over sagsbehandlerens indkaldelse. Hun følte, hun blev sat i bås som en, der ikke kunne tage vare på sit barn. Alligevel sagde hun ja til tilbudet mest for at undgå, at sagsbehandleren ville komme og banke på hendes dør, efter hun havde født, og fordi alternativet til 'mødrepraktikken' var, at hun skulle i aktivering. Men Mias mor var skeptisk, da hun begyndte på sin praktik. Hun havde et anstrengt forhold til pædagoger og en irriterende følelse af, at nogen skulle kigge hende over skulderen. Da Mias mor startede i vuggestuen, oplevede hun noget andet, end hun havde forventet. Hun kunne godt lide hverdagen i institutionen, kunne lide at hjælpe til og være sammen med børnene. Hun fik også en uventet opbakning omkring det at skulle være forældre, særligt fra hendes kontaktpædagog. De spørgsmål, hun havde til det at skulle være forælder, havde hun nogle at snakke med om. Da Mia var blevet født, begyndte kontaktpædagogen fra vuggestuen at komme på besøg derhjemme en gang om ugen. Hun hjalp Mias mor med mange forskellige ting, fra praktiske indkøb af babyudstyr til vejledning om mere følelsesmæssige sider af det at være blevet forælder. Mias mor havde glædet sig meget til at få Mia, til at få en familie og til at give Mia en barndom, som hun ville ønske, hun selv havde haft. Kontaktpædagogen hjalp Mias mor med at komme igennem nogle af de mere hårde sider ved at være blevet forælder, som Mias mor ikke var forberedt på.

Da Mia var 6 måneder, begyndte hun og hendes mor i vuggestuen. I de næste måneder kom både Mia og Mias mor i institutionen. Herefter skulle Mias mor i gang med et uddannelsesforløb, og Mia og hendes familie fortsatte i institutionen på lige vilkår med andre børn og familier i vuggestuen.

For Mias kontaktpædagog og de andre pædagoger på den stue, hvor Mia går, giver det god mening at have haft kontakt med Mias mor fra relativt tidligt i graviditeten. De har tidligere mødt mange unge mødre som Mias mor, der har et relativt lille netværk, og som har haft nogle svære barndoms- og ungdomsår. Unge mødre, der har haft et stort ønske om at blive forældre i en ung alder og give deres barn en barndom, de selv har savnet. Mødre som bliver væltet omkuld af den hverdag, der møder dem, efter de har født. Den tætte kontakt med disse mødre i graviditeten giver en anden mulighed for at støtte op om dem og deres barn. Pædagogerne er glade for den tætte kontakt, men de oplever også, at det at have en meget tæt kontakt til nogle af forældrene på stuen fylder meget i en i forvejen presset hverdag.

Case: Familier med psykiatriske diagnoser

Michelle begynder i vuggestuen, da hun er 2 år. Hun har tidligere gået i dagpleje, men hendes mor har anmodet om at få Michelle flyttet til en vuggestue i stedet. I anmodningen hedder det, at Michelle savner udfordringer i dagplejen. Med anmodningen følger også en besked om, at familien er tilknyttet kommunens familiecenter. Michelle bor sammen med sin mor og ser sjældent sin far. Michelles forældre er skilt, og Michelles far udebliver ofte fra samværet med Michelle. Michelles far har Aspergers syndrom, og Michelles mor har en depression.

Pædagogerne i vuggestuen inviterer Michelle og hendes mor til at besøge vuggestuen, inden Michelle skal starte. De sørger for at hende, der skal være Michelles primærpædagog, kan gå fra børnegruppen under besøget og har tid til at snakke med Michelles mor. Allerede før Michelle er begyndt i vuggestuen, får pædagogerne således mulighed for at få et kendskab til Michelle og hendes familie. Under besøget snakker Michelles mor og primærpædagogen sammen. Michelles mor fortæller om hendes og Michelles fars sygdomshistorier. Hun fortæller også, at hun har svært ved at komme op om morgenen og svært ved at rumme Michelles temperament. Michelles mor giver udtryk for, at hun gerne vil have hjælp til at håndtere Michelle, men hun ønsker ikke, at Michelle skal blive 'en sag' i kommunen.

Pædagogerne i vuggestuen oplever, at Michelles mor på en gang er meget åben om, hvad der er svært derhjemme, og gerne vil have hjælp til at håndtere Michelle, og samtidig at hun er på vagt overfor systemet, som hun også delvist oplever pædagogerne som en del af.

Da Michelle begynder i vuggestuen kommer hun ofte først et stykke op af formiddagen, og det er ofte tydeligt, at det er mange dage siden, hun har fået redt hår, er blevet vasket og har fået rent tøj på. Michelle har ofte tøj på, der ikke passer til årstiden. Pædagogerne oplever, at de skal være meget varsomme med at komme med bemærk-

ninger omkring Michelles hygiejne til Michelles mor, der hurtigt bliver vred. I løbet af den første tid Michelle går i vuggestuen, bruger pædagogerne meget tid på at få moderens tillid til, at de har et fælles mål om Michelles bedste. Det er overvejende Michelles primærpædagog, der har kontakten til Michelles mor, og hun bruger meget tid, i forbindelse med at Michelle bliver afleveret og hentet, på at snakke med moderen om, hvordan det går derhjemme. Da Michelle ofte bliver afleveret, efter formiddagens aktiviteter på stuen er gået i gang, betyder det, at primærpædagogen ofte må gå fra aktiviteterne for at tale med Michelles mor. Pædagogerne oplever, at det kræver en meget stram strukturering af hverdagen fra deres side; på den ene side at kunne organisere læringsrettede aktiviteter på stuen og samtidig have tiden til at få opbygget tillid mellem Michelles mor og institutionen.

I begyndelsen stiller pædagogerne en række krav til Michelles mor fx omkring Michelles tøj. De vil have, at hun skal købe nogle støvler til Michelle, da det er efterår og for koldt til sandaler. Michelle mor reagerer ved at trække sig fra kommunikationen med pædagogerne. Primærpædagogen finder ud af, at Michelles mor har svært ved at overskue mange af de praktiske opgaver omkring Michelle, og at hun har en kontaktperson, der kommer i hjemmet for at hjælpe hende. Primærpædagogen og kontaktpersonen indleder herefter et samarbejde omkring nogle af de praktiske opgaver som fx køb af støvler.

I vuggestuen oplever pædagogerne, at Michelle har svært ved at indgå i sociale relationer og svært ved at knytte sig til pædagogerne på stuen. De indleder et forløb, hvor Michelle ind i mellem får massage i vuggestuen, fordi de har gode erfaringer med massage til børn med tilknytningsproblemer.

I vuggestuen oplever de også, at Michelle kommer meget uregelmæssigt i institutionen, ofte kommer hun sent, og mange dage kommer hun slet ikke. Pædagogerne vurderer, at der er behov for at lave en indberetning til kommunen omkring Michelle. Pædagogerne har gode erfaringer med at bringe børn og børnesager op på tværfaglige fora, hvor psykologer, fysioterapeuter, ergoterapeuter, sundhedsplejersker, sagsbehandler og pædagoger kan deltage og diskutere en helhedsorienteret indsats omkring et barn og en familie. Michelle har været bragt op på sådan et tværfagligt forum. Det er blevet besluttet at invitere Michelles forældre med til et tværfagligt møde med sagsbehandler, psykolog og pædagoger. Michelles mor reagerer meget vredt og negativt på invitationen til det tværfaglige møde. Hun er vred over, at Michelle bliver gjort til en 'sag' i kommunen, og hun bliver meget vred på primærpædagogen i vuggestuen. Michelles mor kommer dog til mødet, og der bliver lavet en række aftaler på mødet om fx at søge aflastningsfamilie til Michelle hver anden weekend. Pædagogerne fra vuggestuen vurderer, at Michelles mor efterfølgende har været positiv omkring indsatserne

fra vuggestuens og kommunens side. De oplever også, at Michelles mor langsomt bedre kan overskue hverdagen med en 2-årig, og at Michelle udvikler sig positivt socialt, sprogligt og motorisk i vuggestuen. Michelle når dog kun at være i vuggestuen knapt 1 år, før hun skal rykke videre i børnehave.

Case: Familier der er flygtet til Danmark

Mahdi er 3 år, da han starter i børnehaven. Mahdi er født i Syrien, hvor han har boet de første 2 år af sit liv sammen med sin mor, far og storesøster. Mahdis far har været aktiv i modstanden mod det syriske regime. Da Mahdi var 2 år, blev hans far hentet af soldater. Mahdis far blev fængslet og udsat for tortur. Senere blev han løsladt, og Mahdis familie flygtede til Danmark. Her boede de i nogle måneder i et asylcenter, før de fik tildelt en lejlighed i det boligområde, de nu bor i. Mahdis far har PTSD. Da Mahdi starter i børnehaven, taler hverken han eller nogen andre i familien dansk eller engelsk.

Inden Mahdi begynder i børnehaven, har pædagogerne inviteret hans forældre og en tolk til møde i institutionen. Til mødet medbringer pædagogerne en velkomstfolder og en forældrekontrakt, der er oversat til arabisk. Det er pædagogernes erfaring, at familier, der er flygtet til Danmark, har brug for en grundig forklaring af dansk daginstitutionskultur og de krav og forventninger, der er til børn og forældre i institutionen. Det meste af dette første møde med Mahdis forældre handler om at introducere dem til dansk daginstitutionsliv. Pædagogerne aftaler med Mahdis forældre, at Mahdi skal have en lang indkøringsfase. Den lange indkøringsfase giver Mahdis forældre rig mulighed for at se, hvordan hverdagen i børnehaven forløber. Pædagogerne oplever, at det er særligt vigtigt, dels fordi de oplever Mahdis forældre er utrygge ved at skulle gå fra Mahdi, dels fordi den meget begrænsede sproglige interaktion med forældrene gør det svært at give et indblik i, hvordan Mahdi har det i løbet af dagen. Den lange indkøringsfase giver Mahdis forældre en mulighed for at se, hvordan Mahdi har det i børnehaven. I begyndelsen oplever pædagogerne, at Mahdis forældre er meget hurtigt inde og ude af børnehaven, når de afleverer og henter. De inviterer dem herefter til at sætte sig ned, når de afleverer og henter børnene, for at de fortsat kan få et indblik i, hvordan Mahdis hverdag sammen med de andre børn og voksne i børnehaven er.

I begyndelsen oplever pædagogerne også uenigheder med Mahdis forældre. Mahdis forældre kan ikke forstå, hvorfor Mahdi og de andre børn skal være så meget ude i løbet af dagen, og Mahdi har ofte kun sutsko med i børnehaven. Mahdis forældre vil heller ikke have, at Mahdi skal klatre omkring i klatrestativet på legepladsen; de synes, han er for lille til at klatre så højt op. Pædagogerne synes derimod, det er vigtigt, at børnene kommer ud at røre sig, og at det er godt for Mahdi at få trænet sin motorik ved at klatre i træer. Mahdis forældre kan heller ikke forstå, at Mahdi ikke skal øve sig

noget mere på bogstaver i børnehaven, og de har svært ved at se pædagogernes pointe om, at børn lærer gennem leg. Pædagogerne oplever også, at Mahdi bliver afleveret, når han er syg. Det gælder særligt, efter at Mahdis mor er begyndt på sprogskole, og det kun er Mahdis far, der er hjemme i løbet af dagen. Mahdis mor tør ikke udeblive fra undervisning på sprogskolen, og Mahdis far har svært ved at overskue at være alene med ham. Der er således en række misforståelser og uenigheder i kommunikationen mellem Mahdis forældre og pædagogerne i børnehaven. Pædagogerne oplever, at det indimellem gør Mahdis far meget vred, og at han nærmest overfalder dem verbalt. De oplever på den anden side også, at Mahdis forældre siger, at de har forladt deres familie og venner i Syrien, og nu er personalet i børnehaven deres nye familie. Det er også pædagogerne i børnehaven, der hjælper dem med at forstå breve fra kommunen, at ringe til lægen, at udfylde ansøgninger m.m. Disse praktiske opgaver tager meget af pædagogernes tid, og de organiserer, at familien kan få hjælp fra en sagsbehandler, der er tilknyttet boligområdet, til at varetage kommunikationen med de mange grene af det kommunale system, som Mahdi og hans forældre er i kontakt med.

I børnehaven oplever pædagogerne, at Mahdi har store motoriske udfordringer, at han har en uro i kroppen og har svært ved at fordybe sig i lege. De beskriver, at han 'flakker' mellem aktiviteter på stuen og på legepladsen uden rigtigt at gå i gang med noget. De oplever også, at Mahdi har svært ved at indgå i sociale relationer med de andre børn, bl.a. fordi han har svært ved at aflæse de andre børns følelser, og de oplever, at han holder sig til en voksen det meste af dagen. I børnehaven arbejder de bl.a. med at give Mahdi massage for at dæmpe uroen i hans krop. De har gode erfaringer med massage til børn, der er primært eller sekundært traumatiserede.

Case: Familier med misbrug

Da Michael begynder i vuggestue, får hans forældre en velkomstfolder. I velkomstfolderen står bl.a., at man ikke serverer og ikke drikker alkohol i vuggestuen. Der står også, at forældre ikke må komme påvirket i institutionen. Michaels far har ikke afleveret og hentet Michael mange gange i institutionen, før pædagogerne får på fornemmelsen, at han har drukket, før han kommer. Michaels primærpædagog trækker Michaels far til side og spørger ham, om han har drukket? Hun siger også, at hun spørger, fordi de ved, hvad det gør ved børn, at forældrene drikker, og fordi forældre ikke må komme påvirket i institutionen. Michaels far nægter at have drukket og tager Michael med hjem. Et par dage efter henter Michaels far igen Michael, og denne gang er personalet ikke i tvivl om, at han er fuld. En af pædagogerne på stuen beder Michaels far vente på gangen, mens hun henter børnehavederen. I personalegruppen har de en aftale om, at det kan være en god idé at overlade meget svære og potentielt konfliktfyldte samta-

ler med forældre til lederen, så pædagogerne på stuen kan fastholde en positiv kommunikation med forældrene.

Lederen tager en samtale med Michaels far. Hun fortæller om hendes tilgang til samtalen, at det handler om at se faderens sårbarhed og tale med respekt for ham, at sige: 'Jeg ved godt, det er svært for dig lige nu, men i forhold til lille Michael, så skal du fandme tænke dig om'. At være direkte og ærlig og sige: 'Jeg ved godt, du har arbejdet så hårdt for at få lov til at have samvær med ham, men du er så tæt på at ødelægge det'. Lederen fortæller også, at hun egentlig synes, de samtaler, hun har haft vedrørende alkohol eller andre påvirkninger, har været overraskende ved at være ordentlige i kontakten. Hun understreger, at det handler om ikke at være 'skide selvretfærdig og synes, man har et superfedt liv, og de andre liv er noget helt forkert noget', men om at droppe fordommene og have en forståelse for sorg, og for at vi alle sammen har forskellige vilkår for at være her i verden.

Case: Familier med fattigdom

Minna er knap 1 år gammel, da hun begynder i vuggestue. Minnas mor er kommet til Danmark som voksen i forbindelse med, at hun blev gift med Minnas far. Minnas forældre er skilt, og Minna bor hos sin mor og ser sjældent sin far. Minnas mor er ledig.

Det er efterår og Minna kommer ofte i vuggestue i sommerjakke og sutsko. Minna kommer ofte først i børnehaven et stykke op ad formiddagen, og hun har ofte ikke nogen madpakke med. Pædagogerne på Minnas stue har flere gange mindet Minnas mor om, at hun skal huske overtøj til Minna, der passer til årstiden, at hun skal være i børnehaven før kl. 9.30, og at hun skal have madpakke med. De henviser også til forældrekontrakten, som de har udfyldt i fællesskab, hvor der står, hvornår børnene skal afleveres, og hvad de skal have med. Når pædagogerne har haft en snak med Minnas mor om overtøj og madpakke, går der altid et par dage, før Minna igen kommer i børnehaven.

En dag da Minnas mor henter Minna i børnehaven, bryder hun grædende sammen. Hun har ingen mad derhjemme, og hun har fået et brev fra kommunen om, at de har stoppet udbetalingen til hende. Pædagogerne på Minnas stue hjælper Minnas mor med at få kontaktet sagsbehandleren på kommunen og få genoptaget udbetalingen. De samler også det mad, der er i børnehaven, så Minnas mor kan få det med hjem. En af pædagogerne rydder op i sine egne børns tøjskab og fylder en sæk med tøj i Minnas størrelse, som hun næste dag giver til Minnas mor. Da de nærmer sig juletid, får børnehavelederen fonde og lokale lejetøjsbutikker til at sponsorere julegaver til Minna og andre børn i børnehaven, der bor i fattige familier.

Case: Børn der er udsatte i overgange

Malik begynder i vuggestue, da han er et år gammel. Han græder meget, når hans mor går fra ham. Maliks mor synes, det er svært at gå fra ham, mens han græder. Hun synes også, det er svært, at Malik stadig ser ked ud af det, når hun henter ham igen, og at personalet i vuggestuen ikke siger andet, end at Malik har haft en fin dag. Maliks mor oplever, at Malik er meget indadvendt og tilbageholden, og at han ikke rigtigt leger med andre børn. Malik er hans forældres første barn, og Maliks mor føler sig usikker på, hvad hun kan kræve af personalet i vuggestuen. Malik fortsætter i børnehave i samme institution. Men kort efter børnehavestarten flytter familien til en anden del af byen. Malik flytter også børnehave. I den nye børnehave får Malik en primærpædagog, som han har det rigtigt godt med. Pædagogerne i Maliks nye børnehave er enige med Maliks mor i, at Malik har brug for støtte til at udvikle sociale relationer med andre børn. Malik og hans forældre tilbydes at deltage i en række arrangementer, der er rettet mod hele familien. Maliks mor er meget tilfreds med indsatserne omkring Malik og familien. Hun mener, det skaber tryghed for Malik at se hans forældre snakke med andre børns forældre, det giver ham mod på selv at opsøge andre børn, mener hun. Maliks mor oplever også, at det går bedre med Malik. Da Malik skal begynde i skole og på fritidshjem, er hun glad for, at en gruppe af børn fra børnehaven kan rykke sammen op på fritidshjemmet, og at en pædagog fra børnehaven følger med op på fritidshjemmet. Hun mener, det skaber tryghed for Malik, at han skal gå på fritidshjem i samme hus, at der følger en voksen, han kender, med op, og at han følges med en gruppe af børn fra børnehaven. Hun mener også, det skaber tryghed for ham, at han i en periode op til, at han skal begynde på fritidshjem, har været på besøg der, så han kender stedet. Alligevel er det svært for Malik at begynde på fritidshjem. Nogle af de andre børn driller ham, og Maliks mor oplever, at han trækker sig ind i sig selv. I skolen bliver det også svært for Malik. Første skoledag er første gang, Malik er på skolen. De sidder i gymnastiksalen og bliver råbt op, og så skal forældrene blive i salen, mens børnene går ud i deres nye klasser. Maliks mor fortæller, at Malik var bange på den første skoledag. Når hun kigger på billeder fra dagen, så er der ikke et eneste billede, hvor han smiler. Der går ikke længe, før Malik bliver flyttet til en specialskole. Maliks mor oplever, at Maliks nye skole kan give ham selvtillid fagligt og socialt, men hun oplever også, at han er for velfungerende til at være på specialeskolen, og det bakker Maliks nye lærere hende op i. Maliks mor mener, at Malik særligt bliver utryk i overgange, og at hvis overgangen fra børnehave til skole havde været mere tryk for ham, så ville han ikke have haft brug for at komme på specialskole. Hun ville også ønske, at der var nogen, der havde fortalt hende, hvordan hun kunne gøre skolestarten lettere for Malik.

Pædagogerne i den daginstitution, hvor Malik går, indtil han begynder på specialskole, oplever også, at børn som Malik bliver særligt udsatte i overgange fra en hverdagskontekst til en anden, fra hjem til vuggestue, vuggestue til børnehave, børnehave til fritidshjem og børnehave til skole. De arbejder derfor løbende med at skabe rammer, der øger trygheden for børnene i disse overgange. De laver en lang indkøringsperiode for børn og familier, som, de vurderer, har behov for det, de holder overleveringssamtaler mellem personalet i vuggestuen og personalet i børnehaven, de rykker så vidt muligt to børn ad gangen fra vuggestue til børnehave, de laver storgrupper i børnehaven, hvor der indgår både en pædagog fra børnehaven og en fra fritidshjemmet, og børnehavebørnene besøger fritidshjemmet en gang om ugen i perioden op til, at de skal begynde på fritidshjemmet. De vil også gerne lave aktiviteter i samarbejde med de lokale skoler, men de oplever, at det er svært at få samarbejdet med skolerne til at fungere.

Pædagogisk arbejde i udsatte boligområder

Personalet i de deltagende daginstitutioner beskriver børn som Mohammed, Mia, Michelle, Mahdi, Michael, Minna og Malik som udsatte børn. De beskriver også generelt, at de oplever, at de udsatte børn i institutionerne enten reagerer udadvendt og aggressivt eller indadvendt ved at trække sig fra børnefællesskabet. Som casene viser, er de konkrete beskrivelser af de børn, der ses som udsatte, dog meget forskelligartede. Den udsathed, personalet beskriver i daginstitutionerne, afspejler, at de boligområder, daginstitutionerne ligger i, er relativt komplekse størrelser i forhold til sammensætningen af sociale problemer. Det kræver som nævnt, at det pædagogiske personale har en meget bred faglighed og en faglig værktøjskasse med værktøjer til at arbejde med børn i familier, der er udsatte på meget forskellige måder.

I daginstitutionerne lever en relativt stor del af familierne i fattigdom. I flere tilfælde beskriver det pædagogiske personale, at de er i tvivl om, hvorvidt en uenighed med forældre skyldes kulturelle forskelle hos personalet og familien, eller om det skyldes fattigdom i familien. Når fattigdommen bliver tydelig, som i casen omkring Minna, er det typisk for personalets beskrivelser, at det at handle på fattigdommen i familierne ikke trækker på en pædagogisk faglighed, men en personlig improvisation; en rydder køleskabet i institutionen for mad, en tager tøj med hjemmefra, en skaffer gaver fra lokale legetøjsbutikker. Fattigdomsproblemet synes på den måde at skille sig ud, dels ved at personalet er i tvivl om det, de ser i mødet med børn og familier, er udtryk for fattigdom, dels ved at håndtering af børn med fattigdomsproblemer i høj grad synes at afhænge af de enkelte pædagogers personlige improvisation.

I forskningsprojektet har vi i 3 år fulgt børn, familier og personale i de tre daginstitutioner. 3 år er lang tid af et samlet daginstitutionsforsløb for børn og deres familier, og vi har fået mulighed for at følge en udvikling i arbejdet med udsathed hos børn og familier i institutionerne. Vi kan på baggrund af forskningsprojektet ikke sige noget om effekter af dagtilbuddene på lang sigt, men vi kan pege på nogle af de effekter, som forældre og personale bringer op, at dagtilbuddene har på kortere sigt.

De forældre, vi har talt med, som er i udsatte positioner, peger på udfordringer for deres børn, som de gerne vil have personalets hjælp til. De oplever også at få den hjælp fra personalet. De giver udtryk for, at det at tage imod hjælpen handler om tillid, tillid til at personalet vil dem og deres børn det godt. Det har stor betydning for dem, at der bliver lyttet til dem, og at de bliver rost. De fremhæver også, at det har stor betydning for deres børn, at der er et godt samarbejde og en tillidsfuld relation mellem dem som forældre og personalet i institutionen. De oplever, at det gør deres børn mere trygge, og at trygheden er central i forhold til børnenes udvikling af sociale relationer og sproglige kompetencer. Det pædagogiske personale i institutionerne, særligt i *Daginstitution A* og *Daginstitution B*, giver også udtryk for, at de har et tæt samarbejde med familierne, fordi de oplever, at det er en forudsætning for at kunne arbejde med børnenes læring og udvikling i daginstitutionen.

4.5 De professionelle pædagogers kompetenceudvikling

I nærværende afsnit sættes fokus på de professionelle med udgangspunkt i deres pædagogiske arbejde i daginstitutionen. Hvis vi skal bidrage med forskningsbaseret viden om daginstitutionens muligheder for at arbejde med udsatte børns vanskelige livsvilkår, er der også brug for en mere systematisk viden om de professionelle handlinger i denne specifikke kontekst, dvs. med udgangspunkt i de professionelle subjektivitet og handlen, idet arbejdet med socialt udsatte børn i den pædagogiske kontekst ellers ofte risikerer at fremstå løserevet og præget af fastholdende vanskeligheder.

Inden for professionsforskningen især inspireret af Bourdieu (2004), Broady (1986) og Brante (1988, 1997, 2005) er der gennem de senere årtier vokset en tradition frem, der stiller spørgsmål ved de måder, *hvorpå de såkaldte objektive strukturer er organiseret og virker ind i forhold til professionerne*. Nygren (2004) præsenterer dette perspektiv i hans forskning om de professionelle kompetencer og stiller med dette udgangspunkt spørgsmålet; hvilke former for kompetencer stiller praksisfeltet krav om, at de professionelle udvikler som følge af fx de samfundsmæssige betingelser og ændringer?

Netop med dette teoretiske afsæt placerer nærværende forskningsprojekt sig i forhold til analyse af de professionelle kompetencer forbundet til daginstitutionen

beliggende i udsatte boligområder, og mere specifikt i arbejdet med udsatte børn og familier, således som det blev præsenteret i kapitel 2 i denne rapport.

De professionelle pædagoger i de tre involverede daginstitutioner har på forskellig vis arbejdet med forskellige udviklingstemaer gennem forløbet. Indledningsvist blev der afholdt en række oplæg mellem forskere og pædagoger, der medvirkede til, at de tre daginstitutioner valgte tematikker, som de ville fokusere på i udviklingsforløbet – med direkte afsæt i oplevelser og erfaringer fra den daglige pædagogiske hverdag (Nygren, 2004).

Således valgte to institutioner at have fokus på temaet familiesamarbejde, mens den tredje og sidste institution valgte at have fokus på overgange, således som det er blevet beskrevet i de foregående afsnit. I nærværende afsnit sættes et særligt blik på de professionelle pædagogers udvikling af deres faglige kompetencer gennem det lokalt forankrede udviklingsarbejde. Med afsæt i Nygrens (2004) kompetencebegreb, bestående af fem samtidige dimensioner, henholdsvis kundskaber, færdigheder, arbejdsidentitet, kontrol og handleberedskab, er de professionelle pædagogers kompetenceudvikling blevet fulgt gennem projektføreløbet, dels gennem spørgeskema før og efter projektføreløbet, og dels gennem interview med pædagoger og ledelse.

Det første og mest markante, der træder frem i datamaterialet i relation til pædagogernes kompetenceudvikling, er især forbundet til pædagogerne i henholdsvis institution A og B, hvor temaet for udvikling af praksis er bundet til samarbejde med familier – og her især familier, som angives at have forskellige former for vanskeligheder.

Her ses en tydelig ændring i de professionelle kompetencer, idet deres kundskaber (Nygren, 2004), dvs. den teoretiske viden, som de professionelle er i besiddelse af som en del af deres kompetence, i høj grad har bevæget sig fra at opleve fagligheden som knyttet til det traditionelle almenpædagogiske område og til at opleve, hvorledes arbejdet med udsatte børn og familier er en grundlæggende og integreret del af det pædagogiske arbejde i de to institutioner. Det kan benævnes en bevægelse fra "almen" pædagogik til "socialpædagogik".

I en række af besvarelsene fra spørgeskemaundersøgelsen ses denne bevægelse tydeligt, idet den første del af spørgeskemaundersøgelsen ved projektets begyndelse indeholdt mange beskrivelser af, at udsatte børn og særligt deres familier tog meget tid fra det egentlige pædagogiske arbejde på stuen med børnene. Dette arbejde, der bestod af tilrettelagte aktiviteter, læreplanstemaer og hverdagens rytmer og rutiner, var klart de primære pædagogiske opgaver i hverdagen særligt for den ene personalegruppe, der både havde vuggestue- og børnehavebørn.

En pædagog fortæller under et af temamøderne, hvorledes hun oplever at have dårlig samvittighed over for sin kollega og børnene på stuen, fordi hun er nødt til at gå fra stuen for at trøste en mor, som er meget ked af det, da hun ikke har nogen penge til weekenden og ingen mad i køleskabet til børnene. Pædagogen fortæller, hvordan hun håndterer forløbet, og hvorledes hun ender med at lave en pose med mad til moren, således at familien har mad til weekenden. Men pædagogen når slet ikke frem til, at dette er en væsentlig del af hendes arbejde, fordi hendes fokus er på, at hun skulle være på stuen og udføre de tilrettelagte pædagogiske aktiviteter sammen med sin kollega. (Fra temaaften om praksisfortællinger, daginstitution A).

I løbet af denne temaaften får personalegruppen mulighed for at drøfte, hvorledes denne type hændelser med forældre meget ofte dominerer det pædagogiske arbejde og derfor i langt højere grad skal ansues som en samlet del af det pædagogiske arbejde, og at der skal være plads til dette i hverdagen.

Herfra sker en bevægelse i pædagogernes kundskaber om udsatte familier, der medvirker til at ændre pædagogernes færdigheder i deres daglige arbejde. Fremadrettet, og tydeligt i forhold til analyserne af de afsluttende spørgeskemaundersøgelser, ses denne bevægelse, hvor forståelsen af udsatte familier og den støtte og hjælp, de har brug for, i langt højere grad er blevet en fast og integreret del af det samlede pædagogiske arbejde.

Denne bevægelse træder ligeledes frem hos det pædagogiske personale i de to andre institutioner. Institution C, som arbejder med overgange mellem vuggestue, børnehave, fritidshjem og skole, viser, at øget viden om udsatte børns bevægelser medfører nye færdigheder i det pædagogiske arbejde. Disse færdigheder træder tydeligt frem i de mange praksisfortællinger fra personalet i institutionen, hvor færdighederne former sig som ændrede handlinger i hverdagens pædagogiske praksis. Det vil sige nye færdigheder i anvendelse sammen med de børn, som skal bevæge sig i overgangen fra børnehave til skole. Desuden ses et øget fokus på, hvilke børn der har svært ved overgangene, og hvordan de pædagogiske indsatser skal tilrettelægges for det enkelte barn.

Denne bevægelse kan analyseres på tværs af de tre institutioner hos det pædagogiske personale, og den peger i retning af nogle centrale forudsætninger, som må antages at være medvirkende, når pædagoger skal udvikle deres arbejde. I jo højere grad de professionelle pædagoger oplever, at projektet tager afsæt i deres egen specifikke praksis og i de problemstillinger, strukturer og betingelser, der ansues som en del af egen praksis, jo større er udviklingen af egne faglige kompetencer.

En interessant undersøgelse foretaget af Jensen et al. (2005) belyser resultaterne fra et kompetence- og metodeudviklingsprojekt foretaget med de professionelle med afsæt i deres arbejde i daginstitutioner med børn med særlige behov for støtte (herunder socialt udsatte børn). Det særlige fokus i undersøgelsen er imidlertid, hvordan den viden, som er opsamlet gennem tilrettelagte kursusforløb, bliver implementeret videre ind i den pædagogiske praksis og medvirker til at skabe ny viden og nye handlinger i arbejdet. Herved er der således ikke tale om et perspektiv, der kommer "tæt" på de professionelle kompetencer, således som de udfoldes i praksis, men derimod i overvejende grad at udvikle viden om, hvordan nye faglige forståelser og tilrettelagte handlinger kan implementeres i daginstitutionen med henblik på at videreudvikle arbejdet med børn med særlige behov. Undersøgelsens resultater viser hen til, at i jo højere grad de tilrettelagte udviklings- og forandringstiltag stemmer overens med institutionens eksisterende praksis, og i jo højere grad de professionelle oplever "ejerskab" af de tilrettelagte udviklingsprojekter, jo mere succesfuld bliver implementeringen af nye handlinger i praksis.

Et nogenlunde tilsvarende fund kan indkredses i nærværende sammenhæng, hvor der imidlertid ikke har været fokus på implementering af indsatser eller initiativer så at sige udefra, men til gengæld fokus på de professionelle egen udvikling af den pædagogiske praksis. At projektet inddrager de professionelle pædagoger som medforskere og tager afsæt i tematikker, som pædagogerne selv oplever som relevante, indikerer en kompetenceudviklende bevægelse hen over den periode, som projektet har forløbet. Netop denne kompetenceudviklende bevægelse, som jo både er kontekstuel, dvs. forskellig fra de tre inddragede institutioner, men som også samtidig er personlig, dvs. hver enkelt pædagogs kompetenceudvikling er individuel og subjektiv og kan ikke tages til udtryk for, at alle pædagoger udvikler deres kompetencer på netop denne måde. Derimod peger spørgeskemaundersøgelsen på en bevægelse i pædagogernes særlige forståelse af deres arbejde fra en traditionel tænkning om daginstitutionen som en almenpædagogisk institutionel ramme og mere i retning af at indfange betydningen af, at den enkelte institution og de professionelle pædagoger skal rumme flere og samtidige komplekse pædagogiske indsatser. Indsatser der både fremmer almenpædagogikken, men også særlige sociale indsatser, der medvirker til at støtte udsatte børn og familier.

Bevægelsen i de professionelle kompetencer i arbejdet med udsatte børn og familier viser, hvorledes der har foregået en tilegnelse af viden her knyttet til forståelser af udsathed blandt børn og familier. Desuden ses en højere grad af analytisk bevidsthed. Denne er belyst gennem de professionelle praksisbeskrivelser, hvor udsathed blandt børn i daginstitutionen viser et skifte til at holde fokus på børnenes hand-

linger, betingelser og muligheder i daginstitutionen og ikke overvejende på barnet eller barnets forældre. Det er ligeledes væsentligt, at de selvsamme praksisbeskrivelser medvirker til at betone, hvorledes de pædagogiske indsatser i daginstitutionen forandres og udvikles, og dermed også medvirker til at betone, at de professionelle færdigheder i arbejdet med udsatte børn udvikles. Når praksis forandres og udvikles, udvikles de professionelle kompetencer også. De betinger så at sige gensidigt hinanden.

4.6 Opsamling af analysekapitel

I dette kapitel er projektets analyser præsenteret. Indledningsvist blev de tre daginstitutioner, deres fysiske beliggenhed samt personalegruppens vurderinger af deres arbejdsopgaver indkredset. Alle tre daginstitutioner er enten beliggende i eller tæt op ad et udsat boligområde, således at institutionen modtager børn fra udsatte boligområder.

Som tidligere introduceret inden for forskningsfeltet knyttet til daginstitutioners arbejde med udsatte børn (Petersen, 2009, 2011) er to af daginstitutionerne i projektet såkaldte type C institutioner, som er karakteriseret ved fysisk at være beliggende midt i de særligt udsatte boligområder og primært har børn, som bor i boligområdet. Den tredje og sidste institution kan i højere grad karakteriseres som en type B institution, der modtager børn fra flere forskellige boligområder, herunder også udsatte boligområder. I denne type institution vurderer det pædagogiske personale, at der både er såkaldt almindelige børn, børn som vurderes som udsatte og børn, som periodisk befinder sig i risiko både grundet sociale og/eller psykologiske udfordringer.

Inddelingen i typer kan i sig selv give nogle fingerpeg, men det afgørende er muligheden for afhængigt af fysisk beliggenhed at konstatere, at det pædagogiske personale må påtage sig væsentligt forskellige opgaver i det daglige arbejde, og at der eksisterer forskellige muligheder og betingelser for at udføre det pædagogiske arbejde.

Særligt i type C institutionerne ser vi således også personalets oplevelser af at have mange udsatte børn og mange arbejdsopgaver forbundet hermed – både inde i institutionens hverdag og udenfor i form af samarbejdsrelationer med forvaltning, PPR osv. Resultaterne fra analyserne viser, at der ikke kan indkredses en særlig pædagogik eller særlige indsatser sat op efter en skabelon, men derimod en lang række forskellige indsatser, der trækkes på som en vifte af muligheder. Fx et tæt forældresamarbejde, som hele tiden kan forandres og udvikles, og som kræver stor smidighed hos pædagogerne.

På samme tid viser analyserne endvidere, at det pædagogiske personale i type C institutionerne ofte er meget bekymrede for nogle af børnene og tager disse bekymringer med sig hjem.

I relation til analyserne af udviklingsprojektet ses dog, at det ikke bliver ved bekymringerne. Vi ser, hvorledes pædagogernes udvikling af deres faglige kompetencer medvirker til at håndtere disse bekymringer. De forsvinder ikke, men de kan i højere grad håndteres i hverdagens pædagogiske praksis.

Lokalt forankrede udviklingsprojekter med det pædagogiske personale som medforskere, der tager udgangspunkt i hverdagens problemstillinger og opfattes som relevante, gør projektførelsen meningsfuldt for deltagerne og virker fremmende for deres kompetenceudvikling.

Det pædagogiske personale i de tre daginstitutioner har arbejdet med forskellige temaer, henholdsvis arbejdet med forældre og arbejdet med børns overgange. Metodisk har de i projektførelsen skrevet logbøger og desuden frembragt en række praksisbeskrivelser med afsæt i deres valgte temaer. Forældre har også deltaget i forskningsprojektet og har dermed haft mulighed for at tilkendegive deres meninger og vurderinger af daginstitutionens arbejde. Særligt forældrene fra type C institutionerne fremhæver her betydningen af et tæt og godt samarbejde med det pædagogiske personale og behovet for hjælp til mange praktiske ting i hverdagen. Disse praktiske ting kan omfatte alt fra hjælp til at ringe til lægen, til at pædagogerne hjælper en mor med mad, fordi køleskabet er tomt derhjemme. For daginstitutionen af type B er der arbejdet med børns overgange fra vuggestue til børnehave og fra børnehave til skole og fritidshjem. Her viser praksisbeskrivelserne, hvorledes et fokus på overgange kan medvirke til at forebygge, at vanskeligheder opstår hos børn og forældre, som ellers ville være sårbare i overgangsperioden.

Den udsathed, det pædagogiske personale beskriver i daginstitutionerne, afspejler det omgivende miljøes kompleksitet, her i særdeleshed de udsatte boligområders sociale problemer. Det kræver som nævnt, at det pædagogiske personale har en meget bred faglighed og praktiske færdigheder til at arbejde med børn og familier.

Opsamling i forhold til udsatte boligområder

Ud fra de to spørgeskemaundersøgelser, observationer og interviews kan vi se, at en daginstitution i et udsat boligområde har særlige udfordringer. De mange kulturer og nationaliteter gør, at forældrene har en forskel i baggrund og i forståelse af daginstitutionens opgaver. Samarbejdet med forældrene kræver mere af personalet i forhold til gennemsnitsfamilier. Der er en del skilsmissebørn, som der skal skabes tryk og omsorg, ligesom der er traumeramte familier, der er flygtet fra borgerkrig og trusler om undertrykkelse, overgreb og udryddelse.

I forhold til børnene fremhæver det pædagogiske personale, at klare strukturer og overskuelighed, genkendelighed, fastlagte dagsplaner og ro ser ud til at betyde me-

re for børnene end fx mange tilbud. Familierne opleves som værende i underskud med hensyn til ressourcer, hvilket omvendt kræver mere voksenopmærksomhed, for at børnene får udbytte af dagligdagen. Samme opmærksomhed vedrører det forhold, at mange af de nytilkomne børn vil "afprøve grænser". Nogle børn lever nærmest i en parallelverden, der er præget af oprindelseslandets skikke og traditioner, og nogle forældre modarbejder bevidst eller uden at vide det daginstitutionens pædagogiske målsætninger og dialogorienterede metoder. Fx møder personalet børn, der har været udsat for fysisk og psykisk vold, og når den vanskelige samtale gennemføres, oplever de forældre, som ikke har kendskab til de rettigheder, børn har i det danske samfund. Dermed foreligger der en ekstra opgave, der består i at forklare forældre, hvordan de forventes at opdrage deres børn uden fysisk afstraffelse.

Børnene er ikke altid alderssvarende, når de sammenlignes med danske middelklassebørn, hvilket betyder, at der må sættes ind med træning for eksempelvis at indhente emotionelt eller socialt uhensigtsmæssige handlinger. Nogle børn skal decideret lære at lege med andre børn på deres stue; andre skal opmuntres til at have tiltro til egen formåen. I hverdagen ses mange tilfælde af motoriske og sproglige vanskeligheder. Især synes et gennemgående træk at være en mangel på sociale kompetencer, som pædagogiske indsatser skal kompensere for henholdsvis skabe læringsrammer for.

Billedet er derfor også præget af, at en stor del af medarbejderne oplever at have for lidt tid. De når ikke hele vejen rundt, siges det. Ressourcerne rækker ikke til, og selv om institutionerne lægger tydelige planer for det pædagogiske arbejde, må planerne undertiden afviges for at lave brandslukning.

Pædagogerne skal også udfylde rollen som rollemodeller for både forældre og børn. Det drejer sig om alt mellem himmel og jord – lige fra hygiejne og rent tøj til praktiske anvisninger på opdragelse og samvær med børnene hjemme. Det er ligeledes gennemgående, at mange medarbejdere føler en spidsbelastning, når de ikke alene skal få børnelivet til at blomstre, men samtidig også skal guide og vejlede forældre.

Endelig forudsætter dette arbejde et mere omfattende og dybtgående tværfagligt samarbejde med sundhedsplejen, PPR, talepædagoger, kommunalforvaltning i øvrigt og med tolke.

Det arbejdspress, som det empiriske materiale peger på, kunne uden tvivl ende med, at ansatte ville rende af pladsen i utide. Men det er faktisk langt fra tilfældet. Mange har direkte søgt job i vuggestue eller børnehave for netop at realisere de ønsker, de har haft for deres erhvervskarriere. Der bruges vendinger som "at gøre en forskel", "at følge ens politiske overbevisning", "at fastholde den sociale indignation" eller "at styrke den pædagogiske profession".

At være medarbejder i en daginstitution i et udsat boligområde er anstrengende og hårdt. Men det er samtidig også indsatsen værd, udtales det igen og igen, når man oplever, at det lykkes at snyde Fanden for en taber.

Kapitel 5

Konklusion og fremadrettede perspektiver

Vi har i de foregående kapitler præsenteret selve projektet og har undervejs peget på sammenhænge mellem udsatte boligområder, udsatte børn og pædagogers særlige indsats i dagsinstitutioner i udsatte boligområder. Vi har vist, at de særlige indsatser er af socialpædagogisk art, fordi de handler om at skabe muligheder for, at børn og deres familier lærer at mestre de udfordringer, der følger af at være beboer i et udsat boligområde. Gennem de enkelte kapitler har vi fremhævet både de vanskeligheder, der skal overvindes i det pædagogiske arbejde, og de muligheder, udviklingen af den pædagogiske praksis åbner for.

I det følgende vil vi opliste de konklusioner, vi mener at kunne drage af det teoretiske og empiriske grundlag i projektet.

Det udsatte boligområde

Den første konklusion vedrører udsatte boligområder, udsatte mennesker og fattigdom. Vi har i rapporten vist, at et boligområde gør noget ved de børn, unge og familier, der bor dér. De påvirkninger, den enkelte får ved at bo i et udsat boligområde, er naturligvis ikke alene negative, men samlet har det en negativ effekt i forhold til de forestillinger om normalitet, der er fremherskende i befolkningen som sådan. Selve kvarterets negative image spiller tilsyneladende en vis rolle. Børn og familier fra kvarteret er ikke utilfredse, men andres fordomme omkring kvarteret har betydning for beboernes velbefindende. Effekterne er stigmatisering, som virker begrænsende på beboernes handlemuligheder.

Det medfører, at livsførelsen er vanskelig, og at handlemulighederne indskrænkes.

Hertil skal lægges, at der udefra set dannes en delvist afvigende kultur, som også præger dem, der ikke er en del af den. Denne påvirkning er et led i en social læring, som adskiller sig fra normer og adfærdsmønstre i "normalsamfundet", det omgivende samfund. Det kan svække benyttelsen af de muligheder, der trods alt andet findes.

For børnenes vedkommende kan der peges på virkninger af det udsatte miljø i form af socialiseringseffekter og begrænsede sociale interaktioner, dvs. begrænsninger i social erfaring og udvekslingsprocesser.

Disse begrænsninger må klart adskilles fra rygmarvsreaktioner. Der er hverken tale om en ghetto eller et parallelsamfund. Hvis man lader etnicitet, ghetto og så videre overskygge fattigdom og manglende deltagelsesmuligheder, så indskrænkes forståelsen af udsathed og udsatte børn. Boligområderne er både socialt, økonomisk og etnisk forskelligartede. Alle kan ikke skæres over en kam, og dette er et væsentligt udgangspunkt for det socialpædagogiske arbejde. Forskelligartethed og mobilitet hører med til billedet, og det vil naturligvis have betydning for de praktisk-pædagogiske interventioner.

De udsatte boligområder er præget af en koncentration af udsathed, dvs. beboet af børn og familier i meget forskellige udsatte positioner. Koncentrationen af udsathed kan påvirke de udsatte til yderligere udsathed, fordi udsatte boligområder bidrager til at gøre deres beboere udsatte.

Daginstitutionens opgave

Den anden konklusion understreger, at opgaven er at bryde med udsathed. På den baggrund har daginstitutioner i udsatte boligområder en særlig vigtig rolle. De pædagogiske og socialpædagogiske indsatser i daginstitutionerne må afspejle den bredde, der er i måder at være udsat på i området. Det betyder store krav til en bred (social)pædagogisk indsigt og viden samt professionelle færdigheder hos personalet i institutionerne.

Personalekultur

Projektet viser, at personalekulturen i de tre daginstitutioner udvikler både opmærksomhed og målbevidsthed i forhold til at tage sig af de mange særlige socialpædagogiske opgaver, der følger med placeringen i et udsat boligområde. Projektet viser også, at personalet som følge af denne opmærksomhed og handlekompetence oplever et stort arbejdspress. Når de særlige indsatser bliver udtalte, kan det mindske personalets oplevelse af arbejdspress. Det kan forklares med, at personalet har et vist råderum (en faglig-professionel autonomi), forstår opgavens betydning (ønsker at gøre en forskel) og råder over en passende bredde af færdigheder. Hermed er ikke alt sagt om arbejdsvilkårene i de tre daginstitutioner: enkelte medarbejdere kan opleve emotionel udmattelse eller have en følelse af at være ineffektive. Begge dele kan indebære en negativ indstilling til ens arbejde. Det kan vi med grundlag i de indsamlede data ikke komme

nærmere ind på. Men vi kan omvendt konstatere, at oplevelsen af meningsfuldhed i arbejdet er stærk. Det vil sige, at medarbejderne kan identificere sig med opgaven, at de kan håndtere den, og at de kort fortalt oplever, at de gør en forskel. Det fagligt-professionelle råderum giver handlefrihed eller autonomi, og det skaber ansvarlighed i forhold til resultaterne af indsatsen. Endelig kan vi pege på den kollegiale feedback, som er med til at sikre, at medarbejderne hele tiden kan fornemme, om de små fremgange eller tilbageskridt undervejs bidrager til det samlede løft.

Viden og kunnen

Projektet har mere specifikt sat fokus på daginstitutioners arbejde i disse boligområder, herunder også pædagogernes kompetencer og tilrettelæggelse af det pædagogiske arbejde. Resultaterne fra analyserne fastslår, at daginstitutionen forstået som første led i det samlede uddannelsessystem rummer en lang række muligheder for at skabe inkluderende og læringsfremmende indsatser både overfor udsatte børn og børnenes forældre. Inkluderende indsatser overfor børn og forældre handler i denne sammenhæng om at åbne mulighed for deltagelse i forskellige sociale fællesskaber, som på deres side medvirker til at skabe samvær og leg med andre børn. Det vil også sige, at professionelle voksne ser og reagerer på barnets udsatte livsforhold og støtter og hjælper forældre, som selv er udsatte i deres livsforhold. De læringsfremmende indsatser knytter til gengæld an til at strukturere og iværksætte relevante aktiviteter og indsatser, der fremmer barnets læringsmuligheder i daginstitutionen og samtidig forbedre barnets forberedelse til skolegang. Denne type indsats sås meget tydeligt for daginstitution C, der målrettet gennem projektforsløbet arbejdede med børnenes overgange fra vuggestue til børnehave, fra børnehave til skole og ligeledes til fritidshjem. Den særlige indsats havde betydning for barnets mulighed for at kunne deltage i fællesskabet, og hvorledes deltagelse var tæt forbundet med muligheden for læring. Der er især grund til at fremhæve to centrale fund.

Den ene handler om den betydning og de muligheder, som daginstitutionen rummer – både som inkluderende og læringsfremmende indsats og som en særlig forebyggende indsats i forhold til både udsatte børn og udsatte forældre. Her viste vuggestuernes arbejde sig at være meget vigtigt – såvel i arbejdet med det enkelte barn som i arbejdet med den tidlige mor/barn relation. Yderligere viste vuggestuen sig at være det sted, hvor det er muligt at indkredse vanskelige opvækstforhold meget tidligt og dermed for alvor igangsætte tidlige forebyggende indsatser. Tidligere forskning knyttet til vuggestuens arbejde med udsatte børn har påvist dette forhold (Petersen, 2011) og belyst, at når børn starter i vuggestue og derfra bevæger sig i børnehave, så er der en tidsperiode på cirka 4 år til at følge både barn og forældre, ligesom der er mu-

lighed for at tilrettelægge indsatser i et længere tidsperspektiv. Det genfindes i beskrivelserne fra særligt type B og C institutionerne, der har deltaget i projektet.

Den anden drejer sig om pædagogernes udvikling af deres faglige kompetencer. Generelt oplever pædagogerne i de tre deltagende institutioner, at de skal kunne rumme og arbejde med alle børn og forældre, uanset om det finder sted i vuggestue, børnehave eller fritidshjem. Denne rummelighed som en del af pædagogernes faglige forståelse har imidlertid en pris, som pålægges de professionelle pædagoger. De arbejder med udsatte børn og familier og oplever et stort psykisk arbejdspress, som er svært at lægge fra sig, når arbejdsdagen er slut. Det tages med hjem og tager form af bekymringer for et barn eller en familie. Der er tilsyneladende en tæt sammenhæng mellem, at jo mere pædagogerne selv oplever, at de udvikler deres faglighed, jo bedre oplever de også selv at kunne håndtere arbejdspresset i arbejdet med de udsatte børn og familier. En udvikling af de professionelle pædagogers faglige viden (kundskaber) medvirker til, at de professionelle udvider deres færdigheder i arbejdet. Det giver en nødvendig variation, når der opstår flere måder at arbejde på. Det forudsætter mere viden om udsathed, børn og forældre plus viden om tilrettelæggelse af det pædagogiske arbejde. Vi konstaterer med andre ord betydningen af, at professionelle pædagoger har mulighed for at udvikle deres kompetencer, men desuden også at kompetenceudvikling relateres til børnenes udviklingsmuligheder og betingelser.

Summerer vi de to fund op, kan vi konkludere følgende:

De professionelle kompetenceudvikling i pædagogisk praksis med udsatte børn og familier betinges af

- teoretisk funderet viden om udsatte børn og familier, deres livsvilkår og deres vanskeligheder, som medvirker til at overskride og nuancere analysen af børnene og familiernes handlinger og betingelser for udvikling
- analyse af barnets og/eller forældres vanskelige adfærd som situeret i den pædagogiske praksis, og ikke løsrevet herfra, altså som funktionsaspekter ved barnet og forældrenes samlede livsbetingelser og muligheder
- tilrettelæggelse af den pædagogiske praksis, således at den åbner mulighed for en udvidelse af både børnene og forældrenes handlemuligheder i relation til daginstitutionen såvel som i relation til familiens livssituation.

Det indebærer, at vi generelt kan anføre, hvad der er relevant for daginstitutioner i udsatte boligområder:

- At inddrage præcise analyser af boligområdet og børnegruppen i udviklingen af pædagogikken i daginstitutionen
- At sikre en bred pædagogisk og socialpædagogisk faglighed i personalegruppen
- At arbejde med en løbende udvikling af en institution, som på den ene side skal varetage almene pædagogiske opgaver, men på den anden side også skal håndtere de socialpædagogiske opgaver, der følger med placeringen i et udsat boligområde. Det kan fx ske gennem en strukturering af hverdagen, der tilgodeser tidspunkter og rum med plads til fokus på børnenes læring og udvikling og andre tidspunkter og rum med plads til håndtering af socialpædagogiske indsatser overfor familier.

I børnenes læreprocesser kan vi pege på nogle særlige erfaringsdannelser, nemlig

- hvordan tempo spiller ind i børns erobring af tilværelsen – hvilket også forudsætter disciplin, lydhørhed, underkastelse, optagethed og måske også hengivenhed overfor en bestemt aktivitet, der finder sted i et tempo og omfatter tid (længde), der er anderledes end børns eget tempo og egen tid
- at finde tid og sted til at vise sin kunnen, fx at kunne noget specielt og få lov til at vise, at man kan det (hoved, hånd og hjerte)
- Erfaring med sproget, dets former osv.: det vil sige at erobre sproget og dets former – verbale som non-verbale: mimik, rytme, bevægelse, blikke, lyde mv.
- Erfaring med kulturteknikkerne – at lære at bruge ordene, tallene og de fortællinger, der dukker op i hverdagen
- Erfaring med at fremstille noget
- Erfaring med at optræde for andre.

Denne opstilling viser også, at der stadig er rigeligt plads til nye udviklings- og forskningsprojekter.

Referencer

- Becker, H.S. (1973). *Outsiders: studies in the sociology of deviance*. New York: Free Press.
- Bourdieu, P. (1995) [1979]. *Distinktionen: En sociologisk kritik af dømmekraften*. Frederiksberg: Det lille Forlag.
- Bourdieu, P. (1996). *Symbolsk makt: Artikler i utvalg*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Bourdieu, P., & Wacquant, L. (1996). *Refleksiv sociologi: mål og midler*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bourdieu, P. (2004). *Af praktiske grunde*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Brante, T. (1988). Sociological Approaches to the professions. *Acta Sociologica*, 31(2), 119-142.
- Brante, T. (1997). Kausal realism och sociologi. *Sociologisk Forskning*, 1997, bd. 37, 311-333.
- Brante, T. (2005). Staten og professionerne. I: T. R. Eriksen & A. M. Jørgensen (red.), *Professionsidentitet i forandring*. Akademisk Forlag.
- Broady, D. (red.) (1986). *Professionaliseringsfällan, vuxenutbildning, arbetsdelning, yrkeskunskunde*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Bukow, W-D. et al. (Hrsg.) (2007). *Was heisst hier Parallelgesellschaft? Zum Umgang mit Differenzen*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Bundgaard, H., & Gulløv, E. (2008). *Forskel og fællesskab – minoritetsbørn i daginstitution*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Burman, E. (1994). *Deconstructing Developmental Psychology*. London & New York: Routledge.
- Burns, K. (2012). *Strengthening the Retention of Child Protection Workers: Career Preferences, Exchange Relationships and Employment Mobility*. Bremen: Europäischer Hochschulverlag.
- Castel, R. (2000). *Die Metamorphosen der sozialen Frage: Eine Chronik der Lohnarbeit*. Konstanz: UVK Universitätsverlag Konstanz GmbH.
- Christensen, E. (1996). *Daginstitutionen som forebyggende tilbud til truede børn – en undersøgelse af 769 daginstitutioner*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Dagtilbudsloven, www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=158274
- Dreier, O. (2004). *Psykosocial behandling – en teori om et praksisområde*. Dansk Psykologisk Forlag.
- Dubet, F. (1994). *Sociologie de l'expérience*. Paris: Éditions La Découverte.

- Egelund, T., & Hestbæk, A.-D. (2003). *Anbringelse af børn og unge uden for hjemmet – en forskningsoversigt*. København: SFI.
- Fainstein, S.S., Gordon, L., & Harloe, M. (eds.) (1992). *Divided cities. New York & London in Contemporary World*. Oxford/Cambridge: Blackwell.
- Gupta, N.D., & Simonsen, M. (2013). *Effekter af daginstitutionstilbud*. Rapport. Aarhus Universitet.
- Hamnett, C. (2003). *Unequal City. London in the Global Arena*. London & New York: Routledge.
- Hansen, E.J. (1986). *Danskernes levekår, 1986 sammenholdt med 1976*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hansen, E.J. (1988). *Generationer og livsforløb i Danmark*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hansen, E.J. (2003). *Uddannelsessystemerne i sociologisk perspektiv*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hansen, E.J. (2005). Sociale klasser og social ulighed. I: H. Andersen (red.), *Sociologi – en grundbog til et fag*. København: Hans Reitzels forlag.
- Hansen, S.K. (2014). *Evidens for sociale effekter af fysiske indsatser i udsatte boligområder*. Københavns Kommune og Akademisk Arkitektforening. <http://www.kk.dk/da/Omkommunen/Indsatsomraader-og-politikker/Publikationer>
- Holzkamp, K. (1983). *Grundlegung der psychologie*. Frankfurt/New York: Campus Verlag.
- Huntington, S.P. (1998). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. London: Touchstone Books.
- Højholt, C. (2005). *Forældresamarbejde, Forskning i fællesskab*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Jencks, C., & Peterson, P.E. (eds.) (1991). *The Urban Underclass*. Washington, D.C.: Brookings Institution.
- Jensen, B., Barrett, B.A., & Nygaard, M. (2003). *Daginstitutioner som instrument til at bryde social arv – Hvad ved vi fra den nationale og internationale forskning og hvad gør vi?* Arbejdsrapport 8, Vidensopsamling om social arv, Socialforskningsinstituttet.
- Jensen, B., Ebsen, F., Jensen, N.R., & Langager, S. (2009a). *Handlekompetencer i pædagogisk arbejde med socialt udsatte børn og unge – indsats og effekt*. HPA-projektet – en sammenfatning. Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag
- Jensen, B., Holm, A., Allerup, P., & Kragh, A. (2009b). *Effekter af indsatser for socialt udsatte børn i daginstitutioner – HPA-projektet*. Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag.
- Jensen, B. (2013). *Vidensbaseret indsats over for udsatte børn i dagtilbud: VIDA-forskningsrapport 4. Forandring og effekt*. Aarhus Universitet.

- Jensen, N.R. (2006). *Grundbog i socialpædagogik*: Viborg: PUC.
- Jensen, N.R., Jensen, B., & Andersen, T.V. (2005). *Kompetence- og metodeudvikling i daginstitutioner – Om implementering af "ny" viden i praksis*. København: Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag.
- Jensen, N.R., Petersen, K.E. & Wind, A.K. (2012). *Daginstitutionens betydning for udsatte børn og deres familier i ghetto-lignende boligområder*. Aarhus Universitet.
- Kessl, F., Reutlinger, C. (2007). 'Sozialhilfeadel oder Unterschicht?' Sieben Einwände gegen die territoriale Manigestation einer "neuen Unterschicht", in Kessl et al. (Hrsg.), *Erziehung zur Armut? Soziale Arbeit und die neue Unterschicht*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 97-102.
- Kessl, F., Reutlinger, C. (2010). *Sozialraum*. Eine Einführung. 2., durchgesehene Auflage. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Larsen, M.S., Bang-Olsen, A., Sommersel, H.B., Pedersen, A.G., Holm, A., Jensen, B., Kristensen, R.M., Ploug, N., & Tiftkci, N. (2011a). *Programmer for 0-6 årige med forældreinvolvering i dagtilbud: En forskningskortlægning*. Dansk Clearinghouse for uddannelsesforskning, Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Aarhus Universitet.
- Larsen, M.S., Jensen, B., Johansson, I., Moser, T., Ploug, N., & Kousholt, D. (2011b). *Forskningskortlægning og forskerurdering af skandinavisk forskning i året 2009 i institutioner for de 0-6-årige (førskolen)*. Dansk Clearinghouse for uddannelsesforskning, Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Aarhus Universitet.
- Larsen, T.S. (2011). 'Med Wacquant i det ghettopolitiske felt'. *Dansk Sociologi*, Nr. 1/22. årg., 47-67.
- Larsen, M.S., Kampmann, J., Persson, S., Moser, T., Ploug, N., & Kousholt, D. (2012). *Forskningskortlægning og forskerurdering af skandinavisk forskning i året 2010 i institutioner for de 0-6 årige (førskolen)*. Dansk Clearinghouse for uddannelsesforskning, Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Aarhus Universitet.
- Larsen, M.S., Kampmann, J., Persson, S., Moser, T., Ploug, N., Kousholt, D., Sommersel, H.B., & Steenberg, K. (2013). *Forskningskortlægning og forskerurdering af skandinavisk forskning i året 2011 i institutioner for de 0-6 årige*. Dansk Clearinghouse for uddannelsesforskning, Aarhus Universitet.
- Lefebvre, H. (1974/2005). *The Production of Space*. Malden/Oxford/Victoria: Blackwell.
- Maloutas, Th. (ed.) (2004). Special Issue: Social Change and Segregation Trends in European Cities, in: *The Greek Review of social Research* 113. Athens.
- Markard et al. (2004). Praksisportræt – en guide til analyse af psykologpraksis. *Tidskriftet Nordiske Udkast*, bd. 32 (2), 5-22.
- Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter (2014). Liste over særligt udsatte boligområder pr. 1. februar 2014.

- Mørck, L.L. (2000). Praksisforskning i læreprocesser. *Psykologisk Set*, 2000/vol. 16(36), 23-33.
- Nielsen, T.K., Sommersel, H.B., Tiftikci, N., Vestergaard, S., Larsen, M.S., Ellegaard, T., Kampmann, J., Moser, T., Persson, S., & Ploug, N. (2014). *Forskningskortlægning og forskervurdering af skandinavisk forskning i året 2012 i institutioner for de 0-6 årige*. Dansk Clearinghouse for uddannelsesforskning, Aarhus Universitet.
- Nordenbo, S.E., Kampmann, J., Jensen, B., Johansen, I., Larsen, M.S., Moser, T., & Ploug, N. (2008). *Forskningskortlægning og forskervurdering af skandinavisk forskning i året 2006 i institutioner for de 0-6 årige (førskolen)*. Dansk Clearinghouse for uddannelsesforskning, Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Aarhus Universitet.
- Nordenbo, S.E., Hjort, K., Jensen, B., Johansen, I., Larsen, M.S., Moser, T., & Ploug, N. (2009). *Forskningskortlægning og forskervurdering af skandinavisk forskning i året 2007 i institutioner for de 0-6 årige (førskolen)*. Dansk Clearinghouse for uddannelsesforskning, Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Aarhus Universitet.
- Nordenbo, S.E., Hjort, K., Jensen, B., Johansen, I., Larsen, M.S., Moser, T., Ploug, N., & Thornval, M. (2010). *Forskningskortlægning og forskervurdering af skandinavisk forskning i året 2008 i institutioner for de 0-6 årige (førskolen)*. Dansk Clearinghouse for uddannelsesforskning, Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Aarhus Universitet.
- Nygren, P. (2004). *Handingskompetanse – om profesjonelle personer*. Gyldendal: Norsk Forlag.
- Palludan, C. (2005). *Børnehaven gør en forskel*. København: Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag.
- Petersen, K.E. (2006). *Daginstitutionens betydning for udsatte børn – en forskningsoversigt*. HPA-serie, 1 (Arbejdsrapport 8).
- Petersen, K.E. (2009). *Omsorg for socialt udsatte børn. En analyse af pædagogers kompetencer og pædagogiske arbejde med socialt udsatte børn i daginstitutioner*. Ph.d.-afhandling. Aarhus Universitet.
- Petersen, K.E. (2010). *Viden om anbragte børn og unge i døgntilbud*. København: Socialpædagogernes Landsforbund.
- Petersen, K.E. (2011). *Pædagogisk arbejde med socialt udsatte børn i børnehaven*. København: Akademisk Forlag.
- Petersen, K. E. (2012). *Socialpædagogisk arbejde med små børn anbragt på døgninstitution*. Rapport. Institut for Uddannelse og Pædagogik (DPU), Aarhus Universitet.
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York, NY: Simon & Schuster

- Regeringen (2010). Ghettoen tilbage til samfundet: Et opgør med parallelsamfund i Danmark. København: Socialministeriet.
www.stm.dk/publikationer/Ghettostrategi_10/Ghettostrategi.pdf
- Reutlinger, C. , Wigger, A. (Hrsg.) (2010). *Transdisziplinäre Sozialraumarbeit*. Grundlegung und Perspektiven des St. Galler Modells zur Gestaltung des Sozialraums. Berlin: Frank & Timme.
- Rostow, W.W (1960). *The Stages of Economic Growth: a Non-Communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schwartz, I. (2007). *Børneliv på døgninstitution – Socialpædagogik på tværs af børns livssammenhænge*. Ph.d.-afhandling, Institut for Filosofi, Pædagogik og Religionsstudier, Syddansk Universitet.
- Simmel, G. (1983 [1908]). *Soziologie.Untersuchungen über den Formen der Vergesellschaftung*. Berlin: Duncker & Humblod.
- Sikandar, Q.A. (2005). *Børn og unge og deres sociale problemer i boligområder i Valby*. Rapport, CASA.
- Touraine, A. (1997). *Pourrons-nous vivre ensemble? Egaux et differents*. Paris.
- Wacquant, L. (2000). 'The new "peculiar institution": On the prison as surrogate ghetto'. *Theoretical Criminology*, Vol. 4, no. 3, 377-389.
- Wacquant, L. (2010). 'Designing Urban Seclusion in the Twenty-First Century – The 2009 Roth-Symonds Lecture'. *Perspecta – The Yale Architectural Journal*, no. 43.
- Wilson, J.W. (1987). *The Truly Disadvantaged. The Inner City, the Underclass and the Public Policy*. Chicago: University of Chicago Press.

Bilag 1

Publikationer i forbindelse med forskningsprojektet

- Erlandsen, T., Jensen, N.R., Langager, S., & Petersen, K.E. (red.) (2013). *Socialpædagogik: en grundbog*. København: Hans Reitzel.
- Hansen, R. (2013). Ny forskning: Mere omsorgsarbejde og familiearbejde. *Børn & Unge*. 4. (Interview med Kirsten Elisa Petersen).
- Jensen, N.L.L. (2013). *Socialt udsatte børn i vuggestuen. En analyse af tidlig forebyggende pædagogisk indsats i arbejde med socialt udsatte børn i vuggestuen i et udsat boligområde*. Speciale ved Institut for Uddannelse og Pædagogik, Aarhus Universitet.
- Jensen, N.R., Petersen, K.E., & Wind, A. (2012). *Daginstitutionens betydning for udsatte børn og deres familier i ghetto-lignende boligområder*. København: Institut for Uddannelse og Pædagogik, Aarhus Universitet.
- Jensen, N.R., & Petersen, K.E. (2013). Daginstitutionens betydning i ghetto-lignende boligområder. *Dansk Pædagogisk Tidsskrift*, Vol. 61(29), 76-83.
- Jensen, N.R. (2013). Socialpædagogik i det moderne. I: T. Erlandsen, N.R. Jensen, S. Langager & K.E. Petersen (red.), *Socialpædagogik: en grundbog*. København: Hans Reitzel, 40-54.
- Jensen, N.R. (2013). Social pedagogy in modern times. *Education Policy Analysis Archives*, Vol. 21(43), 1-16.
- Petersen, K.E. (2013). Små udsatte børns læring i vuggestuen – at komme til deltagelse i den pædagogiske hverdag. *Tidsskrift for Socialpædagogik*, Vol. 16(2), 103-118.
- Petersen, K.E. (2013). Preventive social pedagogical work – the significance of the day-care institution in ghetto areas in Denmark. *Social Work and Society* (in press).
- Petersen, K.E. (2013). Socialpædagogik i daginstitutionen. I: T. Erlandsen, N.R. Jensen, S. Langager & K.E. Petersen (red.), *Socialpædagogik: en grundbog*. Hans Reitzels, 309-323.
- Petersen, K.E. (2014). Pædagoger i ghettoen – hvad betyder daginstitutionen for børn og forældre i udsatte boligområder? *VERA – Tidsskrift for pædagoger*. 2014(66), 41-44.
- Weirsøe, M. (2012). Et ganske almindelig ghettoliv. *Asterisk. December* (64), 24-27. (Interview med Kirsten Elisa Petersen).
- Wind, A.K. (2014). Day-Care in Stigmatized Urban Areas in Denmark. *Social Work and Society* (in review).
- Wind, A.K. (2014). Når normerne skrider – socialpædagogiske udfordringer i daginstitutioner i udsatte boligområder. *Tidsskrift for Socialpædagogik*.

Wind, A.K. (2012). *Udsat for ulighed – en analyse af udsathed gennem køn, klasse og etnicitet i daginstitutionslivet i en ghetto*. Speciale ved Institut for Uddannelse og Pædagogik. Aarhus Universitet.

Tidligere relaterede publikationer

Jensen, N.R. (2006). *Grundbog i socialpædagogik*: Viborg: PUC.

Petersen, K.E. (2009). *Omsorg for socialt udsatte børn. En analyse af pædagogers kompetencer og pædagogiske arbejde med socialt udsatte børn i daginstitutioner*. Ph.d.-afhandling. Aarhus Universitet.

Jensen, N.R., Petersen, K.E., & Wind, A.K. (2012). *Daginstitutionens betydning for udsatte børn og deres familier i ghetto-lignende boligområder*. København: Institut for Uddannelse og Pædagogik, Aarhus Universitet.

